بارۆن ئیدوارد نۆڵد

گەشتێک بە عەرەبستان و کوردستان و ئەرمەنستاندا

(بەشی دووەم)

د . حەمید عەزیز

لە ئەڵمانییەوە کردوویەتی بەکوردی

٩٥٦٦٤
٢٧٨

٩٥٦,٦٧
٦٨٧٨
٢٧٨٠

بارۆن ئیدوارد نۆڵدە

گەشتێک بە عەرەبستان و کوردستان و ئەرمەنستاندا

(بەشی دووەم)

* کوردستان و ئەرمەنستان گەشتە باسێکی جوگرافی- مێژووییە

د. حمید عزیز لە ئەڵمانییەوە کردوویەتی بە کوردی

Baxtyar M.

وەزارەتی رۆشنبیری

بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی رۆشنبیری و هونەر

ت: ٢٢٣٠٢٧٣ ـ ٢٢٦١٥٩٧

- کتێب : گەشتێک بە عەرەبستان و کوردستان و ئەرمەنستاندا
- زنجیرەی کتێب : (١٨١)
- نووسەر : بارۆن ئیدوارد نۆلدە
- وەرگێڕ: د.حەمید عەزیز
- چاپ : یەکەم
- ژمارەی سپاردن بەکتێبخانەی نیشتمانیی کوردستان : (٤٧٦) ساڵی ٢٠٠٤
- هونەرکاری بەرگ و ناوەڕۆک: جەلیل محەممەد
- سەرپەرشتی چاپ : محەممەد سەعید
- چاپ : بەڕێوەبەرایەتیی چاپخانەی رۆشنبیری/ هەولێر
- تیراژ : ١٠٠٠ دانە
- نرخ : ١٠٠٠ دینار

وێنەی نووسەر

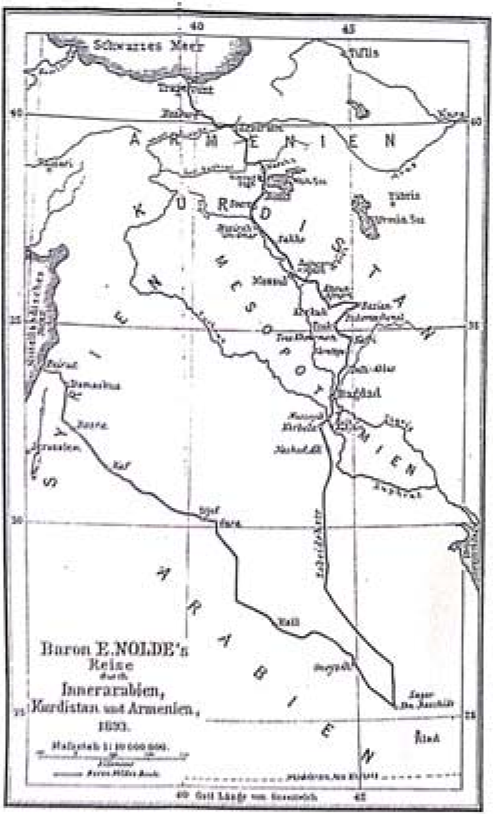

نەخشەی گەشتەکەی بارۆن ئیدوارد نۆڵدە

پێشەکی وەرگێڕ

خوێنەری خۆشەویست: ئەو بەرهەمە، وەک لەسەر بەرگەکەی نووسراوە گەشتە باسێکی جوگرافی - مێژووییە نووسەرەکەی لەسەر شێوەی یادداشت بڵاوی کردۆتەوە. باسەکە لە دووبەش پێک هاتووەو لە بەرگێکدا بڵاویۆتەوە. بەشی یەکەمی بەتێکرایی باسی عەرەبستانە هەر لە بەندەری بەیروتەوە بەرەو دیمەشق (شام) ئنجا رۆژئاوای ئەو وڵاتەی ئێستا بەعێراق ناودەبرێ ئادەگاتە نەجەفو حیجاز ئنجا دەگەڕێتەوە بە نەجەف و کەربەلا بەرەو بەغدا. هەر چەندی سەرم هێناو بردو بیرم لێ کردەوە سوودێکم لە وەرگێڕانەکەیدا بۆ خوێنەری کورد زمان نەبینی بۆیە پشت گوێم خست. بەشی دووەمی بەتایبەتی باسی کوردستان و ئەرمەنستانە ئەگەر ئەو بەشەی لێ دەرکەین کە دەربارەی شاری مووسڵ نووسیویەتی.

ئەوی راست بێ، لەگەڵ خوێندنەوەی ئەم بەشەو ئنجا وەرگێڕانی بۆ کوردی بەردەوام بیروبۆچوونی سێ فیلمی کوردی لە مێشکم دا گەڵاڵە دەبوون.

یەکەمیان: گەشتەکە خۆیەتی وەک کاروانێکی هەمەرەنگ کە لە دێڵی عەبباسەوە بەکوردستانی داناوە ئادەگاتە ئەوپەڕی کوردستانی باشوور.

دووەم شەڕی تورک و هەمەوەندو ئنجا شکانی هەمەوەند لە بەرزاییەکانی حەمرین و ڕاگواستن و دوورخستنەوەی زۆربەی پیاوەکانی خێڵی هەمەوەند بەرەو ئیستەمبوڵ و لەوێوە بۆ باکووری ئەفەریقاو ئەو دەردی سەری و کوێرەوەرییەی بەسەریان هاتووەو ئنجا چۆن چەند کەسانێکی لەخۆ بوردەو ئازاو چاپوک توانیویانە لە باکووری ئەفەریقا خۆیان دەرباز بکەن و بگەڕێنەوە بۆ سەر موڵک وماڵی خۆیان لە کوردستان.

سێ یەم: ئەو تاوانەی ئێران و تورکیا بەرامبەر سەرکردەیەکی کورد کردوویانەو لە خێوەتەکەی سەر سنووردا ناپیاوانە کوشتویانەو ئنجا چۆن ژنە کەڵەمێردەکەی بۆ تۆڵە سەندنەوەی مێردەکەی پیاوانی خێڵەکەی کۆکردۆتەوەو بەسواری ئەسپ تاوەکو شوورەکانی ئەوسای شاری بەغدا سەرکردە تورکەکەی راوناوە.

دەربارەی وەرگێڕانەکە هەوڵم داوە ئەوەندەی لە توانا دایە ناوەکان بهێنمەوە سەرێنج و بناوانی خۆیان و ئەگەر هەڵەیەکیش کرابێ وەک خۆی و بێ دەستکاری کردن بینوسمەوە. هەر چۆنێک بێت لێرەدا چەمکێکی گرنگ لە مێژووی هاوچەرخی کورد دەخوێنرێتەوە سەرەڕای ئەو ئەخشەو باسەی دەربارەی کوردو ناوچە کوردنشینە کان کردوویەتی.

هیوام وایە ئەو وەرگێڕانە سوودێکی هەبێ و جێگای شیاوی خۆی لە کتێبخانەی کوردەواریدا بۆ بپەرژێ.

وەرگێڕ / قەڵادزێ

نۆهەم: درێژەی گەشتەکە
• شەڕی تورک و هەمەوەند•

رۆژی ٥ی مایس بەغدام بەجێ هێشت. لەبەر ئەوەی ماوەیەکی دوورودرێژبوو لێرە بووم، کۆچ و کۆچ بار، بارلێکنان و ماڵ ئاوایی و خواحافیزی کردن لە دۆست و ئاشنایان زۆری پێ چوو، بۆیە ئەو رۆژە هەر ئەوەندەم بۆ کرا شار بەجێ بهێڵم و لەبەردەم دەروازەی شاردا شەو بەسەربەرم، رۆژی دوای تر گەشتەکەم دەست پێ کرد.

لێرەوە تاوەکو موسڵ شارەزای رێگاکە بووم، چونکە پێشتریش پیایدا رۆیشتبووم. دوو رۆژ کاروانە رێگای سەرەتا، بەقۆناخی شەو بەسەربردنیشەوە. ناوچەیەکە من بە- بەتی سەعدو مەسەبەح- ناوی دەبەم. ناوچەیەکی بەرداوی جگە لە بەرزاییەکانی حەمرین، لەم لایەنانەوە باشوورە دەشتاییە بەرینەکەی کوردستان دەست پێ ئەکات.

لەنێوان ٢٠ تا ٥٠ کیلومەتر گوندێک یاخود نیشتەجێ یەک هەیە ئاو بەناویش چەند کێلگەیەک بەرچاو ئەکەوێ، بەڵام بەبۆچوونی مرۆڤی ئەوروپایی ئەم ناوچەیە ئاوەدانی نییەو هەر چۆڵ و بیابانە. بەسەرزەندەی من و پشت ئەستوور بەگەشتی پێشووم: لێرەوە تانەگاتە ئاڵتون کۆپری نزیکەی ٤ کیلومەتر دەبێ. تەنیا لەسەتا دوو تا لە سەتا سێ ی دەچێنرێ و سوودی کشتوکاڵیی لێ وەردەگیرێ. هەشتی مایس لە دیللی عەبباس شەوم بەسەربرد. ئێوارەکەشی هەر لەوێ سەرکەوتووانە راوە بەرازی کێویم کرد. سەرەرای چەند زیندەوەرێکی بچوک پێنج یەکانەی کێوی زەبەللاحم راوکرد دانیشتوانی ئەم ناوچەیە پسوڵمانن گۆشتی بەراز ناخۆن بۆیە لاشەوکەلاکی بەرازەکان بۆ سیسارک و کەمتیار بەجێ مان. راوەکە لە ناوچەیەکی زەلکاویی چڕی کیلومەترو نیوێدا بوو. بەراز لەم جۆرە زەلکاوانەدا دەژی. ئەم بەرازانە شەو زیانی گەورە بەکشت و کاڵی ئەم ناوچەیە دەگەیەنن. جوتیار لێرە چەک و تفاقێکی واباشیان نییە بتوانن ئەم بەرازانە بکوژن یاخود راوبکەن و بیان رەتێنن و لە ناوچەکە دووریان بخەنەوە هەر بۆیەشە بەرازی دۆڵ و نشێویی فورات و دیجلە زەبەللاح و پیرو درو هارن. جێگای داخە لەکاتی راوەکەدا یەکانەیەک (بەرازی نێر) جەندرمەیەکی چەرکەسی راوناو بەخرابی بریندار کرد. ئیتر نازانم جەندرمەکە لە دوایدا چاک بۆوە یاخود بەبرینەکانی چوو.

بەرزاییەکانی حەمرین کەوتوونەتە نێوان دێلی عەبباس و گوندی قەرەتەپەوە، ٢٠ کیلومەترێکی رووتەنە، بێ دارو درەخت، زۆریش بڵند نین، بەرزاییەکانیان لەتاشە بەردو کەڤری درزدراوو تێکشکاوی زل و گەورە پێک هاتوون.

هەرچەندە لە باشووری پاییەی ئەم بەرزاییانەو لە ناوەراستیشیاندا چەند پۆستێکی جەندرمەی تورک دانراون بۆ پاراستنی رێبوارو کاروان لە چەتەو رێگران، کەچی حەمرین هەر جێگایەکی ئەمین نییەو مەترسی لێ دەکرێ. کاروانچی شادمان دەبێ و دەستی ئۆخەی دەخاتە سەر دڵی ئەگەر هاتوو بەسەلامەتی بەحەمرین دا تێپەرێ و رووت نەکرێ.

بەرزاییەکانی حەمرین، لە دوو شەرە سەختەی ساڵی ١٨٨٦-١٨٨٧و ساڵی ١٨٩٠-١٨٩١ لەشکری تورکی عوسمانی لەگەڵ خێڵی رێگری کوردی هەمەوەند کردی، سەنگەرو پشت و پەنای خێڵی هەمەوەند بوون. ئەم خێڵە زۆرجار رێگای هاموشۆی نێوان بەغداو موسڵیان گرتووەو چەکدارەکانیشی ئەم تاشە بەردە زەبەللاحانەیان وەک سەنگەرو پالپشت بەکارهێناوەو سوودیان لێ وەرگرتوون.

وابزانم خوێنەر بێزار نابێ ئەگەر بەکورتی ئەم رووداوانەی بۆ بگێرمەوە. رێگریی لەلای کوردو لە رۆژهەلاتدا نموونەیەکی تایبەتی گرنگە، بەڵگەو دەلیل و، قەباڵەیە ساخی ئەکاتەوە، کە ئەگەر ئازایەتی و خواستی خۆراگریی و لە خۆبوردن و بڕیاری چارەی خۆنووسین لە ئارادابێ، ئەوا هێزێکی چاو نەترس و کۆڵنەدەری بچووک دەتوانێ ماوەیەکی دوورودرێژ بەگژ زل هێزێکدا بچێ و خۆی لەبەر دەمیدا رابگرێ:-

حەفتاو پێنج ساڵ لەمەوبەر کوردی هەمەوەند لە ئێرانەوە هاتووە لە ناوچەی سلێمانی ژێر دەستی عوسمانیدا جێگیربووەو ناوچەی بازیان و چەمچەماڵی ئاوەدان کردۆتەوە. هەمەوەندەکان نموونەیەکی ئاشکراو بەرچاوی رێگرو چەتە بوون لە کوردستان دا، بەدرێژایی دەیان ساڵ ئەمە کاروپیشەیان بووە.

هەروەک شارەزایان باسیان لێ کردووەو لەم دواییانەشدا وەک ئەنجامێکی کێشەی ئەرمەن کە لە ئەورووپادا بایەخی پێدراوە، پەیوەندی نێوان تورک و کورد ماوەیەکی زۆرو ساڵەهای ساڵ ئاسایی بووە. خۆ ئەگەر جاروبار تەقە لە چەند کەسێک کرابێ و کوژرابێ، یاخود رێگا لە چەند کاروانێک گیرابێ و رووتکرابێ، یاخود چەند گوندێک سوتابێ و تاڵان کرابێ ئەوا ئەمە ئەوەندە بەگرنگ دانەنراوەو پشت گوێ خراوەو چاویشی لێ پۆشراوە.

وا دەرنەکەوێ لە ناوەڕاستی ساڵانی هەشتا دا کاربەدەستە پشوو درێژەکانی حکومەتی عوسمانی لە ئەنجامی ئەم بارودۆخەدا لە خەڵکەکە بێهیوا بوون و لە توانایاندا نەماوە هیچی تر لە بەرامبەریدا بێ دەنگ بن. تەنانەت بارودۆخەکە بەجۆرێک چەواشەبووە پۆستەو کاروانی حکومەت بەیارمەتی هەزار پاسەوان و جەندرمەو چەکدارەوە نەیانتوانیوە بەسەلامەتی بگەنە موسڵ، جابۆیە سوڵتان(بابی عالی) بەتایبەتی خۆی بەم کێشەو دۆخەوە خەریک کردووە.

حسەین ئاغای سەرکردەی ناسراوی هەمەوەند، لەگەڵم دابوو بۆ موسڵ لە ڕێگای تێپەڕبوونیاندا بەلای ئاشە بەردە قووچ و زلەکانی تاوخ(داقوق)دا بەشانازییەوە بۆی باسکردم چۆن ساڵی ۱۸۹۰ دوای شەڕێکی سەختی دەستەو یەخە لەگەڵ هەزار جەندرمەدا پۆستەو کاروانەکەی گرتووەو ۱۲۰ هەزار لیرەی زێڕی تورکی دەسکەوت بووە.

دوای چەندین ڕێگرتن و ڕووتکردنی لەم جۆرە موشیر ئیسماعیل پاشا کوردی بە ۲۰ هەزار چەکدارەوە فرمانی پێ دراوە هەمەوەندەکان بشکێنێ و بەسەریاندا زاڵ بێ و تەمبێیان بکات. لەو کاتەشدا هەمەوەندەکان ۲۲۰۰-۲٤۰۰ تفەنگچی یان هەبووە، بەڵام کارامەیی و جوامێری و ئازایەتی سەرۆکی هەمەوەند جوامێر ئاغا بۆتە مایەی یەکخستنی چەکدارانی خێڵەکەو بەیەک دڵ و گیان هاتونەتە پێشەوە بۆ مەیدانی شەڕو بەرەنگاری.

پتر لە ساڵێک شەڕ هەڵگیرساوەو بەگژاچوون و بەیەکدادان درێژەی کێشاوە، ناوچەکە هەر لە سنووری ئێرانەوە لە خۆرهەڵات تاوەکو ناوی دیجلە لە خۆرئاوا، لە بەرزاییەکانی حەمرینەوە لە باشوور تاوەکو دەروازەکانی موسڵ لە باکوور مەیدانی شەڕو بەرەنگاری و بەگژداچوون بوون. دوای کوشتارێکی خوێناوی هەمەوەندەکان شکاون. لە ئەنجامی ئەن بووردنە گشتییەکەوە کە بەفرمانی سوڵتان عەبدولحەمید دەرچووە، هەمەوەندەکان تەسلیمی ئیسماعیل پاشا بوون. بەڵام جوامێر ئاغاو ئیو دەرزەن لە دڵسۆزو دەست و پێوەندەکانی هەڵاتوون و خۆیان بەدەستەوە نەداوە، سنووری ئێرانیان شکاندووەو خۆیان کردووە بەشاری تاران دا. لەوێ شاخودی خۆی ئاگاداری و چاودێری ئەو سەرکردە کوردەی کردووە، بگرە لەوەش پتر بەهۆی ئازایی و جوامێرییەوە کە ئەم ئاغایە ناوبانگی پێ دەرکردووە، مووچەیەکی باشی بۆ بڕاوەتەوەو لە ریزی پاسەوانی تایبەتی شا خۆیدا دانراوە.

کاسبکارو بازرگان و خەلکی بێ لایەنی ئەم ناوچەیە کە سالەهای سال بوو دووچاری دەستی ناهەموارو بەلای لابەلای هەمەوەندە زۆردارەکان بووبوون، دوای شکانی ئەم زۆردارو چەوسێنەرانە، دوای لێ بووردنە گشتی یەکە دەستیان لەوە شت ئەم زۆردارانە لەناو ببرێن و ناوچەکە لەبەلاو ئەشقەلەیان رزگاری ببێ. چونکە گیراوو شکاوەکان بەشێوەیەکی سادەو ساکارو هاکەزایی سزایان بۆ بردرایەوە. سولتان خۆشی پیاوی دلێرو رەشید و ئازای خوش ئەویست سەرەرای ئەمەش تکاو پارانەوەی گیراوەکانیش کاریان تێکرد، بۆیە لەم کێشەیە شتێک نەکەوتەوە سوودو قازانجی خەلکی ناوچەکەو زیانی هەمەوەندە گیراوەکانی تیادابێ. هیچ کەسێک لە هەمەوەندە گیراوەکان گوللە باران نەکرا. جەندرمەو سەربازە کوژراوەکانی ئەم شەرانە هیچ حسابێکیان بۆ نەکرا، تەنانەت ئەو کەسانەی بەهۆی تاوانی کوشتنەوە گیرابوون و دانیان بە ۲۰-۲۵ تاوانی کوشتن و و رووتکردنەوەدا نابوو، دادگای جەنگ سزای مردنی بۆ بریبوونەوە، ئەوانیش تیر باران نەکران! گیراوەکان بەخشران و رەوانەی ئەستەمبول کران. سولتان نیازی وابووە ئەم گیراوانە بکات بە پاسەوانی تایبەتی خۆی. بەلام ئەم ئاوات و نیازە نەهاتەدی چونکە تەتەرو پەیامبەرو نوێنەری ولاتە ئەوروپاییەکان نارەزایی خۆیان بەرامبەر ئەم نیازەی سولتان دەربریوەو مەترسی خۆیان نیشان داوە کە گوایە نیشتەجێ بوون و جێگیربوونی چەند هەزار چەتەو رێگری دەست رەش وەک ئەمانە لەم شارەدا ئەوەندەی تر نائەمینی و نائاسایشی شاری ئەستەمبول و ناوچەکە پتر دەکات. ئیتر ئەوەبوو سولتان لەم نیازەی پاشگەزبۆتەوەو گیراوەکانی رەوانەی تەرابولسی ئەفەریقا کردووە.

هەر لە سەرەتاوە لە ئەنجامی نارێک و پێکیی ئێشک گرتن و بەهۆی کەمتەرخەمیی پاسەوانەکانەوە زۆربەی زۆری خەلکە گیراوەکان توانیویانە خۆیان بدزنەوەو تەرابولس بەجێ بهێلن و بگەرێنەوە ولات و سەرجێگاو رێگای جارانی خۆیان دوای دوو سال زۆربەی هەرە زۆریان توانیویانە جارێکی تر یەکبگرنەوەو لە ناوچەکەی جارانی خۆیان جێگیر ببنەوە. بەشی زۆری زەوی و زارو مولک و مالی ئەو خەلکەی دوورخرابوونەوە، لەلایەن دەولەتی تورکیاوە زەوت کرابوون و دەستیان بەسەرداگیرابوو، یاخود بەخشرابوون بەخەلکی تر، یان راستەوخۆ لەلایەن کاربەدەست و بەرێوەبەرانی خەزێنەو مولکی سولتانەوە(سینیە[1] (SeniYa رەنێوەهێنران.

هەمەوەندەکان لەو زەوت کردنەی موڵک وماڵیان زۆر نارەحەت و هەراسان نەبوون چونکە بەو چەک و تفاقە جەنگییەی هەیانبوو بەو توانا کەمەی ئەوسایان نەیانتوانیوە کاربەدەستانی عوسمانی راوبنێن و لە ناوچەکە دووریان بخەنەوە، ئیتر تاڕادەیەک بەناچاری بەو بارودۆخە قایل بوون.

ناوبەناو خەڵکەکە شکایەتیان کردووەو نامەو ئەرزو حاڵیان نووسیوە بۆ ئەوەی موڵک و ماڵە زەوت کراوەکانیان بدرێتەوە، بەڵام ئەمە هیچی لێ پەیدانەبووەو بگرە بێ سوودبووە، چونکە کاربەدەستانی ئەستەمبوڵ سەرگەرمی چەند کێشەو بەرەیەکی تر بوون یاخود شەکەت و ماندووبوون و مەیلی ئەوەیان نەبووە جارێکی تر شەڕ لەگەڵ کەسانێکی سەرکێش و کەللە ڕەقدا بکەن.

سوڵتان لە جوامێر ئاغا خۆش نەبووە، چونکە ئەم ئاغایە نەیویستووە سەری بۆ شۆڕ بکات. کاربەدەستانی تورک دژی تاران کەوتوونەتەخۆو کۆششیان کردووە ئێران ئەو پیاوەیان بداتەوە. چەند ساڵێک ئەم تەقەللاو کۆششە بێ بەربوون، چونکە دەوڵەتی فارسی نەیویستووە ئەم سەرەک ڕێگرە بەئاوایانگە بداتە دەست. ئەم هەڵوێستەی تاران سوڵتانی نارەحەت کردووە.

بابی عالی هەر سوور بووە لەسەر داواکەی، پتر پێی داگرتووەو تینی پتر بۆ کاربەدەستانی فارس هێناوە. شا لەم هەراو هۆریاو و بگرەو بەردەیە بێزار بووە وبڕیاری داوە مل بدات. وەک باس کراوە ئێران قایل نەبووە ڕاستەوخۆو بەشێوەیەکی ڕەسمی جوامێر ئاغا بداتە دەست، چونکە ئەم کارە شان و شکۆی شاه لەکەدار ئەکات. تاران بڕیاری داوە بەشێوەیەکی ناجوان ئەم ئاغا هەمەوەندە بفەوتێنێ بەو بیانووەوە گوایە هەمەوەندەکانی ناوچەی سلێمانی گێرە شێوێنن و ئاژاوە بەرپا ئەکەن و دەڤەرەکەیان شێواندوو، چەند بەشێکی لەشکری عوسمانی بەسەرۆکایەتی محەمەد پاشا بەرەو سنوری ئێران هاتووەو لەوێ جێگیربووە. لەلای ئێرانەوە ئوستانداری ئەسفەهان ژەنراڵ سایە سوڵتان (کوڕە گەورەی نەسرەدین و جێنشینی شاه) لەناوچەکە پەیدابووە، ئنجا جوامێر ئاغا لەلایەن ئێرانەوە نێردراوە

(١) هەوڵێکی زۆرم دا لە خەڵکێکی زۆرم پرسی ئەو وشەیەم بۆ نەهاتەوە سەرێنج و بناوان ورە چەلەکی خۆی. نووسەر ئەو وشەیەی بەکارهێناوەو لەلایەوە وشەی موڵک و خەزێنەی نووسیوە.

بۆ ناوچەکە، بۆ ئەوەی، وەک بەخۆی وتراوە، لەنێوان هاوڕوڵاتیەکانی خۆیدا ناوبژی بکات، کەچی وەک دەرکەوت ناوەکو ئەوکاتە هەمەوەندەکان هیچ گیروگرفت و ئاشوبێکیان نەخولقاندبوو، ئیتر دیارە مەسەلەکە هەر لەسەرەتاوە ڕەنگی بۆ ڕێژراوە. جوامێر ئاغا هەر لەسەرەتاوە لەم نیازە ئاگادارکراوەتەوە بەڵام نەیتوانیوە سەرکێشی بکات و فرمانی ناردنەکەی بۆ ناوچەکە بشکێنێ. ئایا شاه بەوە قایل بووە کە لە دواییدا بەسەر جوامێر ئاغادا هات یاخود شاه خۆی بەشداری لەم پیلانەدا کردووە؟ ئەمە بانێستا لێرەدا وایدێنینەوە.

ئەوەی لێرەدا ئەقڵ نایبڕێ ئەمەیە: جوامێر ئاغا بەتەواوی لەسایەو لەژێردەستی شاهدا دابووە خۆ ئەگەر شاه خۆی ویستبایەی بیکوژێ ئەوا ئەمە وەک ئاو خواردنەوە وابووەو پێویستی بەم هەموو پرۆسە دووروودرێژو هێنان و بردن و شانۆیە نەکردووە. ئەمە بەڵگەیەکە بەسوودو قازانجی شا تەواو دەبێ و دەریدەخات شا ڕاستەوخۆ دەستی لەم کوشتنەدا نەبووبێ. (لەوانەشە شاه ویستبێتی بەم کارەی قایل بوونی خۆی بەم کوشتنەی ئەم ئاغایە بەم شانۆیە بشارێتەوە) و ڕووداوەکەش لەلایەن ئەستەمبوڵ، محەممەد پاشاو، سایە سولتانی ئێرانەوە ڕەنگی ڕێژرابێ! هەروەک دۆست و ئاشنایانی جوامێرو هاوڕوڵاتیان کە ئەوسا لەوی کۆببوونەوە، پێشبینیان کردووە، کارەساتەکە هەروا قەوماوەو ڕوویداوە.

بەشێوەیەکی خیانەتکارانە و، ناجوان و بەئامادەبوونی محەممەد پاشا، جوامێر لە خێوەتەکەی جێنشینی تەختی سەڵتەنەتی فارس دا کوژراوە. هەواڵی ئەم کارەساتە خوێناوییە دەست بەجێ بڵاوبۆتەوەو دەنگی داوەتەوە دەستبەجێ خەڵکەکە پێیان زانیوە. ژنی جوامێر ئاغا لە نزیکەوە چاوەڕێ ی کردووە بزانێ دانیشتنی ناو خێوەتەکەی سایە سوڵتان و محەممەد پاشاو مێردەکەی چی لێ دەبێتەوە بەبیستنی هەواڵی کوژرانی مێردەکەی بووە بەفەرماندەی هەمەوەندەکان و لە محەممەد پاشا بڕ بووەو دەماری گیراوەو بەرچاوی تاریک بووە، پاشا تورکەکەی بەهۆو بەرپرسی لەناوچوونی مێردەکەی داناوەو تۆڵەکەی خستۆتە ئەستۆی ئەم سەرکردە تورکە. کاتێک محەممەد پاشا گەڕاوەتەوە بۆ بەغدا ئەم کەڵە ژنە بەپیاوەکانیەوە کەوتۆتە دوای و سوارە چەکدارەکانی پاشای عوسمانیان وەک ئاردی ناو دڕک پەرش و بڵاوکردووەو وەک کەوی برابرایان لێ هاتووە، پاشا خۆیشی ئەگەر تیژڕەوی و چاپووکی ئەسپە ڕەسەنەکەی نەبووایە(ئەسپەکەی ناوی مانیک بووە) ئەوا لەدەست

ئەم ژنە قـوتار نەدەبوو.پاش سێ رۆژ راونان کـە نزیکەی ۳۰۰ کـیلومـەترە رێگا بووە، فـەرمـاندە تورکـەکـە بەهانکە هانک گـەیشـتـوەتە نزیک شـاری بەغـداو بەپەلەپرووزە خۆی بەدەروازەی شاردا کردووەو قوتاری بووە. وەک بۆیان گێڕامەوە ئەم بیوەژنەو پیاوە هەمەوەندەکان تادەروازەی شاری بەغدا ئەو سەرکردە تورکەیان راوناوەو رەتاندوویانە. لە دواییدا مانیک(ئەسپەکەی محەمەد پاشا) کەوتە دەست من.

لێرە بەدواوە هەمەوەندەکان دەستیان کرد بەتیرۆرو تۆقاندن لە ناوچەکەدا. ساڵی ۱۸۹۰تا۱۸۹۱ هەموو رێگاوبانی ئەم ناوچەیە گیراون و ئەو کاروان و پۆستەیەی دوو هەفتە جارێک لە بەغداوە هاتووە ئەبوایە ۱۲۰۰ جەندرمە بیپارێزن. بەڵام ئەمەش هەتاسەر سەری نەگرتووە، چونکە هەمەوەندەکان سێ جار ئەم کاروان و پۆستەیان شکاندووەو دەستیان بەسەردا گرتووە. بێ گومان لە بارودۆخێکی ئاوەهادا ئەم کارانە شتێکی نائاسایی نین.

دیسانەوە تورک لەشکری کردۆتەوەو بەسەرکردایەتی مارشال هیدایەت پاشا شەری خوێناوی لەگەڵ هەمەوەندەکاندا کردۆتەوە. جێگای داخە ئەم مارشاڵە لەم دواییەدا مردووە. دوای ئەم شەرەکراوە بە فەرمانەدەی گشتی هەردوو ناوچەی بەسرەو حەسا. بێ پسانەوەو یەک لە دوای یەک شەری سەخت لەگەڵ ئەم خێڵە سەرسەختە رێگرە بەجۆکانەهاتووە کراوە. ئەم خێڵە بۆتە مایەی پەستی و نارەحەتی سوڵتان. خوێنەگەر هەمەوەندەکان لەشەرێدا تێیان بۆ هاتبێ ئەوا ناوبەناو سنووری ئێرانییان بەزاندووەو خۆیان کردوە بەودیودا. یاخود بەرەو دیجلەی چۆڵی میسۆپۆتامیا هەڵاتوون و لەلای خێڵی کۆچەریی شەممەری دۆستیان پەناو حەشار دراون. ماوەیەک لەوێ پشوویان داوەو ئنجا سەر لە نوێ خۆیان چەکدار کردۆتەوەو هاتونەتەوە مەیدان و بەگژ لەشکری عوسمانیدا چوونەتەوەو شەریان لەگەڵدا کردووە. دواجار هەمەوەندەکان شکاون و پەکیان کەوتووە بەتایبەتی لەدوا شەری باکووری نشێوی حەمرین دا کە لەشکری عوسمانی بەسەرۆکایەتی هیدایەت پاشا بووە.

وەک هیدایەت پاشا خۆی بۆی گێڕامەوە لەشکری تورک لە دوو هەزار چەکدار پێک هاتووە هەمەوەندیش تەنیا(۴۰۰) چەکداری هەبووەو شەڕەکەیان دۆڕاندووە. ئەوانەی نەکوژراون وتووڕیان لەگەڵ هیدایەتدا کردووە، ئەویش گفتی پێ داون بیان

بەخشێ. ئەم تورکە لەو بارودۆخە ناهەموارەدا دوژمنەکانی دوێنێ ی خۆی بەخشیوەو لێ ی بوردوون و بگرە چەکیشی نەکردوون و هەر بە چەکداری وەک جاران ماونەتەوە، ئیتر بۆیە بارودۆخی پێش شەڕەکە جارێکی تر باڵی بەسەر ناوچەکەدا کێشاوەتەوە. سەرەڕای گلەیی و سەرزەنشت و نارەزایی فەرماندەکانی بەغداو موسڵ ئەم بڕیارو لێ بوردنە گشتییەی هیدایەت پاشا لە ئەستەمبوڵ پەسندکراوە. لە دواییدا هەندێک لەسەرکردەکانی هەمەوەند کراون بەفەرماندەو سەرۆک جەندرمە ئەوانەیش ئەیانویستووە وەزیفەیان بدرێتێ و هیچ خێرو خۆشییەکیشیان لە ژیانی ئاسایی رۆژانە نەدیوە لەلایەن دەوڵەتی تورکەوە موچەی خانەنشینی(تەقاویتی)یان بۆ براوەتەوە بۆ ئەوەی جارێکی تر دوژمنایەتی سوڵتان نەکەنەوەو هەر بەدۆستیی دەوڵەتی تورک بمێننەوە روتبەو خەڵات و نیشانیان پێ بەخشراوە.

* * *

تەنیا ئەو تاقمەی هەمەوەند دووچاری ئەهامەتی و کوێرەوەری بوون کە ئەیانویستبوو یاخود بەهۆی ورنایی لەمەولای پاسەوانەکانەوە ئەیانتوانیبوو تەرابلس بەجێ بهێڵن و بگەڕێنەوە سەر جێگاورێگای خۆیان. ئەوی راست بێ ئەو تاقمە خەڵکەی لە تەرابولس مابوونەوە هیچی تر لە دەوڵەت یاخی نەبوون و لەو شەڕە خوێناوی یەی دووەمیشدا، کە باسمان کرد، بەشدار نەبوون.

کەچی کاربەدەستانی دەوڵەت هیچ حیسابێکیان بۆ ئەم هەڵوێستەی ئەو تاقمە هەمەوەندە نەکردبوو، بگرە پشت گوێ یان خستبوون و لەجیاتی بێ زانین و چاکەدانەوە پتر بەرەو قوڵلایی ئەفەریقا رەوانەیان کردوون و بەهۆی ئاووهەوای ناخۆش و ناهەمواری ئەم دەڤەرەوە ئەم تاقمە هەمەوەندە دەست بەسەرە لەناوچوون و فەوتاون. ئەم هەڵوێستە نارەوایەی دەوڵەت کە ئەوپەڕی ناهەق و بێ دادیی و ناعادیلانە بووە بەرامبەر ئەو گرویەی هەمەوەند زۆر دڵگیری کردم زۆرجار بەسووربوون و پێداگرتنەوە سەرزەنشتی کاربەدەستانم کردو بەچاوم دادانەوەو پێم گوتن ئەم جۆرە کارە ناوو ناوبانگیان خراپ ئەکات و بەخراپی ناوتان دەزڕێ. هەروەها پێم وتن رەوا ئەوە بوو:- ئێوە هەموو هەمەوەندەکان بێ جیاوازیی ببەخشن و ئەوانەش کە لە تەرابلس دەست بەسەربوون ئازاد بکەن و بیانهێننەوە سەر جێ و رێ ی خۆیان، یاخود ئەوانەی لە شەڕدا گیراون و ئەوانەی بەقاچاخی لە تەرابولسەوە هاتونەتەوە بێ جیاوازیی رەوانەی ئەفەریقاو دوور وڵات بکرێن وەک ئەوانی تر.

هەواڵنامەی کتێب

ئەو هەوڵەی دام و ئەو کۆششەی کردم بێ بەربوو. هەستم پتر بەوە کرد هەوڵەکەم بەلایەکەی تریدا هەر بێ ئەنجام دەبوو، واتە ئەگەر ئەوکاتە لەجیاتی ئەوەی کردم وتم هەوڵم بۆ چەند کەسانێکی هەمەوەند دابایەو داوام بکردایە ئاسایش و هێمنی ڕەوا، ئەگەرچی بەکەمی لە ئارادابوون، جارێکی تر سەقامگیر بکرێتەوە. وابزانم ئەم داواکاریەی دوایم لە ئەستەمبوڵ باشتر قبوڵ وپیادەکرا.

لێرەدا نموونەیەک ئەهێنمەوە بۆ ئەوەی ئەوشتانە پتر ڕوون بکەمەوە کە تائێستا باسم کردوون.

حسەین ئاغا کە پێشتر باسم کرد، خۆی پێ وتم کاروانێکی لە بەغداوە هاتووی دەوڵەتی گرتووەو ١٢٠ هەزار لیرەی تورکی دەسکەوت بووە، پەیمانێکی ئاشتی لەگەڵ دەوڵەتدا مۆرکردبوو کرابوو بەسەرۆک جەندرمەی کەرکوک، بەڵام ئەم ئاغایە سەرەڕای ئەو پۆستەی پێی درابوو پەیوەندی لەگەڵ کاربەدەستاندا خراپ بوو لەگەڵیاندا هەڵی نەئەکردو نەیئەکێشلا. ئەم ئاغایە وای ئەزانی کە هەبوونی کاربەدەستانی عوسمانیو دەسەڵاتیان لەم شارەدا مانای بێ دەسەڵاتی و ئائازادیی و ئاسەربەستی خۆی ئەگەیەنێ. بەواتایەکی تر ئەم ئاغا هەمەوەندە لە دەست ڕۆشتویی و هەبوونی کاربەدەستانی تورک لەم شارەدا بێ دەسەڵاتی و ئائازادی خۆی بەدی ئەکرد. بۆیە لە هەوڵی ئەوەدا بوو بگوێزرێتەوە بۆ هەولێرو لەوێ ڕوتبەو نیشان و پۆستی تری بدرێتێ. پشت ئەستوور بەو دۆستایەتی یەی لەمەوبەر لەنێوانمان دروست ببوو داوای لێ کردم ئەگەر لە ئەستەمبوڵ باسی ئەو کرا، ئەوا وای بەباش دەزانی من لە ئەستەمبوڵ ئەمەی بۆ بکەم. سەرەڕای ناڕەزایی والی کەرکوک(من لەگەڵیدا تێک چووبووم)و سەرەڕای ناڕەزایی ئەزیف پاشای بەڕێوەبەری موڵک و ماڵی ئەمیرییەی موسڵ، ئەم ئاواتەی ئاغای هەمەوەند هاتە دی. بەڵام ئەمە چۆن ڕوویدا؟

ئایا ئەم ئاواتەی ئەو هەمەوەندە شتێکی ڕەوابوو؟ یاخود هەوڵ و کۆشش و تەشەبوسەکەی من جێی خۆیان گرت و من لەلای کاربەدەستان قسە ڕۆشتوو بووم؟ ئەمانە هیچ کامێکیان نەبوون. بەڵکو پتر لەوەدەبوو من بەنووسین و بەقسە هەوڵم بۆ چەتەو ڕێگرێکی ناسراو دابوو، لەو شتانەشدا کە وتبووم لەسەر هەق بووم. ناهەقیش نیم ئەگەر ئێستا بەهۆی ئەم بەسەرهاتەوە سەرزەنشتی خۆم بکەم. چونکە هەروەک لە دواییدا بیستم و بۆیان باس کردم ئەم پیاوە سەرۆک ڕێگرو چەتەیە لە

هەولێری پڕ خێروبێرو بەفەردا بووە بەدەسەڵات دارێکی زۆردارو بەزەبروزەنگ و دەستی لە هیچ نەپاراستووە. ئەوەی لێرەدا دڵی خۆمی پێ ئەدەمەوە ئەمە: ئەگەرچی من ئەم ناوچەیەم دوچاری بەڵای دەستی ئەم پیاوە کردووەو ئۆباڵی ئەمەش دەچێتە ئەستۆم، بەڵام بەگواستنەوەو دوورخستنەوەی ئەم پیاوە لێرە، ناوچەیەکی پان و بەرین و گەورە لە تەشقەڵەکەی رزگاری بوو بێ گومان ئەو هەوڵەی من دام بۆ گواستنەوەکەی تەشقەڵەو بەڵای لابەلای ئەم پیاوەم کەمتر کردەوە، کاربەدەستانی تورکیاش هەروا بیریان دەکردەوە.

بەشی دەیەم:

• لە قەرەتەپەوە بۆ کەرکووک •

ئێوارەی ٩ی مایس گەیشتمە قەرەتەپە، ئەم ناوچەیە هیچ گومانی لێ ناکرێ کە ناوچەیەکی کوردییە. من لەلایەن دانیشتوانەوە وەک دۆست و ناشنایەکی ناسراو بەگەرمی ی پێشوازی کرام، هەروەک بۆیان باسکردم، هەموو کوردەکان لەلایەن سەرۆک و ئاغاکانەوە راسپاردرابوون هیچ جۆرە دیاری و بەخشێنێک لەمن وەرنەگرن، چونکە من دۆست و میوانی هەموو خێڵەکانم هەروەها تکایان لەمن کرد هیچ دیاری یەک نەدەم بەکەس، چونکە ئەم جۆرە کارە فێری شتی نارەوایان ئەکات. دووسەعات پێش ئەوەی بگەمە قەرەتەپە لەسەر پردی نارین سوو دەئەسپ سواری هەمەوەند لەناویاندا کوڕە بچووکەکەی جوامێر ئاغا دەرکەوتن. خدر ئاغا ئەم خۆشەویستە بچکۆلەیە کە ١٣ ساڵی تەمەنی تەواونەکردبوو سواری ئەسپێکی چەمووش و سەرکێش بوو بوو شانازیی و خانەدانیی لەناو چاوانیا بەدی دەکران. تفەنگێکی سەربازیی قورسی لەشان کردبوو لەبەریدا پشتی چەمابۆوە. بەداخەوە ئەم سوارە کچکە مێتر مندالە دەسەڵاتی بەسەر ئەسپە سەرکێشەکەیدا نەدەشکا بۆیە چەند رۆژێک دواتر رووداوێکی دڵتەزێن روویداوە. ئەم ئەسپە سڵی لە سوارەکەی ئەکردۆتەوەو سواریش ئەسپەکەی پێ نەگەراوەتەوە بۆیە ئەسپی تایێن گورەسازی داوەو پڕ بەدەم قەپی لەدەستی سوارێکی ئەسپێکی تەنیشتی یەوە گرتووەو تاوەکو چەند ئەسپ سوارێکی تر فریای کەوتوون و ئەسپی تایێنیان دوورخستۆتەوەو کابرای قەپ لێ گیراویان قووتار کردووە بەڵام پاش چی؟ ئەسپە چەمووشەکە پارچە گۆشتی زلی لەپشت و دەستی سوارەکە کردبۆوەو ئەمەش توشی خوێن بەربوونی

کردبوو پاش چەند سەعاتێک بەوبرینانەی چووەو گیانی لەدەست داوە. زۆرم هەوڵدا یارمەتییەکی بریندارەکە بدەم هیچم بۆ نەکرا برینێکی گەورەو خوێنێکی قوارە ئاسایی تیمار نەئەکران، ئەو کەرەستە کەمەی من پێم بوو بەشی ئەوەی نەئەکرد خوێنەکە بگرم و برینەکانی بپێچم. من لەو باوەڕەدام ئەگەر برینپێچێکی پسپۆڕیشی لێ بایە هەر هیچی بۆ نەئەکرا. ئەم جۆرە بەسەرهاتانە لە رۆژهەڵاتدا شتێکی ئاساییێ و رۆژانە روو ئەدەن.

لەبەشی باکووری قەرەتەپە کێشەیەکی بچوکی سروشت تایبەت پەیدا بوو بوو. هەردوو خێڵی زەنگەنەو جافی دانیشتووی ئەم دەوروبەرە لەنێو خۆیاندا بەشەر هاتبوون هەوڵ و تەقەللای والی کەرکووک و نوێنەری هەردوو خێڵی بێ لایەنی هەمەوەندو داوودەیی بۆ ئاشت کردنەوەیان هیچ ئەنجامی نەبووە.

هەموو ئەو خێڵانەی ناوم هێنان بانگهێشتنیان کردم سەریان لێ بدەم و میوانیان بم بەڵام ئەم بانگهێشتنە لەگەڵ مەبەستی گەشتەکەمدا نەدەگونجا.

هەردوو خێڵە بەشەڕهاتووەکە هەریەکەی دە ئەسپ سواری خستە بەردەستم بۆ ئەوەی پێنج رۆژ رێگا تاوەکو ئاڵتون کۆپری لەگەڵمدا بێن. ئەوکاتە لە بارەگاکەی من ئاشت بوونەوەو ئاگر بەست و دەستەبەربوونی بەردەوامی شەڕ وەستان و تەقەنەکردن زەحمەت نەبوون. بەڵام ئەم کارە هەوڵ و کۆششێکی زۆری ئەویست چونکە ئەم رێککەوتنە دەبوو بەتەواوەتی پیادەبکرێ و هەردوولا پەیڕەوی بکەن و گفت بدەن کە رێککەوتنەکە نەشکێنن. جگە لەوەش دەبوو دەستەبەریی ئەوە بێن کە ئەو دەکەسەی لەگەڵمدا دێن بۆ ئاڵتون کۆپری(پردێ) ژیانیان بپارێزرێ و لەکاتی گەڕانەوەیاندا لەگەڵ یەکتری بە شەڕنەیەن، نەکەونە کەمین و بۆسەی یەکترییەوە، بەدڵنیایی و بێ ترس و خەم بچنەوە سەر جێ و رێ ی خۆیان.

ورده ورده خەڵکەکە لە قەرەتەپە لەگەڵ یەکتری رێککەوتنەوەو ئاگری شەڕو ناخۆشیی دامرکایەوە، منیش توانیم خەم رەستەو بەدڵنیاییەوە درێژە بەگەشتەکەم بدەم.

راستە لە مێژبوو من خووم بە بارەگای رەنگین و رازاوەو کاروانی هەمەڕەنگ و قەرەباڵغەوە گرتبوو، بەڵام دەبووایە لەم گەشتەم دا بگەمە ئەنجام و مەبەستم، سەرەڕای ئەمەش ناچاربووم خەمخۆرو سەرقاڵ و سەرگەرمی ئەمانە بم و مشووریان بخۆم:

هەواڵنامەی کتێب

١- کاروانێکی جوان و قەشەنگ و رازاوەی کەژاوە ئاسایی کە تایبەت بوو بەمن.

٢- دوانزە سەربازی تورکی عوسمانی کە لە یەمەن لە خزمەتی سەربازیی هەڵاتبوون و پەنایان بۆ من هێنابوو، دەبوایە من لەگەڵ خۆمدا بیانبەمەوە بۆ ماڵ و بۆ سەر جێگاو رێگای خۆیان.

٣- پاسەوانەکان ژمارەیان ٣٠ سەرباز بوو لەگەڵمدا بوون.

٤- پەنجا ئەسپ سواری کورد کە هەر دەکەسیان سەر بەخێڵێک بوون، داوودی، هەمەوەند، زەنگەنە، شارەزووریی و جاف.

٥- بیست کۆچەری عەرەب(بەدوو).

٦- نزیکەی دەرزەنێک چەرکەس و ئنجا،

٧- جووتە دەرزەنێک کەسانی هەمە جۆرو هەمە تۆو وەک بازرگان، فرۆشیارو ئەوانەی ناو بەناو سەفەر دەکەن. خێوەتی تایبەتی خۆیان هەبوو دەست و پێوەندو خزمەتچی خۆیانیان لەگەڵدا بوو. خۆیان خزاندبۆ پاڵ کاروانەکەی من و لەمنیان ئەویست بەدرێژایی سەفەرەکە خەمخۆریان بم و بیان پارێزم. هیچ ئەرکی سەرشانی من ئەبوو بگرە پێویست نەبوو من لەگەڵ ئەم جۆرە کەسانە سەفەر بکەم چونکە لە خەم و سەریەشەو هەراوهۆریا بەولاوە هیچی تریان لێ شین نەدەبووە. بەڵام بەپێ ی داب و دەستوور نەدەکرا تکاکەیان قبوڵ نەکەم و نەیانپارێزم. چونکە خەڵکی ئاسایی ئەم تکا ئەگرتنە بەجۆرێک لێک ئەدەنەوە کە هیچ جیاوازیی نەبێ لەگەڵ رووتکردن و تاڵان کردنی ئەو خەڵکەی تکاکەیان ئاگرێت. هەرچۆنێک بێت لە دڵی خۆمدا گاڵتەم بەوکەسانە دەهات کە داوایان لێ دەکردم ناویان بنووسم و لەگەڵمدا سەفەر بکەن و بیانپارێزم. ئەم خەڵکە لە کۆڵم نەبوونەوەو ئەو جۆرە تکاو داواکاری یانە لە یەخەم نەبوونەوە تا لە بتلیسەوە چووم بۆ ئەرزەرۆم.

حاجی سالح چێشتکەری من بوو، سوودێکی باشی لە بارودۆخە وەرگرت.

ئەم چێشتکەرەی من پیاوێکی بازرگانی پارەدارو دوو خزمەتچییەکەی کردبوون بەخزمەتکاری و خۆی و داروچیلەکەی پێ کۆنەکردنەوەو ناوی پێ ئەهێنان و کەسکی پێ ئەدان بەرامبەر بەوەی کابرای بازرگان لە خێوەتەکەیدا بەدڵنیاییەوە شەو ئەخەوێ. ئەوی من بیزانم حاجی سالح جاروبار دیاریشی لە کابرای بازرگان ئەستاندو پێ ی ئەوت مەترسە من ئەتپارێزم. .کابرای بازرگان

دەوڵەمەندبوو (٥٠٠٠) لیرەی زێری لە باخەڵدا بوو ئەیویست بۆ شت کڕین بچێ بۆ ئەرزڕۆم. بەوە دڵخۆش بوو کە ترسی لەسەر نییەو ڕووتناکرێ و حاجی سالح ئەیپارێزێ. شەویش بێ خەم و خەیاڵ لە خێوەتەکەیدا ئەخەوێ!

لە ڕێگای ڕۆیشتن دا. لە هەر شوێنێک بۆنی بێگانە کرابایەو ترسی ڕووتکردن لە خەڵکەکە نیشتبایە، یەکسەر ئەهاتنە لام و پارەو ماڵ و پاشەکەوتەکەیان دەدایە دەست من بۆ ئەوەی لە سندوقەکانی ناو خێوەتەکەی من دا بۆیان تاقەت بکەم. چونکە ئەوان وای بۆ ئەچوون، لەمەشدا ناهەقی ئەبوون، سندوقەکانی ئێو خێوەتەکەی من دواشت دەبێ بکەونە دەست دوژمن و ڕێگران. هەر لەبەر ئەم هۆیە بوو هەندێ نهێنی سەیرو سەرنج ڕاکێشم بۆ ئاشکرابوو، بەتایبەتی بۆم دەرکەوت کە ئەو خەڵکە چ پارەو ماڵ و سامانێکیان لەگەڵ خۆیاندا هێناوەو لە پرێسکەو باخەڵیاندا حەشاریان داوە. لەکاتی ترس و لێ قەوماندا وەک ئەمانەت ئەو پارانەیان ئەدایە دەست من و تکایان لێ ئەکردم باسیان نەکەم و بەکەسی تر نەڵێم ئەو پارەو ماڵە هی چ کەسێکە. بەڵام ئێستاکە من هیچ بەپێویستی نازانم بێ دەنگ بم و ئەم شتە وەک نهێنی لە خوێنەری ئەورووپایی بشارمەوە.

کاتێک ئەو خەڵکە ئەم هەموو پارەو زێرو ماڵەیان پێ ئەسپاردم سەرم سوڕئەماو ئەحەپەسام. ئەم جۆرە خەڵکەو ئەو ماڵە زۆرە کوجا مەرحەبا! ئێستاش بێ سێ و دوو لێ کردن ئەڵێم:-

بیروبۆچوونی زاناو ئابوری ناسان لە جێگای خۆیدا بووە کەوتوویانە:- لە وڵاتە دەست کورت هەژارەکاندا، وەک وڵاتانی ڕۆژهەڵات و هیندستان و چین، پارەو پوڵ و ماڵێکی ئەختینەی زۆرو زەبەند بەدەست میللەت و خەڵکەوەیە بەڵام بەشێوەیەک کە دەتوانرێ‌بەشاردراوەو ناوبرێ! ئەوشتەی من لە گەشتەکەمدا بەچاوی خۆم دیتم ڕاستی ی بیروبۆچوونی ئەم زاناو شارەزایانە ساغ ئەکاتەوە. لێرەداو هەر بەم بۆنەیەوە دەمەوێ چەند ڕستەیەکی ناو دەفتەری یادداشتەکانم، کە کاتی خۆی تۆمارم کردبوون ئێستا بخەمە بەردەست خوێنەر:

«لە ٦ی ئەمڕوز ئەم پارەو ماڵانەم پێ سپێردران و لە باوڵی ژمرە چوارو پێنج دا تاقەتم کردن و هەڵم گرتن:-

١- ئەسروڵڵا شامیر (تەرجومانی منە) ئەم پارەو ماڵەی تەسلیم کردووم: ١٣٢ لیرەی زێری ئینگلیزی، ٣٦ لیرەی زێری تورکی، ١٧ لیرەی زێری ناپۆلیۆنی و ١٢

هەواڵنامەی کتێب

مەجیدی یەی زیوو.

٢- گیو دوون:- ١١٠ لیرەی زێری ئینگلیزی، ٤٠ لیرەی ئاڵتونی تورکی، ٢٠ لیرەی ناپۆلیۆنی و ٩٠ مەجیدی یەی زیو.

٣- حاجی سالح(چێشتکەرەکەی من مانگانە ١٦٠ مارک مووچەکەی بوو):
٩٠ لیرەی زێری ئینگلیزی ٥٠ لیرەی ئاڵتونی تورکی ٦٢ لیرەی ناپۆلیۆنی، پسووڵەیەکی(قەباڵەیەکی) بانکی حەڵەب تیایدا نووسراوە خاوەنەکەی ١٨٠ لیرەی زێری تورکی بەبانک سپاردوە.

قەباڵەیەکی تر تیایدا نووسراوە کە حاجی ٨٥ لیرەی ڕەشادی لەبانکی عوسمانی ئەستەمبول داناوە.

٤- محەمەد سەعید(مەیتەر مانگانەکەی ٤٠ مارک بوو) ١٣٤ لیرەی زێری ئینگلیزی قەباڵەیەکی بانکی دیمەشق تیایدا نووسراوە خاوەنەکەی ١٢٠ لیرەی زێری تورکی داناوە.

٥- سەید ئەحمەد(مەیتەر مانگی ٤٠ مارک مووچەیەتی) وباسیان ئەکرد گوایە بەدرێژایی ساڵ بەپیشە چەتەو ڕێگریکی سەرکەوتوو بووە):- ١٣٠ لیرەی زێری ئینگلیزی ٦٠ لیرەی ئاڵتون ناپۆلیۆنی،.

٦- سەلیم(خزمەتچیم بوو خیوەتەکەمی هەڵئەدا مانگی ٣٥ مارکم ئەدایە):- ٤٥ لیرە زێری ئینگلیزی ٥٠ لیرە زێری ناپۆلیۆنی و دوو قەباڵەی بانکی قاهیرەو بەغدا تیایاندا نووسراوە، خاوەنەکەی لەهەر بانکێکیا ٣٠ لیرەی زێری تورکی سپاردووە.

وەک لێرەدا دەرئەکەوێ سامانی هەر یەکێک لەمانە ٣٠٠٠تا ٤٠٠٠ مارکەو پتر، بۆیە مرۆڤ ئەپرسێ: ئەم پارەو ماڵەیان چۆن و بەچی پەیداکردوە؟ پێویست ناکات ئەوە باس بکەم کە چەند کەسێکی تر لەگەڵمدا سەفەر ئەکەن ئەوەندە ئەدارو هەژارو دەست کورت و رووت و رەجاڵن هەر ئەڵێی مشکی کلێسان. ئاشکرێ بڵێم ئەوانەی من پارەکانیانم باسکرد چەند نموونەیەکی نائاساییێ، لەگەڵ ئەمەدا ئەم پرسیارە هەر چاوەڕوانی وەڵام ئەکات:-

کەسانێکی زۆر لە وڵاتانی ڕۆژهەڵاتدا، کە بەوڵاتانی ئەدارو هەژار ناو دەبرێن، لەوانەیە ماڵ و سامان و پارەیەکی باشیان هەبێ بەڵام شاردوویانەتەوە، وەک گرێیانەیەک، ئەگەر حکومەتی باوەڕ پێ کراوی خۆیان هەبێ دوور نییە ئەو خەڵکە

هەواڵنامەی کتێب

٦٨٧٨
٣٧٨٥

پارە شاردراوەکانیان بە دامەزراوو دەزگاکانی دەوڵەت بسپێرن، وەئەگەر ڕۆژێک لە ڕۆژان دەوڵەتی عوسمانی لەناوبچێ و لەم وڵاتانەدا حکومەتی سەربەخۆی تایبەت بەخۆیان دابمەزرێن و ئەو ماڵ و پارە شاردراوانە سوودیان لێ وەربگیرێ و ڕەنیز بهێنرێن دەبێ چ گەشەکردن و پەرەسەندنێکی بەرچاوو سەرتاپاگیر بێتەدی و ئایا ژیانی ئەم خەڵکە باشتر نابێ و میللەت و هاوڵاتیان تێروتەسەل نابن؟

لە ١٠ی مایس لە کفری و لە ١١ی مایس لە توزخورماتوو بارم لێ خست و خێوەتم هەڵدا لە ١٢ی مانگ ئەوێشم بەجێ هێشت و بەرەو تاوخ(داقوق) کەوتە ڕێ. لێرە ڕووداوێکی خۆش چاوەڕوان نەکراو ڕوویدا:

هەواڵەکان وایان ڕاگەیاند کە ڕێگاکە دڵنیایی لێ ناکرێ و ئەمین نییە. ئەمە هیچ کارێکی لە من نەکردو ترسم نەبوو چونکە من پەیوەندی دۆستانەم لەگەڵ هەموو خێڵە کوردەکانی ئەم ناوچەیەدا هەبوو. بەڵام ئەم هەواڵە بۆ خەڵکی تر باش نەبوو بگرە ترس دایگرتن.

سەرەڕای ئەو دوو دەروێش خەڵکە نەناسراوەی لەگەڵ کاروانەکەی من دا سەفەریان ئەکرد، کاروانێکی تر کە لە بەغداوە دەچوو بۆ موسڵ خۆی بە ئێمەوە هەڵواسیبوو بەخەی بەرنەئەداین و زۆر لێمان دوورنەئەکەوتەوە چونکە کاروانچییەکان وایان دائەنا کە ئێمە ئەتوانین لە چەتەو لە ڕێگر بیانپارێزین.

بۆ ئەم مەبەستە کاروانی ناوبراو لە دیللی عەبباسەوە کیلۆمەترێک لە پێشمانەوە یاخود لە پشتمانەوە دەڕۆیشت، ئەگەر ناوبەناو لەگەڵ ئێمە بڕی نەکردبایە ئەوا بەیانیان زوو بەر لە ئێمە باروبارگەی لێ ئەناو ئەکەوتە ڕێ، بۆئەوەی ئێمە زۆر لێی دوورنەکەوینەوە، بێ گومان لە توانای هیچ کامێکمان دا نەبوو ٤٠-٥٠ کیلۆمەترە لە یەکتری دووربکەوینەوە، بەڵام جاری وادەبوو مەسافەیەک لە یەکتری دوور ئەکەوتینەوەو کاروانی ناوبراو دەیتوانی بەشێوەیەک لە شێوەکان بگاتە مەنزڵ. دوور نەبوو دوای دوو ڕۆژ ڕێگابڕین ئەم کاروانە بەساغ و سەلامەتی بگاتە کەرکووک. بەڵام کەمتەرخەمی ی خەڵکی ڕۆژهەڵات زۆرجار زەرەرو زیانی گەورەی لێ دەکەوێتەوەو لەوانەیە سەروماڵیان تیایدا بچێ کەچی ئەوان ئەم ڕووداوە ئەوەنە پاڵ وئیرادەی خواوە. ئەم کاروانە لە باکووری شاری پڕ لە باخ و ڕەزی جوان توزخورماتوو هەڵی داو ئێمەیش لە باشووری ئەم شارە بارمان خست. مەنزڵی هەردوو کاروانەکە نزیکەی شەش کیلۆمەتر لە یەکتری یەوە دووربوون، بۆیە ئەو

هەواڵ و دەنگ و باسەی لە هەوارێکەوە بۆ هەوارەکەی تر نەچوو کۆن بوون یاخود ناتەواوبوون، ئەمەش بوو بەمایەی ئەو ئەهامەتییەی لەمەودوا هاتە پێشەوە. کاروانی ناوبراو وای بیستبو کە ئێمە سەعات حەوتی سەر لە بەیانی بار لێ ئەنێین و ئەکەوینە ڕێ و منیش سەعات هەشت سواری ئەسپەکەم ئەبم و ئەکەومە شوێنیان. بۆ بەدبەختی، ئەوشتە هاتە پێشەوە کە ئەهامەتیەکەی لێ کەوتەوە ئێوارەی پێش ڕۆژی بارکردنەکە خزمەتچیەکی من خۆرە هەتاو بردبووی و بووڕابۆوە و لە هۆش خۆی چووبوو هەرچۆنێک بێ بەو داووەدەرمان و کەرەستەیەی لەبەردەستمدابوو توانیم بیهێنمەوە هۆش خۆی، ئەمە بووە هۆی ئەوەی سەر لە بەیانی ڕۆژی بارکردنەکە سەعات دەی پێش نیوەڕۆ واتە دوو سەعات دواتر من بکەومە ڕێ. کاروانی ناوبراو بەمەی ئەزانیبو بۆیە ڕۆژی ١٢ی مایس سەر لە بەیانی زوو بەر لە خۆرهەڵات لە توزخورماتووەوە کەوتبووە ڕێ! دوای دووکیلومەترە ڕێگا بڕین هەواڵێکی دڵتەزێنی بیستبوو، کاروانێک لە مووسڵەوە هاتووە چەتەو ڕێگر ڕێ یان لێ گرتووەو دووکەسیان لێ کوشتووەو سێ حوشتریش بەر تەقە کەوتوون و کوژراون، کاروانچییەکان دەستیان کرۆتەوەو خۆشبەختانە جەندرمەی ناوچەکە گوێ یان لە تەقەکە دەبێ و بەرەو دەنگی دێن و کاروانەکەیان ڕزگارکردووە. مەیتی کوژراوەکان و کەلاکی حوشترەکان لەسەر ڕێگا ترسیان دەخستە دڵەوەو دیمەنێکی خەمناک بوون، ناچاربووم لێرە هەڵوێستەیەک بکەم و چاوەڕێ بم تا پاشەنگی کاروانەکەم ئەگاتە جێ.

پاش ماوەیەک کاروانەکەم هیچ دەنگ و ڕەنگی نەبوو لە ئاسۆشدا هیچ ڕێگری یەک بەدی نەئەکرا، بۆیە بڕیارم دا هیچی تر چاوەڕێ نەکەم و چەند کیلومەترەیەکی تر بەرەوپێش بچم. هەرچەندە ئاووهەوا گەرم و ناهەمواربوو بەڵام کاروانچییەکان بەتایبەتی خاوەن هێسترو بارگیرەکان دەربایست نەئەهاتن.

باشتر وابوو من تەتەرێک بۆ لای کاروانەکەم ڕەوانە بکەم بۆ ئەوەی لێم بگێڕنەوە، کەی دەست بەرۆیشتنی بکەینەوە، ئەمەش بە دوو سەعات نەکرا، بەڵام وەک پێشتر وتم ئەم جۆرە خەم خۆریی و مشوور خواردنە لە بارودۆخێکی نائەمینی پڕ لە ترسی ئاوەهادا وابەئاسانی پیادەناکرێت،، ئەگەر لێرەدا بێ گوێی و کەمتەرخەمی ی ڕۆژهەڵاتییەکان بهێنینە بەرچاوی خۆمان.

ئەو کاروانەی لەگەڵ ئێمەدا ئەهات، چەند کیلۆمەترێک لە ئێمە دوور کەوتبۆوە

لەبەر ڕێگرو چەتەکان دەرفەتیان لێ دیوەو ڕێ یان پێ گرتووەو ڕایان وەستاندووە کاروانی تایبەت بێ دەست کردنەوە خۆی داوە بەدەستەوەو چەتەکانیشی بێ سێ و دووکردن لە هێسترو[1] حوشترو بارگیرەکان بەولاوە هەرچی پێ یان بووە لێ یان ستاندوون تەنانەت لە کراسی بەربێ بەولاوە هیچیان پێ نەهێشتوون. بۆ نموونە ئەفسەرێکی تورک ئەسپێکی ڕەسەنی بۆ سولتان بردبوو بۆ ئەستەمبوڵ و لەوێوە بەسویس و بۆمبای و بەسرەدا گەڕابۆوە دەویست بچێتەوە سەرجێگاو ڕێگای خۆی و لەگەڵ ئەم کاروانەدا هاتبوو، بەیەکجاریی ڕووتکرابوو ٣٠٠ لیرەی زێڕی تورکی و هەرچی دیاریی و شت و مەکی گرانبەهای پێ بوو کە لە ئەستەمبوڵ کڕیبووی لێ یان ستاندبوو. لەمەش نا لەبارتر پزیشکێکی لەهستانی (پۆلۆنیایی) لەنێو لەشکری تورکدا کاری کردووەو ئەو پارەوماڵەی ساڵەهای ساڵ پاشەکەوتی کردبوو لێرە هەموویان لێ ستاندبوو.

ئەوی ڕاست بێ نەمویست پتر ئەم کارەساتە دڵتەزێنە بگێڕمەوە، بەڵام ئەمە لە مەبەستی گەشتەکەم زیاتر دوورم ئەخاتەوە. هەرچۆنێک بێ ملی ڕێگام گرت و پاش چەند سەعاتێک ڕێگا چەند لاشەیەکی کوژراوم هاتنە بەرچاو و کاتێک گەیشتمە تاوخ (داقوق) بەتەواوەتی هەرچی ڕوویدابوو بۆم باسکرا.

چەند سەعاتێکی تر ڕێگامان بڕی، ئەمڕۆش وەک جاران ئاسایی خۆم دواخست بۆ ئەوەی بکەومە پشت کاروان و بۆ قاوە خواردنەوەو جگەرە کێشانێک پشوویەک بدەم دابەزیم و قاوەم خواردەوەو لەکاتی پشووداندا خەوبردمیەوە، لە پڕ دەنگێکی زل ڕای پەڕاندم، چەند سوارێک بەرەو ڕوومان دێن! خێرا دەربەڕیم و سواری ئەسپەکەم بوومەوە بۆ ئەوەی پێش کاروانەکەم بکەمەوەو نەهێڵم هیچ جۆرە تاڵانبازی و بەهەڵە لە یەکتری گەیشتنێک بێتەکایەوە. لە هەر چوار لاوە ئەسپ سواری چەکدار دەرکەوتن ژمارەیان نزیکەی چەند سەد سوارێک دەبوو. دەست و برد چوومە بەردەمی پێشەنگەکەیان و دوای سڵاوو خۆشهاتن و چاک و چۆنی بۆم دەرکەوت کە سەرۆکی

---

(١) ئەمن لێرەدا بیڵێم، چەندو ڕێگر هێسترو بارگیر لە کاروانچی ئاستێنان بۆ سوودو قازانجی خۆیان، ڕاستە هێسترێک (قاتر) ٢٠ تا ٣٦ لیرەی زێڕی تورکی ئەکات واتە ٣٦٨ - ٦٤٠ مارک، بەڵام ڕێگرەکان وای بۆ ئەچن ئەگەر پێشتر هێسترو قاترو بارگیر لە کاروانچی بستێنن ئەوا جارێکی تر کاروانچی بەم ڕێگایانەدا نایەنەوەو ڕێگرەکان ئیش و کاریان دەستکەوت و تاڵانیان نامێنێ.

ئەم تاقمە ئیسماعیل بەگی سەرۆکی باڵێکی خێڵی داودەیە. ئەم سەرۆک خێڵە نزیکەی ۸۰۰ تفەنگچی لەژێر دەستدابوو، لە گوندێکی سەر ئەم ڕێگایە دەژیاو لەوێ بۆ قاوەخواردنەوە بانگهێشتنی کردم. ئیسماعیل بەگ پێ ی وتم:- جەنابتان بێ گومان بیستووتانە دوو سەعات لەمەوبەر تەقە لە کاروانێک کراوەو دووکەس و سێ حوشتری لێ کوژراوەو کاروانی دووەم بەتەواوەتی ڕووتکراوە. بێ گومان، پتر لەسەری ڕۆیشت و وتی: ئەمە هەر کاری هەمەوەندەکانە ئەوانی ئەو دەستە ناپاکە دەوشێنن. پیاو دەتوانێ بەئاسانی لەوەدڵنیا بێ کە هەمەوەند خەریکە دیسانەوە کارە نارەواو ناجوانەکانی دەست پێ ئەکاتەوەو دەست لەراوورووت هەڵناگرێ.

ئەو قسانە وای لێ کردم لەڕوودابێتم چونکە دە پیاوی هەمەوەندم لەگەڵدا بوو، هەوڵم دا دان بەخۆمدا بگرم، ورتە لە دەمم نەیەتە دەرەوە، بەراماویی وەک درەختی وشک بوو لەسەر قالییەکە دانیشتبووم و شانم دا بۆ سەر سەرینەکەو جوڵەم لە خۆم بڕی. ویستم بەم ڕواڵەتەم نیشانی بدەم کەمن هەرچی سەر ئەهێنم و ئەیەم لەم جۆرە کارانە تێ ناگەم و نازانم چی بڵێم! ئیسماعیل بەگ زۆر ئاسایی کێشەکەی بۆ باس کردم و لەسەری ڕۆیشت: جەنابتان دەبێ بەندەیەکی وەک منی دڵسۆزی دەوڵەت و سوڵتان حەمید هەموو کاتێک ئەوپەڕی کۆششم کردووەو هەوڵم داوە ئاسایش و ئەمنیەتی ئەم ڕێگاوبانە بپارێزم، ئەم کۆششەش زۆرگران لەسەرم کەوتووە، قوربانیم داوە، کەچی کاربەدەستانی تورک بەمە نازانن و ناعەدالەتیان بۆتە سایەی ئەم کارەساتانەو ئەم جۆرە ڕووداوانەیان لێ دەکەوێتەوە.

بێ گومان سوڵتان ئاگای لەمانە نی یەو لەمەدا بێ گوناهە. بەڵام من درێغی ناکەم و چیم لە توانادایەو چیم لەدەست بێ بەباشی ئەیکەم. هەر کە هەواڵی ئەم ڕووداوەم بیست یەکسەر کەوتمە خۆم بۆ ڕاوکردن و دەستبەسەرکردنی ئەم چەتەو ڕێگرانە، بۆ ئەم مەبەستەش چوار سەد چەکدارم لەگەڵ خۆمدا برد.

بەداخەوە ئەمجارە زوربەی هەرە زۆری چەتەکان قووتاریان بوو، بەڵام بەهۆی تیژڕەوی ئەسپەکەم توانیم ڕێگا لە تاقمێکیان بگرم و پێشیان پێ بگرم و سەرکردەکەیان بەگوللەیەک ساردبکەمەوە. ئەوی کوشتم یاقوب ئاغای زاوای دەوڵەت یاری یاوەرتە کە ئێرە لەگەڵت دایە. لەگەڵ بیستنی ئەم قسەیە دەوڵەت یار ڕاپەڕی و پەلاماری تفەنگەکەی داو ئەیزاندی: چی! کەماڵ ئەمەشت کرد؟

یاقووبی زاوامت کوشت. خۆشبەختانە لەم شوێنەدا کەسانی بێ لایەن هەبوون و

کەوتنە نێوانەوەو نەیانهێشت هیچی تر کوشتارو خوێن ڕشتن لەنێوان هەمەوەندو خێڵی داوودەدا ڕووبدات. ماوەیەکی دوورودرێژ ئەم شانۆ مێشک خۆرە خایاندی و کێشای، بەڵام من نامەوێ هیچی تر خوێنەری پێوە بێزار بکەم. لە کۆتاییدا ئیسماعیل بەگ وتی: جەناب من تەنیا بەسەرهاتەکەم عەرزکردی ئەمەش ئەو تاڵانەیە کەمن لە چەتەو هەمەوەندەکانم ستاندۆتەوە، هیوادارم بەخاوەنیان بکەیتەوە. تاڵانەکە هی کاروانە ڕووتکراوەکە بوو، من لێم وەرگرت بۆ ئەوەی بیان دەمەوە، ئەگەرچی من جارێکی تر زۆربەی زۆری خاوەنەکانیانم نەدیتەوە. تاڵانەکە بریتی بوو لە سەعاتێکی زێرو قۆزردۆنێک، ملوانکەیەک، سینییەکی زیو هەروەها چەقۆو چەتاڵ و و کەوچکی سەفەرو کیسە باخەڵ و کیسەی پۆستەو کاغەزو ۱۰ پارچە پارەی زیبو چەند شمەکێکی تر کەهی ئەفسەرێک بوون وەک: نیشان و ڕوتبەی سەرشان، دەستکێش، شتی دیاری. وەک دوایی ساخ بۆوە ئەمانە شمەکی ئەو ئەفسەرەبوون کە ڕووتیان کردبوو، بەڵام ۳۰۰ لیرە زێڕەکەی ناو جانتاکەی ئەفسەرەکە بێ سەرو سۆراغ ون بوون و کەس نەیزانی کەوتوونەتە چ گیرفانێکەوە. ئەفسەرەکە زۆر دڵخۆشبو کەمن هەندێ لە شتەکانیم بۆ وەرگرتۆتەوە. ئنجا بۆی باسکردم کە ئەگەر چاپووکی و تیژڕەوی ئەسپەکەی نەبوایە ئەوا بەسەلامەتی نەنەگەیشتە توزخورماتوو بەگوللەیەکی چەتەکان دەپێکرا.

ئەوی ڕاست بێ ویستم پێنجە بەدەورەیەک بکەم چەند کیلۆمەترێک بەپشت چیاکەدا برۆمە ئەوبەر بۆ دیتنی لاشەی ئەو هەمەوەندانەی گوایە کوژراون و بزانم ئەیانناسمەوە. لە دواییدا ئەم کارەم نەکرد، وتم پێویست ناکات هیچی تر خۆم لەم ڕووداوە هەڵقورتێنم و هەندێ کەسیش پێ یان وتم ڕێگاکە بۆ لای لاشەی کوژراوەکان سەخت و ناخۆشە، ئەچی باشە. ئیتر بڕیارم دا ئێرە بەجێ بهێڵم، ماڵ ئاواییم لە ئیسماعیل بەگ کرد. لەکاتی بەڕێ کردنمدا ئەم بەگە زۆر لەبەرم پاڕایەوەو تکای لێ کردم لەلای کاربەدەستانی کەرکووک هەوڵی بۆ بدەم کوڕەکەی کەساڵێکە لە کەرکووک گیراوە بەرەڵا بکرێت. ئەوەی لێرەدا دڵگەرمی کردم ئەم قسەیە بوو:

ئەم بەگە بەو دڵسۆزییە ئیش بۆ دەوڵەتی عوسمانی ئەکات و ئەم ڕێگەوبانە گرنگە ئەپارێزی و ئێشکەی لێ ئەگرێ، کەچی کاربەدەستانی دەوڵەت کوڕەکەیان گرتووەو لە زینداندا قایمیان کردووە. هێندێکی ترشم شت پێ ماوە بیڵێم بەڵام ئێستا نا لە شوێنێکی تردا باسی ئەکەم.

دوای ئەم وتووێژە ملی ڕێگام گرتەوە بۆ ئەوەی بگەمەوە کاروانەکەم کە ماوەیەک پێش من کەوتبووە ڕێ. لێرەدا ئەمەوێ ئەم گرێ کوێرەیە بۆ خوێنەر بکەمەوەو ڕاستی کێشەکەی بۆ بخەمە بەردەم: لە دواییدا بۆم ساغ بۆوە ئیسماعیل بەگ خۆی ڕێگری یەکەی کردووەو، خەڵکەکەی کوشتووەو کاروانەکەی ڕووتکردووە. هەمەوەندەکان لەم کارە بێ خەبەربوون و دەستیان تیایدا نەبووە.نەلەدوور نەلەنزیک. هەندێ قەباڵە ساخیان کردووە کە ئیسماعیل بەگی داودە چەتەکە بووەو هەردوو کاروانی ڕووت و تاڵان کردووە، بۆ نموونە جۆری ئەو تفەنگەی خۆی و پیاوەکانی پێ یان بووە جگە لەمەش چەند کەسێکی کاروانە ڕووتکراوەکە چەتەو ڕێگرەکانیان ناسیبۆوە. ئەوشتانەی ئیسماعیل بەگی داوودە دەربارەی ڕووتکردنەکە بۆی باسکردبووم ناڕاست بوون و خۆی هەڵی بەستبوون. دەربارەی کوڕەکەی کە لە کەرکووک زیندانی کرابوو لە شوێنێکی تردا باسی ئەکەم. ئەم کوڕە بەکوشتنی سێ کەس تاوانبارکرابوو، بەڵام خۆی حاشای ئەکردو ئەیوت: ئەمە کای کۆنە بەهانەکرێت و بەهۆی شتی کۆنەوە کە پێشتر ڕوویداوە دوژمنەکانی پەلیان پێ گرتووەو ناچاریان کردووە شت بکات ئەگینا ئەو بێ خەتایە دەستی لە هیچ دانەبووە. گوایە هەمەوەندەکان ئەم ڕووداوانەیان کردووە بەبەڵگەو بیانوو بۆ ئەوەی لە ئەستەمبوڵ باس بکرێن و بخرێنە بەردەست و بۆ کاربەدەستانی دەوڵەت ساغ ببێتەوە کە خەڵکی تر خراپە ئەکات و هەمەوەند تیایدا پیاو خراپ نەبن و ناویان بەخراپی نەزڕێ. کردەوەی خراپی خەڵکی تر شانی ئەوان ئەگرێتەوەو دەستەچەوری خەڵکی تر لەشانی ئەمان هەڵئەسوڕێن.

لەناوخەوە ئەچووم بۆ کەرکووک بەڵکو بڕیارم دا سەر لە چەمچەماڵ و بازیان و گوڵی هۆشە[1] بدەم ئەم ڕێگایە پتر لە ٢٠٠ کیلۆمەتر دوورە، ئەوی سەرنجی ڕاکێشام چیای قەرەداغ لە هیچ نەخشەو کارتێکی جوگرافیادا وەک زنجیرە چیا باس نەکراوە. بەلای منەوە ئەم زنجیرە چیایە زۆر بڵندترو گرنگترە لە حەمرین. ئەو زنجیرە چیایەی کەوتۆتە نێوان بازیان و گوزیلن(٢) زۆر بەرزو جوان و ڕەنگین و دڵڕفێنن.

(١) هەرچەند هەوڵم دا نەمتوانی ئەم دوو وشەیە بهێنمەوە سەر ڕەچەڵەکی خۆی:
Gulenhove- Gozeln.
وەرگێڕ.

دەشکرێ ئەم ناوچەیە بەناوچەیەکی سەخت و عاسێ ناوبنێم.

ژنانی ئەم ناوچەیەو گشت ناوچەی سلێمانی لەچاو ژنانی رۆژهەلاتدا بەسێ شت بەناوبانگن:

١ - تا دڵ حەز ئەکات و تابلێی ی جوان و نازدارن.

٢ - بێ سەرپۆش و عەباو پەچە دێن و دەچن.

٣ - سەربەستن. هیچ شەرم نی یە لێرە ژن لەگەڵ پیاوی بێگانەو نەناسراودا قسە بکات و بیناسێ. ئاساییە مێرد ژنەکەی خۆی بەمیوانەکەی بناسێنێ. خانە خوێ بەئەرکی سەرشانی خۆی ئەزانێ میواندۆست بێ، میوانیش بەلایانەوە لەسەر ئاینی خۆیانە(واتە غەیرەدین نی یە). لە بۆنەیەکدا دەرفەتم بۆ هەلکەوت و پێم وتن من مەسیحیم و پسولمان نیم! بەلام ئەمە هیچی لە مەسەلەکە نەگۆڕی و هەروەک جاران رێزیان لێ ئەنام. هەندێکیان پێ یان وتم: ئێمە کە تۆ دەبینین گومان لەوە ئەکەین عیسایی بیت! ئەوی راست بێ لە عەرەبستان و لەناو پسولماناندا مەسیحی بوونم هیچی لەوەی نەئەگۆڕی وەک میوانێک بەرێزو حورمەت پێشوازیم بکەن و بەرێ بکرێم. لێرەدا بۆم دەرکەوت کە پسولمانە بەدینەکان وا خراپ نین وەک خەلک لەلای ئێمە لە ئەوروپا باسیان ئەکەن، مەرج ئەوەیە بەزمانیان بدوێ ی لەگەلیاندا هەلکەیی و بگونجێ ی ئیتر گوزەران لەگەلیاندا زەحمەت و گران نی یە و بگرە ئاسانە. دوای ئەم لەرێ لادانە خۆشە، واتە دوای ئەم گەشتە کورتەم لە ١٨ی مایس گەیشتمە کەرکووک، بریارم دا دوو رۆژ لێرە بمێنمەوە بۆ ئەوەی خەلک و ئاسیاوێکی زۆر بەسەربکەمەوە. کەرکووک شارو ناوچەیەکی بایەخ دارو گرنگە بەپێ ی ئەو راپۆرتانەی لە تورکیا بەرچاوم کەوتن دانیشتوانی کەرکووک ١٧٥٠٠ کەسە. لەبەرچەند هۆیەک تورکیا بەچاوێکی تر دەیڕوانیە ئەم شارە لێرەدا نزیکە ٤٥٠٠ چەکداری دەولەت مۆل درابوون.

ناتوانم زۆر لەسەر کەرکووک بڕۆم، ئەوی ئەمەوێ بیلێم بەچەند رستەیەک پوختەکەی ئەخەمە بەرچاو:

کەرکووک سەر بە ولایەتی موسلە پارێزگا نشینە(سنجەق). لەبەر ئەوەی ناوچەیەکی گرنگی کوردنشینە ناوچەی سلێمانی خراوەتە سەر. لەسەر گردێکی قووچ و قیت قەلایەک هەیە وەک خەلکەکە ئەلێن ئەمە شوورەیەکی سەختی داکۆکی و خۆپاراستنەو بەرگەگرتنە.(ئەگەر چاو لە تۆپ و مەترەلۆز بپۆشین کە لەم سەردەمەماندا گەرمەی شەرن).

هەروەک پشتاویشت باسکراوە، کاتی خۆی لەسەر ئەم گردەو لەناو ئەم قەڵایە کڵیسایەکی عیسایییەکان هەبووەو لە شوێنەکەی دا مزگەوتی پسوڵمانان دروست کراوە لێرەدا ئەبی دانیێل نێژراوە.

دوکان و بازاڕو چایخانەو کاروان سەراو شەقام و جادەکانی کەرکوک وانیشان ئەدەن کە لەم شارەدا کاروکاسبی و بازرگانی و کڕین و فرۆشتنێکی گەرم و گوڕ لەبرەودایە.

سەردەرای کاربەدەستانی تورکی عوسمانی، شێخی کورد: شێخ عەلی عەبدول رەحمان بارەگاکەی لێرەیە .ئەم شێخە پێشەوایەکی رۆحی و ئاینی ی و کەڵەپیاوێکی ناوداری کوردستانە. لە باخچە جوانەکەیدا دوودار خورمای جوان هەیە گوایە ئەم دووداره لە رۆژهەڵاتدا بێ نموونەن و خورمایەکی نایاب دەگرن.

ناکرێ لێرەدا باسی باخچە جوانەکەی سەرا نەکەم، باخێکی پان و بەرین و پاک و خاوێن و پڕ لە دارو درەخت، درەختەکانی سێبەری باشیان هەیەو لە هەندێ شوێندا وەک کەپریان لێ هاتووە،بەچەند جۆگاو کەنالێک باخچەکە ئاوی پێویستی بۆ دابین کراوە. لە هەموو لایەکیدا گوڵ و گوڵزار دێتە بەرچاو.

کاربەدەستان پێشنیازیان بۆ کردم لەناو ئەو باخەدا باربخەم و خێوەتەکەم هەڵبدەم، بەسوپاسەوە داوای لێ بوردنم لێ کردن چونکە جێگای هەموو کاروانەکە لەم باخەدا نەدەبوەوە، نەشدەکرا من بارەگاکەم لە باخەکەدا بێ و ئەوانی تر لە دەرەوەی باخچەکەدا بن. ئەوی ڕاست بێ من ئەمویست هەمیشە هەموو کاروان و خەڵکەکەی لەگەڵمدا بوون لە نزیک خۆم و لەبەرچاووم بن.

بەشی پانزە:

• لە کەرکووکەوە بۆ موسڵ•

بیستی مایس لە کەرکوک بارم کردو دەوروبەری ئێوارە لە نزیک پردێ(ئاڵتون کۆپری) بارم خست بەتایبەتی لەلای ئەو پردەی لەسەر زێ ی بچوکی شارۆچکەکەدا دروست کراوە.

ئەم پردە سالی ١٥٨٦ بۆ لەشکری سوڵتان مرادی سێ یەم دروست کراوە کە لەگەڵ ئێران بەشەرهاتووە. پردەکە جوان و وەستایانە دروست کراوە. لەچاوی مرۆڤی ئەورووپاییەوە کەرەسەیەکی بەپێزی شایانی لێکۆڵینەوەو باسکردنە.

ئاوەکەی مانای پردی زێڕین دەبەخشێ، ئالتون: زێڕ، کۆپری: پرد. ئەم ناوە لەبەسەرهاتێکە کەوتۆتەوە وەک باسکراوە بەم جۆرەیە: پردەکە پارەو پولێکی زۆری تێ چووە و مەسرەفێکی زۆری لێ کراوە کاتێک حیسابەکەیان بردۆتە بەردەم سولتان، سولتان چاوی چۆتە پشتی سەری و توڕەبووەو دەماری گیراوەو وتویە: ئەمە چی یە خۆ ئەم پردە لە زێڕ دروست نەکراوە بۆچی وا زۆری تێچووە. هەروەها دەگێڕنەوە: سولتان لە توڕەییدا پردەکەی سوتاندووەو وەستاکەشی بەخراپی سزا داوەو لە داخیشدا ئاوەزەنگی لە ئەسپەکەی داوەو بەئەسپەوە خۆی لە ئاوەکەدا داوەو بەسواری لەزێ پەڕیوەتەوە بۆ ئەوبەر.

خێوەتەکەم لە نزیک پردەکەوە هەلدا، لە نشێویەکی قەراخ زێ کە بەتاشەبەردی قووچ دەورە دراوەو لەو شوێنەی ئاوەکە گێژ دەخوا هەڵئەچێ و بەخێرایی و تیژ لوسە ئەکات و تێدەپەڕێ. دیمەنێک زۆر لە تابلۆیەکی هونەری دەچێ بەبەردەسووچ رەنگی رێژرابێ. ئەم وێنەیە زۆر شادمان و دڵخۆشی کردبووم دەمێکیش بوو بەبەرۆشەوە چاوەڕوان بووم جارێکی تر بێمەوە ئێرەو لێرە خێوەتەکەم هەڵبدەمەوە.

پردەکە ٥ / ٢مەتر بەرینە مرۆڤ بەسەریدا رۆیشتبایە گێژ ئەبوو سەری ئەسوڕاو ترس دایئەگرت. بەشێوەیەکی کەوانەیی لە دوو قەوس، یەکێکی گەورەو یەکێکی بچووک گەیشتبووە بەری ئەوبەر، پردەکە هەر ٣٠ سانتیمەتر لەسەر ئاوەکەوە بوو جاری پێشو بەسواری ئەسپێکی چەموش و سەرکێش بەسەر ئەم پردەدا پەڕیمەوە ئەوەندەی نەمابوو لە ترسا دڵم لەلێدان بوەستێ. راستە من گێژ نابم و سەرم ناسوڕێ بەڵام هەروا سووک ئاسان نی یە بەسواری بەسەر ئەم پردەدا بڕۆی کە لەم لاولەولایەوە ئاوەکە بەشەپۆلی گێژ خواردوو هەڵچوو تیژ تێدەپەڕێ.

مرۆڤ ناوێرێ تەماشای ئەم لا و ئەو لای خۆی بکات. باشتروایە هەر سەیری پێش خۆی بکات. ئەسپەکەی من ئەسپێکی رەسەنی عەرەبی بوو بەباشی هەستی بەم مەترسی یە کردبوو بۆیە بەهەنگاوی رێک و پێک و لەسەرخۆ بەسەر پردەکەدا بەرەوپێش چوو پەڕییەوە. ئەسپ سوارێکی پێش من خۆی پێ نەگیراو بەئەسپەوە شلپ، هاکەوتە ناو ئاوەکەو توانی هەر بەسواری خۆی لەبەر شەپۆلە گێژەکانی ئاوەکەدا بگرێ و بەمەلەکردنی رێک وپێک و خێرا لە ئاوەکە پەڕیەوەو گەیشتە ئەوبەر.

دیارە ئەو کوردانەو ئەو خەڵکەی تر لە لەگەڵمابوون هەستیان بەو ترسەی من

کردبوو، بۆیە ئەمجارە بەچاوێکی تر تەماشایان دەکردم. تێوارەی پێش ڕۆژی پەڕینەوە بیرم لەوەکردەوە ساڵانە ئەم پردە ئژمە چ زیانێک لە کاروان و هاموشۆکاران ئەدات! چ زیندەوەرو ئاژەڵێکی تێدا دەخنکێن؟! لەبەر ئەوەی قەراخ و لێواری پردەکە بەرزنین بەزۆریی حوشتر لێوەی بەر ئەبێتە خوارێ و لە ئاوەکەدا ئەخنکێن! بەڵام وڵاخە بەرزە بەدەگمەن بەرئەبنەوە. وەک بۆم باسکرا خەڵکێکی زۆر بەنووسین و پێشنیازو ڕاسپاردە داوایان لەکاربەدەستان کردووە هەردوولای پردەکە چەند پێ بەک بڵند بکەن ئەمەش تەنیا ٥٠ لیرەیەکی زێری تێ ئەچێ کەچی هەمو داواکارییەکی لەم شێوەیە پشت گوێ خراوە. کاربەدەستان ساڵانە نزیکەی ٨٠ هەزار مارک کرێی پەڕینەوە بەسەر ئەم پردە وەرئەگرن و هیچ گوێ بەوە نادەن ساڵانە چ زیندەوەرو ئاژەڵ و وڵاخ بەرزەیەک لەم پردە هەڵئەدێرێن و لە ئاوەکەدا ئەخنکێن.

مێتر منداڵان لەسەر ئەم پردە شانۆی سەیرو خۆش بۆ ڕێبواران و بۆ کاروان پێشکەش ئەکەن. ئەگەر مێتر منداڵێک چەند قرۆشێکی بدرێتێ لەسەر پردەکەوە خۆی فڕێ ئەداتە ناو ئەو ئاوە قووڵ و بەتەوژمەوەو لەو سەرەوە وەک ماسی لووسە ئەکات و سەر دەرئەهێنێتە دەرەوە.

بڕیارم دا لە پردێ وە بۆ موسڵ بەرێگایەکی تردا بڕۆم کە مرۆڤی ئەورووپایی لێ ی شارەزانین. ڕێگای ئاسایی کاروان بەهەولێردا دەڕوات. هەولێر ناوچەیەکی دێرینەو پلەوپایەکی بەرچاوی لە مێژوودا هەیە. لەشەڕی هەولێر (ئەربیلەدا) ئەسکەندەری مەکدۆنیا سەڵتەنەتی ئێرانی تێک شکاندو پرۆسەو ڕەوتی مێژوویی بەجۆرێکی تردا شکاندو لاپەڕەیەکی تری کردەوە. ئەم ناوچەیەو ڕووداوو بەسەرهاتەکانی بیرکردنەوەی قووڵی مێژوویی و فەلسەفی دەوروژێنن، بۆیە ئەهێنێ ئەم ڕێگایە بگرمەبەر.

پێش ئەوەی بگەمە موسڵ، دەبوو لەزێ ی گەورە بدەم. ئاوێکی قووڵ و پان و بەرین و تیژڕەو لقێکی هەرەگرنگی دیجلەیە. دێتەوە بیرم چۆن جارێکیان لە گوندی کەڵەکەوە(خەباتی ئێستا- وەرگێڕ) بەچوار سەعات هەوڵ و کۆششی لەرادەبەدەر توانیمان من و کاروانەکەم لەو ئاوە بپەڕینەوە. ئەو کاتە سەردەمی لافاو بوو ئاو هەستابوو باووبارانیش لەو لاوە بووەستێ، لە کەڵەکێکی(قایغ) کۆن بەولاوە هیچی تری لێ نەبوو، وڵاخە بەرزەو چوار پێ دەبوو بە مەلە لە ئاوەکە بپەڕنەوە، سەفەری ئەمجارەشم ئاو هەستابوو زێ پڕاوپڕ ئەهات، کەڵەکە کۆنەی تایێ هەرمابوو بگرە

کۆنتر بوو بوو، لەمەش خراپتر باووباران و تەرزەو گرمەی هەوری سەرچیاکانی ئەولای هەولێر بیوون بەنەهامەتی سێ هەم.

من و شارەزایانی کاروانەکە ناچاربووین دانیشین و قسەی لێ بکەین، چی بکەین و چۆن و لە کوێ لە ئاوەکە بدەین. قسە هاتە سەر ئەوەی سوود لەم کەلەکە وەربگیرێ و لەو جێگایە لە ئاوەکە بدەین کە زێ تێکەڵ دیجلە ئەبێ. هەموو لەو باوەڕەدابوون ئەم بووارە نوێ یە لە بوواری گوندی کەلەکی هەولێر خراپتر نی یەو ئەشتوانرێ سوود لە بەلەم و قایخ وەربگیرێ.

کاربەدەستانی دەوڵەت بەلەمێکیان لەسەر ئاوەکە دانابوو مانگانە نزیکەی ۷۰۰ تا ۹۰۰(۱) مارک داهاتی بوو، کە وەک کرێ ی پەڕینەوە لە خەڵک دەستێنرا.

ئەم بەلەمە لە قایخێک باشتر نەبوو! ئەو بووارە نوێەی پەڕینەوە کە بڕیارمان لەسەردا لەچاو بوواری کەڵەک ئەم لایەنە باشانەی هەبوو:-

١- من بەرێگایەکدا ئەڕۆم و لەبووارێک ئەدەم تائێستا هیچ کەسێکی ئەورووپایی پیایدا تێنەپەڕیوە، بەنووسینیش ناوی نەهاتووە.

٢- ئەم رێگایە ئەو دەرفەتەم بۆ دەرەخسێنێ پێش ئەوەی بگەمە موسڵ سەر لە پاشماوەو شوێنەواری ئەمرود بدەم ئنجا:

٣- ئەتوانم ئەو شوێنە ببینم کە زۆر باس کراوەو ئەشێ تیایدا، واتە هەر لەوێ، کەناڵێک بەدەوری پردی ئەمروددا هەڵبکەنرێ بۆ ئەوەی کەشتی هەڵم بەناسانی بەناوی دیجلەدا هاموشۆ بکات.

ئەم خاڵانەو شتی تریش هانیان دام رێگا نوێ یەکە بگرمە بەر. ئەوی راست بێ ئەم ناوچەیە کەوتۆتە نێوان باکووری خۆرئاوای ئالتون کۆپری و باکووری زێی بچوک تائەگاتە دیجلەو ئنجا لە زێ گەورەوە بەولاوە تائەگاتە باکوور بەرەو شاری موسڵ. تێرەو ئەمە لە ئەخشە جوگرافیاکاندا کە کەرپەدەکان دایانناوە تەنیا بەچەند ناوێک ناویراوە وەک:

گوندی شەمامێک، قەرەقۆش، چیاو بەرزاییەکانی قەرەچوخ و رووباری مەتریکا

---

(١) لەوەدەچێ مارکی ئەوکاتە لەگەڵ هی ئێستا جیاواز بووبێ، چونکە ئەو داهاتە زۆرە بەمانگێک دەسگیر نابێ. وەرگێڕ.

دیرێ. ئەم دەشت و بیابانە لە نەخشەکاندا بەقەراخ رۆژئاوای دیجلە ناوبراوە. گەڕیدەکان ئەم ناوچەیەیان بەبیابان داناوە. بەلام ئەمە لە جێگای خۆیدا نی یەو ئێرە بیابان نی یە. من کاتێک بێرەدا رۆیشتم بۆم ساخ بۆوە کە ئێرە دەشتێکی بەهات و پڕ پیت و بەرەکەتەو ناوچەیەکە لە ناوچە بەفەڕەکانی ئاسیای تورکیادا.

دەساڵە ئەم ناوچەیە لەلایەن کابینەی بەڕێوەبەریی مولک و مالی سولتانەوە[1] رەنێو دەهێنرێ و سوودو قازانجێکی زۆری بەدەوڵەت گەیاندووە، بگرە داهاتێکی زۆرو زەبەندو لەرادە بەدەری لێ ئەکەوێتەوە.

وەک کاربەدەستان بۆیان باسکردم لەم ناوچەیەی هەردووبەری دیجلەدا(٣٨٠) گوندی گەورە بچوک هەیە ٣٠٠ گوند لەبەری رۆژهەلات و ٨٠ گوند لەبەری رۆژئاوادا. ئەوی من لێرە بەچاوی خۆم دیتم، بەدرێژایی ٢٠٠ کیلومەتری گەشتەکەم خەلکەکە تێروپڕو تێروتەسەلن و دەستیان ئەڕوات، مەڕوماڵات، ئاژەل، زیندەوەر، رەشەولاخ و چێل و گارانی باش بەرچاو ئەکەون.

ئەگەر چاو لە ناوچە تێروتەسەلەکانی ئەوروپا بپۆشین دەتوانین بلێین، ئەم ناوچەیە شانبەشانی ناوچە پڕ خێروبێرەکەتی ئەنادۆل ناوچەیەکی رەنگین و پڕ بەرەکەوت خێروبێرە.

رۆژی ٢١ی مایس لە گوندی دیبەگە بارم خست و خێوەتم هەلدا، بەمەزەندەی من لەم ناوچەیەدا ٣٥٠٠ تا ٤٠٠٠ کەسی سەر بەخێلی دزەیی دەژین. بەبێ ی ئەو

---

(١) مولک و مالی سولتان ، کە ئەمیری بەشی پێ ئەوترێ، لەم سەردەمەدا بەشێوەیەکی بەرچاو لە پرووداپەو پتر بووە، داهاتی ئەم مالی ئەمیری یە ساڵانە خۆی لە یەک ملیۆن لیرەی زێڕ ئەدات(واتە ١٧/٥ ملیۆن مارک) هەندێ سەرچاوە داهاتەکە بەزیاتر دادەنێن، بەبۆچوونی من ئەم داهات و دەسکەوتە لە پاشەرۆژی نزیک دا دووبەرابەر دەبێ لەبەر دووهۆ:
- بەهۆی کڕینی مولک و مالی نوێ لە خەلکی تر؛
٢- زەوت کردن و دەست بەسەرداگرتنی زەوی و زاری بیارو رەنێو هێنانیان ئەم زەوی یانە تاکاتی کڕین و زەوت کردنیان سوودیان لێ وەنەگیراوە، خزنەگەر بانکی زیراعی دابەزرێت و پارەو کەرەسەی پێویست لەبەردەست دابن، دەبێ چەند بەرابەر ئەم داهاتە پتر بێن!؟
نیوەی داهاتی لەمرالیجەی تورکی عوسمانی لە هەرسێ ناوچەی بەسرەو بەغداو موسلەوە دەسگیر دەبێ ئەمەش بەهۆی ئەو هەموو مولک و مالە زۆرو زەبەندەی ئەمیری یە لەم سێ ناوچەیە هەیەتی؛
لەم ناوچانە کێشەو بەرەو شەڕ بەرپا دەبێ، یاخود خاوەن مولک دەمرێ و میراتەکەی دابەش دەکرێ بۆیە مولکەکان بەهەرزانی دەفرۆشرێن و ئەمیری یە بەتالان و پارەیەکی کەم زەوتیان ئەکات.

خانوو بەرەی خەلک لێرە هەیەتی و ئەو ئاژەل و چێل و گاران و رەشە ولاخانەی بەرچاو ئەکەون خەلکەکە ئەبێ دەست رۆیشتوو تێروتەسەل بن. ئەو ولاخە بەرزانەی من لێرە دیومن رووی ئەوەیان هەیە لە پێشانگاکاندا نیشان بدرێن.

رۆژی دوواتر بەقەرەچوخ داتێ پەریم. قەرەچوخ زنجیرە چیاو بەرزاییەو ئەوەندە گرنگ نی یە. راستە لە هەندێ لاوە دیمەنێکی رۆمانسی هەیە، بەتایبەتی لەو دۆل و نشێوییەیدا کە دوور لە ئاوایییەکان گۆرستانی لێ یە. لەو گۆرانەی لێرە سەرنج رادەکێشن و بە شوورەیەکی جوانی رێک و پێک دەورەی گیراوەو پارێزراوە گۆری کوری ئیمامی حوسەینە، حوسەین خۆی لە کەربەلا کوژراوەو کوری خەلیفە ئیمامی عەلی یە.

هەر کە لەو نشێوی و دۆلەی قەرەچوخ دەربازبووی، دەستبەجێ دەشتی مەخمور دێتە بەردەست. لە مەخمور قشلەیەک(سەرا) دروست کراوە نزیکەی : ۲۰۰۰۰ مارکی تێ چووە. خانوێکی سەخت و قایم و رەختەیە کاربەدەستانی بەرێوەبەریی مولکی ئەمیری پەو جەندرمە تیایدا دەژین. ئەم قشلە سەختە تەنیا یەک دەروازەی قایی ئاسنی هەیە بەبێ پەنجەرە. لەهەر چوار لاوە کون لە دیوارەکانیدا بەدی ئەکرێن. ئەم کونانە ئەتوانرێ لەلایەن ۴۰-۵۰ جەندرمەوە بەکاربهێنرێن بۆ تەقەکردن لە چەتەو رێگرو هێرشی پیاو خراپان.

مەخموور کەوتۆتە نێوان دیبەگەو وادی بیشارە واتە لەهەر لایەکەوە نزیکەی ۲۸ کیلومەترە دوورە. ئەمجارە مەخمور لە لێ قەوماندا فریام کەوت و دالدەی دام و بوو بەپەناگەم، نەک لە ترس و لە دەست چەتەو رێگر بەلکو لەدەست ئەو تەرزەیەی بە تەوژم باری. هەر کە گەیشتمە مەخمور و پێشەنگی کاروان خۆی بێرەدا کرد تەرزەی تایبەن وەک گوندەی سەر بەرەو ژێر ئاسایی دەستی بەبارین کرد هەر کلۆ تەرزەیەک ئەوەندەی گوێزێکی باش ئەبوو.

ئیتر خێرا خۆمان بەمەخمورا کردوو قوتار بووین بەبێ ئەوەی تاکە ولاخێکمان هیچی لێ بێت یاخود تاکە کەسێک ئازاری پێ بگات.

دوای سەعاتێک تەرزە ئەما ئاووهەواکە خۆش بۆوە لە خانەکان هاتینە دەرێ و ملی رێگامان گرتەوە، دەوروبەری ئێوارە گەیشتینە گوندی وادی بیشارە ئەم گوندە لە گەورەیی و داهات و فەردا وەک دیبەگە وایە. لێرە ئەسپێکی باش و هەرزانم لێ هەلکەوت و خاوەنەکەی لێ ی قەومابوو پێویستی بەمال و پارە هەبوو، پێ ی وتم

ئەم ئەسپەم لێ بکڕە بەهەرزانی ئەتدەمێ. وتم بەچەند وتی بۆ تۆ بە(٥٠٠) مارک ئەم پارەیە بۆ ئەسپێکی ڕەسەن زۆر نی یە. ئەسپەکە ئەسپێکی ڕەسەنی عەرەبی بوو لە ئەسپێکی مانیک و ماینێکی سەقلاوی عەجوز کەتبوو. زۆر دڵم پێوەی بوو، بیکڕم نەیکڕم لە دوای تۆزێک ڕامان و بەرژەوەندی لێ کردن بڕیارم دا ئەمەوێ، بۆچی بیکڕم و چی لێ بکەم و بۆ چیمە من چەند ئەسپێکی ڕەسەنم هەیەو خۆ ئەگەر گەیشتمە ئەستەمبوڵ ئەبێ هەموویان بەدیاری ببەخشم.

ڕۆژی ٢٣ مایس لە زاب(زێ ی بادینانی ئێستا- وەرگێڕ) بەڵام چۆن پەڕینەوەیەک و پاش چی و چیم بەسەرهات! وەختا بوو لە ترسان دڵم ڕاوەستێ.. زێی گەورە لەو شوێنەی تێکەڵ دیجلە دەبێ نیوکیلومەتر پان و بەرینە خوڵ و گێژ ئەداو هەڵئەچێ و تیژ خۆی بەدیجلەدا ئەکات.

بەدووری نازانم ئاوە زۆرەکەی ئەمجارەی زاب لە تواندەوەی ئەو بەفرەی سەرچیاکانی ئامێدی و ڕەواندزەوە کەوتبێتەوە بەهۆی ئەو بارانەی ئەم دواییە بەلێزمەو ڕێژنە لەوێ باریبوو و بەچەند ڕووبارێکدا تێکەڵ بەزاب دەبێ.

بەدەست خۆم نەبوو دەمارم گیراو چاووم چووە پشتی سەرم وتم: تەماشاکە چۆن بەتەفرە چووم و چۆن تووشی ئەم بوارە سەخت و نالەبارەیان کردم کەپەڕینەوە لێی وائاسان نی یە. خەڵکەکە پێ یان وتم،بەئیرادەی خواء ئەمڕۆ ئاوەکە هەستاوەو خۆئەگەر هەوا خۆش بێ ئاوەکە دەنیشێتەوە. منیش وتم: باشە بەڵام ئەمە بەلای کەمەوە چەند هەفتەیەکی ئەوێ. وتیان ڕاستە ڕەش بینی باش نیەو ئەگەر خوا ئیرادەی لەسەربێ هیچ شتێک گران و زەحمەت نی یەو هەموو شتێک ئاسان دەبێ.

پێش هەموو شتێک کەوتمە سۆراخی ئەو قایخەی خەڵکێکی زۆر بۆیان باسکردبووم و لە دڵم دا ببوو بەمەراق. قایخەکە لەو سەر بوو بەدووریێ تەماشام کرد زۆر بچووک و پەک کەوتەو ناحەز هاتە بەرچاووم.

لە خەڵکەکەم پرسی ئەم قایخە کە هەر ئەڵێی کەشتییە کەڵکی پەڕینەوەی پێوەیە؟

وتیان: بەڵێ! بەڵام ئەک ئەم لاقاوە زۆرەی ئێستا ئەوی ڕاستی بێ لە دڵی خۆمدا دەمویست ڕقەبەری لەگەڵ ئەولاقاوە زۆرەدا بکەم و هەر بپەڕمەوە، لە دواییدا وتم باشە ناکرێ تۆزێک پشووم درێژ بێ و چەند ڕۆژێک چاوەڕێ بکەم بەڵکو لاقاوو ئاوەکە تۆزێک بنیشنەوە؟! بەڵام لە دواییدا ناچاربووم زوو بپەڕمەوە بۆ

ئەوەی بەرزویی و دەست و بردیی بگەمە موسڵ. فەرحە، مایەنە رەسەنەکەی تیپن رەشید وڵاخە بەرزەیەک بوو لەو وڵاخانەی من بەسەلامەتی لەگەڵ خۆمدا هێنابووم لەبەر دوومەڵێک(کوانیک)ی زل لەژێر ملی دا دەرکەوت، گەرماو مێش و مەگەزیش لێ یان پیس کردوو کرم کەوتە دوومەڵەکەیەوە ئیتر بۆ رزگارکردنی ئەم مایەنە کەحێلە ناچار بووم دەست و برد خۆم بگەیەنە موسڵ بۆ دەرمانکردنی.

ئەگەر دەستبەجێ لە موسڵ بەدەرمان فریای نەکەوتبامایە مایەنەکەم لەدەست دەچوو جارێکی تر وڵاخی وا رەسەنم دەست نەدەکەوتەوە.

فرمان درا خەڵکەکە بەمەلە لە ئاوەکە بدەن و بچن لەوبەر کەشتیەکە بهێنن، ئەگەر ئەم هێنانە بیستە مایەی ژیان لە دەست دانیان! پێم وتن ئەگەر ئەمە بکەن بەرۆژێک هەمووسان لێرە ئەپەڕینەوە، خۆ ئەگەر شتی خراپیش بقەومێ ئەوا من ئامادەم بەمەلەبپەڕمەوە. خەڵکەکە تۆزێک رامان و منیش ئەمەم بەدەرفەت زانی و ویستم خۆم رووت بکەمەوەو وتم من بەمەلە ئەچم. سالحی چێشتکەرم کە ئەمەی دی خۆی پێ نەگیراو وتی قوربان ئەمە نابێ من و یارمەتی دەرەکانم ئەچین و ئەمە ئەکەین. ئیتر خۆیان رووتکردەوەو خۆیان هاویشتە ناو ئاوەکەوە.

هەر ئەو رۆژەو رۆژی دواتر چوست و چالاکیەکی لەرادەبەدەر بەسەر ئاوەکەوە بەدی ئەکرا. سالح بەرپشە درێژەکەی و باڵا حەوت پێ یەکەی هەر لە گیان لەبەرێکی داستانیی ئاو دەریا ئەچوو کە شلپ و هوڕی لە ئاوەکە هەڵئەستاند. حاجی سالح نزیکەی سەد عەرەبی تری بەرووت و قووتیی و بەبێ هیچ جل و بەرگێک خستبووە دوای خۆی و هەموو بەکۆمەڵ خۆیان بە ئاوەکەدا ئەداو خەریکی شت پەڕاندنەوە بوون. دیمەنێکی سەیرو سەمەرەبوو ئەگەر مرۆڤ بتوانێ وێنەکەی بهێنێتە بەرچاوی خۆی.

هەروەک لە رۆژهەڵاتدا باوە، ئەگەر پیاو کاری کەوتەلای عەرەب و عەرەبیش بڕیار بدات کارەکە بکات ئەوا شتێک نامێنێ سەخت و زەحمەت بێ و لەکردن نەیەت.

ئاوبەناو سالح لەبەردەمم قووت دەبۆوە سرتێندو قورنانی بۆ ئەخواردم و ئەیوت قوربان هیچ دڵ تەنگ و سەخڵەت مەبە، لەکاتی لێ قەوماندا من و ئەو پیاوە بەهێزانە ئەگەر بەشان و پشتیش بێ ئەسپەکەت(مانیک) ئەپەڕێنینەوە.

بەیانزە سەعات هەوڵی فەرهادانەو کۆششی سەخت توانیمان لە ئاوەکە بپەڕینەوە

ئەو زیانەی لێمان کەوت ئەمانەبوون: سێ هێستروو ئەسپێکی چەندرمەیەک لە ئاوەکەدا خنکان پەڕینەوەکەش پتر لە پێویست خایاندی چونکە ئاوەکە زۆربوو شەپۆلەکانی زۆر بەهێزبوون هەموو جارێک شەپۆلەکان کە وەک گێژاو خۆیان لول ئەدا قایخەکەیان بەرەوخوار رانەداو دەبوو ٢٥-٣٠ زەلامی بەهێزو جوارشانە رایکێشن و بیهێننەوە سەرەوە.

بەخەڵکەکەم وت ئەگەر بێتو سیمێکی پتەوی ئەستور لەم بەرەوە بۆ ئەوبەری ئاوەکە قایم بکرێت کەشتی یەکە وەک قایخێکی بەستراوی لێ دێت و بەئاسانترو راستەوخۆ خەڵک و ئاژەڵ و وڵاخ دەتوانن بیپەڕنەوەو ئەم بگرەو بەردەو دەردی سەری یە نامێنێ. فەرماندەیەک بەڵێنی پێدام ئەمە لای کاربەدەستانی دەوڵەت باس بکات و هەوڵی جێ بەجێ کردنی بدات. لە دواییدا بۆیان باسکردم کە کەس گوێی لەم فەرمانبەرە نەگرتووەو پرۆژەکەی پێش لە دایک بوون سەری ناوەتەوە. مەسەلەکە ئەوە نی یە ئەم پرۆژەیە ناهێنێ پارەی تیادا خەرج بکرێ ئاخۆ سالی چەند جارێک چەند کۆچەرێکی عەرەب(بەدوو) لەم بوارە ئەدەن یان نا، ئەخێر ئەمە نی یە.

کاربەدەستانی تورک کەشتییەکیان لێرە داناوەو سالی بەلای کەمەوە(٤٠) هەزار مارک کرێی پەڕینەوەی لێ وەرئەگرن، باشە ئەگەر سیمێک ئەم بەر ئەوبەری ئاوەکە بەیەکەوە ببەستێتەوەو قایخێکی پێوە ببەسترێ و خەڵک بەئاسانی بەسەریدا بپەڕنەوە، ئەبێ ئەمە چ داهاتێک بۆ کاربەدەستان دابین بکات. سەرەرای ئەمە رێگاو بان و شەمەندەفەر لە پێشکەوتن و گەشەکردنی وڵاتدا دەوری بەرچاو دەگێڕن. ئایا ئەقڵی کاربەدەستانی تورک ئەمە دەبڕێ؟!

حەز ئەکەم خوێنەر بەهەڵە لێم تێ نەگات. من لەم قسانەی کردم مەبەستم ئەوە نی یە دوورو بەروو ژیانگەی جوان و شاعیریی و ئەفسانەوی دڵرفێنەکەی رۆژهەڵات بەکەرەسەی نوێی شارستانی بشێوێنم. نە من بیرم لەوە ئەکردۆتەوە لێرە بەگالیسکە بەسەر جادەی تەخت و پان و بەرینَدا برۆم و عەرەبانچی پاش تۆزێک بڵێ فەرموو جەناب لێرە پشوێ بدە، پارووێک ئەوش کەو پاییێک بکێشەو قاوەیەک بخۆرەوە، نە، ئەمە لە مێشکی مندا نەهاتووە. ئەوەی من لێرە مەبەستمە بوونی رێگاوبانی سوک و ئاسان و بێ مەترسی یە، بێ گومان ئەمەش لە شارستانیەتی نوێ دا دەوری بەرچاو دەگێڕێ، چ بۆ دابین کردنی داهات چ بۆ راهی کردنی دەستوبردی ئیش و کاروسەفەری خەڵک و چ پێشکەوتنی وڵات وکۆمەڵ. بۆ نموونە رێگایەکی واخۆش و

ئاسان هەر ئەبێ هێلکەوکەرەو پەنیر لە موسڵ هەرزان ئەکات.
وەک بیستومەو خوێندومەتەوە(٢٠٠٠) ساڵ لە مەوبەرئەم شوێنەی زاب دەوریکی سەرنج راکێشی هەبووە و گێراوە.
ئاوەکە لێرە نیمچە گەوەیەک(بازنەیەک) دروست ئەکات بە هێزی ئەو ئاشە بەردە گرانیتانەی لێرەدا قوچ بوونەتەو، شەپۆلە بە تەوژم و هەڵچووەکان بەر ئەو بەردانە ئەکەون و پەند دەخۆنەوە کۆئەبنەوە و ئاستیان لەئاستی ئەولای تری ئاوەکە بڵند تر دەبێ، گومێک دروست ئەکەن وەک گێژێک قووڵ ئەبێ.وا دێتە بەرچاو ئەم گومە لە ئاوی دیجلەی ئەم ئاوە قوڵتر بێ ، بۆیە ئەندازیارە ئاشوورییەکان لە سەردەمی شا سەرگۆن ئەو شوێنەیان هەڵبژاردووە کە وەک بناوان کەناڵی ئاوی لێ هەڵبگیرێ بۆ باخ و کۆشکی ئەمرود. ئەم کەناڵەی ئاوە زۆر جوان دروست کراوە و وەستاییەکی باشی تیادا بەکار هێنراوە . بەردە زەبەلاحەکان کون کراون و ئەو کونانە وەک بۆری تا ژێر ئاوەکە ئەچن و ژێر ئاوەکەشی وەک حەوزە وتانکی ئاوی لێ کراوە و لێیەوە بەکەناڵی تایبەتی ئاوی لێ هەڵئەگیری و(٢٠) کیلومەتر رێگا ئەبڕێ تا ئەکاتە ئەمرود. ئەوی سەرنج را ئەکێشێ،ئەمرود خۆی لە سەرّ ئاوی دیجلە یە و هەر(٥٠٠-٦٠٠) هەنگاو لە ئاوەکەوە دوورە کەچی لەو لاترە ئاوی هێناوە. وابزانم شوێنی ئەمرود بەرزترە و بە سەر دیجلە دا دەروانێ و ئەم گومەی باسم کرد لە زاب بەرزترە لە ئاقار ئەمرود بۆیە ئاوی لێوە هەڵگیراوە. شا سەرگۆن کە کۆشکی ئەمرودی داگیر کردووە ویستویەتی بۆ باخ و کۆشک و سەراکەی ئاوی مشەو فرەی هەبێ ئەمەشی لە زابەوە دەسکەوتووە.
رۆژی (٢٤)مایس لە زاب پەڕیەوە شەوم لەو بەری ئاوەکە بە سەر پرد لە گوندی کێخیش بۆ بەیانی فەرمانم بە کاروانچییەکان دا راستەو خۆو بێ پێچ و لادان بەرەو موسڵ بڕۆن. خۆم رێگایەکی ترم هەڵبژارد کە جۆرەگەوە وپێچی تیادایە بە تایبەتی بە شوێنەدا کەناڵی ئاوەکەی لێ هەڵگیراوە بەرەو ئەمرود. لە نزیک گوندی جەیف دیجلە نیمچە گەوەو پێچێک ئەکاتەوە وەک پیتی (S)ی ئینگلیزی لێ دێ بەلام وەک ئێمە توزێک راکێشراین وا دێتە بەر چاو هەروەک من لێرەدا وێنەیەکەیم کێشاوە:ئەو شوێنەی بە پیتی(a) نیشان کراوە جێگای ئەو پردەیە کاتی خۆی بە
پردی ئەمرود ناوبراوە و رێگای هاموشوی بەلەم وکەشتی گرتووە.ئەو دیواروکلانەی لێرەماونەوە، بە قسەی خەڵکی دەبێ شوێنەواری ئەو پردە بن کە شا

ئەمرود دروستی کردووە، من ئەم قسەیە بە راست نازانم چونکە ناکرێ لەم جۆرە شوێنە پرددروست بکرێ .لە هەردو بەری ئاوەکە تاشە بەردی زل و زەبەلاحی وا هەیە بێچی بە شەپۆلی پڕ تەوژمی ئاوەکە کردۆتەوە .تەقاندن و هەڵتەکاندنی ئەم بەردە گەورانە ئاسان نییە و خەرجی یەکی زۆری ئەوێ.ئەو دوو شوێنەی لە وێنەکەدا بە (C-b)نیشانم کردوون ئەشێ دوو کەنالیان لێ هەڵگیرێ یەکێکیان (٣٠٠٠) ئەوی تریان لە (١٢٠٠) مەتر درێژتر ئەبن و شوێنەکانیشیان سەخت و بەرداوین نین.ئەگەردەوڵەتی تورک ئەم دوو کەناڵە پێشنیاز کراوە هەڵکەنێ پرۆژەیەکی باشی هاموشۆوبازاڕ و بازرگانی کەشتی و ئاو پیادە ئەکات .لە دواییدا بەر گوێم کەوت ئەندازیاری فەرەنسایی رەنگی نەخشەیەکی بەر بلاویان بۆ ئەم پرۆژەیە رشتووە و خستویانەتە بەردەم کاربەدەستانی تورک. من ئاگام لە مەسەلەکە برا تا بەهاری ساڵی(١٨٩٥)ئەوە بوو ئەو کاتە ئەم هەواڵەم پێ گەیشت:

"ئەخێر هیچ شتێک لەم بارەیەوە نەکراوە!" ئاوی دیجلە و شەپۆلەکانی خۆیان ئەم کێشەیان بەلایەکدا خست. دیجلە لەو شوێنە ئاوەڕۆی خۆی گۆڕی و لافاوە هەستاوە بە تەوژمەکە لە نێوان ئاوەڕۆ کۆنەکەوە بەردە زلە بەرزەکان ئاوەڕۆیەکی تری دڕی و دروست کرد و ئێستاکە پیایدا دەڕوات.ئەم قسەیە تا چەند راستە، با لێرەدا بێڵێ.پاش ماوەیەک لە خزمەتچیەکانم پرسی ئایا ئەوانیش ئەمەیان بیستووەلە وەڵامدا وتیان: وەک لە کەس وکارمانەوە لە موسڵ هەواڵمان پێ گەیشتووە بەڵێ ئەم قسەیە راستە و دیجلە لەو شوێنە ئاوە ڕۆیەکی تری دروست کردووە. دوای دیتنی جێگای ئەو دوو کەناڵەی پێشنیاز کرابوو هەڵکەنرێن، بە ناوچەی ئەمرودا تێپەریم. تەپۆلکەو گردە داروخاوو پایەشکاو کاوولەکان کەلێرە بەرچاو دەکەون، مرۆڤ دەهێننە سەر ئەو باوەڕەی شوێنەواری ئەمرودکەمتر لە کویونجێک (واتە کوشکی ئەینەوا) دەستی تالان کردنی گەیشتۆتێ. لێرە،جگەلە ونبوە پایە ی وێنەی شای ئاشووری نیشان ئەدات، چەند تاشە بەردێکی مەرمەری بە نووسینی بزماری داپۆشراو دەبینرێن لەم بارەیەوە لە وانەیە هەرمۆزدخانەی ئینگلیز یا خود لۆفەری فەرەنسا ئەوەندە دەولەمەند بێ. من وای بۆ ئەچم، مانەوەی ئەو پاشماوە ئەنتیک و دێرینانە لێرەو تا ئێستا ئەدزراون هۆی ئەوەیە کە شوێنەوارەکان زۆر گەورە و قورس و زەبەلاحن و وابە ئاسانی هەڵناگیرێن و ناگوێزرێنەوە. راستە ئێستا لە ناو تورکیاشدا وەک جاران ئەم شتە مێژووییە و ئەنتیکانە ئابرێنە دەرەوە و بازرگانیان

پێوە ناکرێ بەڵام بە پێچەوانەوەبردنی شتی بچووک و پارچە پارچە هەر لە بردودان وبازرگانیەکی باشیان پێوە ئەکرێت .شتی گەورە وزەبەلاح وەک ئەیول هەولی نیلی میسر لە توانادا نییە بگوێزرێتەوە یان رەوانەی شوێنی تر بکرێت بۆیە دەستی تالانو بڕویان بۆ درێژ ناکرێ.لە زۆر شوێن وەستام و هەڵوەستەم کردسەری زۆر جێگام دا و رۆژم درەنگ کـــرد بۆیە دەبوو دەست و برد بکەم بۆ ئەوەی هەر ئەو رۆژەبە کـاروانەوەبگەمـە مـوسڵ، بە رێگای زەوی وشکانی داخـێـراتر لە رێ ی ناو دەگەیشتینە موسڵ .ئیترئەسپەکەم(مانیک) تاودا وبەرەبازیی و غار غارێن لە ئەمرووددەوە تاوەکو مـوسڵ کەوتمە رێ. جارێکی تر بۆم ساخ بووە ئەسپی رەسەنی عـەرەبی لە رێگاوبان و کـاتی لێ قـەومـاندا چەند بە گـوڕو تاوویشـوو درێژە وبە هەڵمەتە.بێ پشوودان(٦-٧) کیلۆمەتر رێگامان بڕی و ئەسپەکەم کەوتە پێشەوە بوو بەپێشەنگی کاروان کەچی لە ناکاو ئەسپی تاپێ لە جێگای خۆی چەقی و خۆمم پێ نەگیرا وتەپەم لە زەوی هەستاند جارێکی تر سوار بوومەوە و زووتر گەیشتینە مـوسڵ. لە نێوان ئەمروود و پردی موسڵ کە (٣٢) کیلۆمەترە دەبێ تەنیا(٥٥) دەقیقەی کێشا. ئەسپەکەم چاک ماندو ببوو.رەنگە قاوەییەکەی جارانی پێوە دیار نەبوو، ئەوەندە ئارەقەی دەردا بوو.دەت وت دۆی بە سەردا رژاوە.سەر لە ئێوارە، لە مەنزڵ ئاخورەکەیم بۆ پڕ کردلە کاو جۆ و جاران ئاسایی تەماشایەکی کردم و لمبۆزی بە ئاخورەکەدا کرد ودەستی کرد بە لەوەڕین.

بەشی دوانزە:

• مانەوەم لە موسڵ •

لە مـوسڵ پردێکی بەردین بە سـەر ئاوی دیجلە وەیە، لە کـاتی ئاو زۆر بوون و لافاودا ئەم بەرو و ئەو بەری پردەکـە ئاودەیگرێ. ئیـتر ناچار بووم چەند کـەشتی یەک بە کـرێ بگرم بۆ ئەوەی بە ئاسـانی بپەڕێنەوە بەری ئەو بەر.لێرە کـەشتی بە ئاسانی دەست ئەکەوێ بۆیە کارەکەم بە ئاسـانی بۆ چووەسەر.پیاوێکی خانەدانی شار حەسەن ئەفەندی نومێری زادە خانوویەکی جوان و رەنگینی خۆیخستە بەر دەستم و تیایدا حەسامەوە.خانووەکە وەک زۆربەی هەرەزۆری خانووەکانی موسڵ بە دیواری قایم و بڵند و سەختی شوورە ئاسایی دەورە گیراون. لە ناو وەشدا بالکۆنی دڵگیر و ڕاڕەوی پان و بەرین بۆ پیاسە و هاتوو چۆ و، هەروەها بەرینایییەکە یان بۆ پیادا رۆیشتنی گالیسکە و عەرەبانە دەگونجێن.تەویلەی وڵاخ ،جێگای فراوان بۆ دەست و

پێوەند و خزمەتچی. سەرەڕای ئەم لایەنە باشانە لایەنی تری ناڵەباریان هەبوو بۆیە دەبوو پشووم درێژ بێ و بەو ناڕەحەتی یە قایل بم کە دووچاری دەبووم. ناڕەحەتی یەکەمیشی بەم جۆرە بوو: خانووەکانی موسڵ و سەرتاپای ئەمینەوا لە بەردێکی تایبەتی مەڕمەڕ دروست کراون، ئەم بەردانە کونی وردی جوانیان تیادایە. ئیسقنج چۆن ئاو هەڵدەمژێ، ئەو بەردانە ئاوەها بە درێژایی ڕۆژ گەرمایی خۆر هەڵدەمژن و بەشەو گەرمایەکە ئەدەنەوە، بۆیە خانووی موسڵ و ژوورەکانیان بە شەو وەک گەرماو وحەمامیان لێ دێ و پیاو بە درێژایی شەو لە تەوقی سەرییەوە تابەری پێی ئارەق دەر ئەدات و ئارەق بە لەشی دادێتە خوارێ .ئەم خانووانە حەمامی ڕۆمیان ئەهێنامەوە یاد.

حوشترەکانم دوو ڕۆژ پێشتر گەیشتبونە موسڵ و بەتەواوەتی پشویان دابوو ماندویان حەسابۆوە، منیش بێ سێ و دوو بەقازانجێکی باش فرۆشتمنەوە. شێخ محەممەدی حوشترەوان کە لە ئەجدەوە لەگەڵمدا بوو بۆ حوشتر لێ خوڕین دەوری تەمار لێم جیابۆوەو بۆ دواجار خوا حافیزو ماڵ ئاواییمان لە یەکتری کرد. قاوەچی یەکەم ناوی سلوبی بوو، بەباوەڕی من باشترین قاوەچی بوو کەمن بەدرێژایی ژیانم دیتبێتم یاخود تووشی بووبم. ئەوەندە هۆگری یەکتری ببووین کاتی ماڵ ئاوایی و خوا حافیزە لە یەکتری کردن هەردووکمان دڵمان پڕبوو قورگمان پڕبوو لەگریان و فرمێسک بەچاوماندا هاتە خوارێ. موسڵ شارێکە لەشارە گەورەکانی ژێر دەستی تورکیای عوسمانی دانیشتوانی نزیکی ٧٥ هەزار کەس دەبێت بەڵام شارێکی لاپەڕو لاڕێ و دورەپەرێزە، گەڕیدەی ئاسایی وابەئاسانی نایگاتێ.. لە هەموو لایەکەوە دوورە. بۆ نموونە: ئەو ڕێگایەی لە بتلیسەوە بە ئەرزەڕۆم و تەرەبزۆندا دێ تاڵ حەز ئەکات دووورودرێژو سەخت و ناخۆشە.

ڕێگەی کاروان لێرەوە بۆ دیاربەکرو بەرەو سامسۆن لەسەر دەریای ڕەش هەر تەواو نابێ و لە بڕین نایەت. ڕێگای دیمەشقی شام بەجزیرەو بیاباندا نزیکەی ١٩-٢٠ ڕۆژ کاروانە ڕێگایە. خۆ ئەگەر کاروانچی دۆستایەتی و ئاشنایەتی لەگەڵ عەرەبە کۆچەری یەکاندا(بەدوو) نەبێ ئەوا بەسەلامەتی و بەبێ ئارەقە دەرناچێ. خۆ ئەگەر لە دێرە زۆرەوە بچی بۆ پالمیرا ئەوا پاسەوان و ناوو تفاقێکی زۆرو زەبەندی پێویستە. خۆ ڕێگای موسڵ دیاربەکر- ئورفەو لەوێوە بۆ حەڵەب و ئەسکەندەرون دەردی سەرەو ناەمینە بەهۆی ئەو چەرکەسانەی لە گوندەکانی ئورفەدا نیشتەجێ

کراون. بۆیە ئەوانەی بیانەوێ لە موسڵەوە بچن بۆ ئەورووپا بەرێگای تردا سەفەر دەکەن، ڕێگای بەغدا- بەسرە- بۆمبای. ئەم ڕێگایە ڕێگای ئاوی دیجلەیەو بەکەلەک سەفەر ئەکرێ. زۆربەی ئەم کەلەکانە لە پێستی ئاژەڵ و زیندەوەر دروست کراون بە تایبەتی دەبێ زۆری ئاژەڵەکە بگورێ ئنجا پێستەکە لەسەر شێوەی مەشکە فوو ئەدرێ واتە پڕ ئەکرێ لە هەوا. ئەم کەلەکانە هەر بە کەڵکی ئەوەدێن بەدیجلەدا سەر بەرەوژێر سەفەریان پێ بکرێ هەندێ کەلەکی تر هەن لە دارو پارچە تەختە دروست کراون وشتی قورسیان لێ بار دەکرێ، وەک ئەو پەیکەرە بەردینە زەبەلاحانەی لە نەینەواوە بۆ شوێنی تر ڕاگوێزراون.

موسڵ ناوچەیەکە ئەوپەری دوورە لە پێشکەوتن و شارستانیەتەوە، هیچ جۆرە ڕوخسارو نیشانی شارو ناوچەیەکی پێشکەوتووی وەک ئەورووپای پێوە دیار نی یە. تائێستا من لێرە بازرگانێکی ئەورووپاییم نەدیوە، هیچ بانکێکم بەرچاو نەکەوتووەو ئەم بیستوە شتی لەم جۆرە لەم شارەدا هەبێ. وایزانم ئەم دیاردەیە لەشاری ڕۆژهەلات دا شتێکی نائاسایی نی یە.

شورە کونێک دەوری شاری داوەو وەک دیوارێکی ڕەختە موسڵی گرتۆتە باوەش. خانووەکان سەخت و قایم و مەحکەمن دیواری پان و ئەستور دەرگای ئاسن و پەنجەرەی بچوک، لە دیواری هەر خانوێک دا چەند کونێک هەیە وەک قایە سەنگەر لێ یەوە تەقە لەو کەسە ئەکرێ بچێتە سەریان.

شەو لەماڵ بچیتە دەرەوە یاخود درەنگ بێیتەوە ماڵەوە ئاسان نی یە، ئیتر بۆیە هەمو کەس خزمەتچی خۆی هەیەو شەو وەک ئاوەدەنگی لەگەڵیایەتی. کونسوڵ و کاربەدەستانی شارو کەشیشی کلیسا خزمەتچی تایبەتی یان خستبوە بەردەستم بۆ ئەوەی وەک پاسەوان بمپارێزن و ئەگەر شەو چوومە دەرەوە لەگەڵمدابن و دوایی بمگەیەننەوە ماڵەوە. ئەمە بۆ مرۆڤی ئەورووپایی دیمەنێکی سەیرو سەرنج ڕاکێشە شەو لە کۆڵانەکانی شار دەیان جەندرمەو ئەسپ سوارو سەربازی چرا بەدەست دەبینی خەڵکی تایبەتی دەگەیەننەوە ماڵەوە. ئەم دیمەنە لە ئەورووپای سەدەکانی ناوەراست دا باوبووە کەچی ئێستا لێرە باوە! لە هەمو شاردا ئۆتۆمبێلێک نی یەو تاکە شەقامێکی شەو بەچرا ڕووناک نەکراوەتەوە.

کەچی کلیسا دام و دەزگاو دامەزراوەکانی ئاینی عیسایی لێرە ئەوپەری ڕێک و پێکن. لەم شارەدا، بەپێچەوانەی بەشی زۆری ڕۆژهەلاتی دەریای سپی ناوەڕاست

کە تەنیا مەزهەبی ئەرتۆدۆکسی یونانیان تیادایە، هەموو ئایین و مەزهەب و کلیساکانی تیادایە. ئەگەر لایەنێکیش ژمارەی لایەنگیرانی کەمیش ئەوا هەر نوێنەری خۆی هەیە. بۆ نموونە لە ئاهەنگێکی کۆنسوڵی فەرەنسادا بانگهێشتی کرام لەوێ ئەم نوێنەرانەم دی: سێ پاشای تورک، کەشیشێکی کلدانی، کەشیشێکی کاتۆلیک، نوێنەرێکی پاپ، شەش کەشیشی مەزهەبی یەکگرتوویی ئەرمەنی گریگۆریانی، کاتۆلیک و نەستووریی و دووی یاکوبی، جگە لە میسیۆنی ئەمەریکایی. ئەو نموونەی هێنامەوە نابێ ئەو بۆچوونەی لێ بکەوێتەوە گوایە نوێنەرو لایەنگیرانی ئەم مەزهەبە جیاوازانە بەیەکەوە تەبان و پێکەوە هەڵدەکەن. نە،، کاتۆلیک و یاکۆبی یەکان یەکتری یان دەدزن و قینیان لە یەکتری دەبێتەوە، زۆرجار بەگژ یەکتری دادێن لەسەر مەسەلەیە ئایا فلانە کەس سەر بە چ کلیسایەکە[1]. دوو زمانی ی لە یەکتری کردن و قسەوقسەلۆک وشکایەتکاریی زۆرجار بەرگوێ ی کاربەدەستانی ئەستەمبۆلیش ئەکەون. سەرەڕای ئەو ژمارە زۆرو زەبەندەی مەزهەب و رێکخراوە عیسایییەکان لە موسڵ ئەوا لە چاو لایەنگیرانی ئاینی محەممەدی هەر کەمایەتین واتە پسوڵمان زۆرینەن لێرە. بەپێ ی سەرژمێری یە دەوڵەتییەکان عیسایی یەکان لە موسڵ لە ۲۰ هەزار کەس تێناپەڕن بەلام پسوڵمانەکان نزیکەی ۵۵ هەزار کەسێک دەبن. جگە لەم دوو لایەنە چەند هەزار یەزیدی یەک لێرە ئەژین وو خەڵکی بە شەیتان پەرست ناویان دەبەن. من وای بۆ ئەچم کە ژمارەی خەڵکی موسڵ پترە لەوەی کاربەدەستانی دەوڵەت دەیڵێن، چونکە خەڵکێکی زۆر لەم شارە خۆیان ناونووس نەکردووە بۆ ئەوەی باج و سەرانە نەدەن و نەبن بەسەرباز.

دەمەوێ بۆ خوێنەری ئاشکرا بکەم کە نزیکەی ۷۰ ساڵێکە موسڵ دراوە بەتورکیا، پێشتر سەربەخۆ بووەو میری تایبەتی لێرە حوکمڕانی کردووە، هەروەک

---

(۱) لێرە خەلک حەز ئەکەن سەر بەمەزهەبێک بن کە داواکاری لێ یان زۆر نەبێ و ئایینەو مانگانەی کەم لەلایەنگرانی وەربگرێ. مەزهەبەکەش حەز ئەکات لایەنگیرانی زیاتر بێت وانەشان ئەچنە سەر مەزهەبێکی تر بۆ ئەوەی ئایینەو پارەی ئەو لایەنگیرانەی لە دەست نەچن. لە تورکیا دا لاوی عیسایی خزمەتی سەربازیی لەسەر نی یەو عەسکەری ناکات بەلام ئەبێ باج و سەرانە بدات، هەربۆیە مەزهەب و ئۆرگانە عیساییەکان حەز ئەکەن خەلکەکەیان پارە دارو دەست رۆیشتوو بن بۆ ئەوەی بتوانن بەبێ گیروگرفت ئەم باج و سەرانەیە بدەن بەدەوڵەت.

من بیستومەو بۆم باسکراوە لە ساڵانی بیستی ئەم سەدەیەدا شەڕو ناخۆشی ی لە نێوان بنەماڵەکانی ئەم شارەدا بەرپابووە، دانیشتوان ناچار بوون داوای یارمەتی لە تورکیای عوسمانی بکەن بۆ ئەوەی ناوبژی یان بکات. دواهیری سەربەخۆی موسڵ باوکی یونس بەگ بووە. ئەم یونس بەگە کە من ناسیم پیاوێکی پیری بەساڵاچوو بەڵام خانەدان و پارەدارو دەست ڕۆیشتوو خاوەن موڵک و ماڵ و دارایی بوو. تورک بەو داواکاریی دڵخۆش بووەو زانیبوەتی ناوچەیەکی گرنگی وەک موسڵ دەکەوێتە بەردەستی. هەر لەبەردەست خۆیدا بێ و نەکرێتە بەموڵک و ماڵی ئەمیری یە. دوور نی یە جۆرە دەسەڵاتێکی ئۆلیگارکی(حوکمی کەمینە) لەم شارەدا هەبووبێ. جگە لەم بەگە، دەرزەنێک بەگی دەوڵەمەند لە موسڵ هەیەو موڵک و ماڵەکەیان لەسەردەمی دەرەبەگایەتی یەوە بۆ ماوەتەوەو ئێستاش خۆیان بەشایستەی میرێتی دەبینن. بەڵام ئەم کێشەیە لە تورکیا بەیەکجارەکی براوەتەوەو بەلایەکدا خراوە.

ئەینەوا کەوتۆتە لای چەپی دیجلە. من پێشتر سەرم لێ دابوو، ئەمجارەش هەر سەرم لێ دایەوە چونکە پیاو هەموو کاتێک ئەو دەرفەتەی بۆ ناڕەخسێ سەر لە شوێنی دێرینی وەها بدات. لێرە شتی سەرنج ڕاکێش بەرچاو ناکەون. گردێکە لەسەر شێوەی سەربانێک بەناویدا چەند ڕاڕەوێک دروست کراوە، لەوە ئەچێ هەندێ لەم ڕاڕەوانە لەلایەن پشکنەر(لە یارد)ەوە هەڵکەنرابن چونکە ئەو هاتووە بۆ ئێرە ئەو شوێنەی پشکنیوە. بەدووری نازانم لە پاشەڕۆژدا شتی ئەنتیکەو نایاب لێرە لە کویونجیک- بدۆزرێتەوە. پاشان سەرنجی ڕاڕەوو هەڵکۆڵین و شوێنە پشکنراوەکانم داو وا باوەڕ ئەکەم کە لێرە هەروەک ئەمرودو خورساباد تەنیا نیوەو بەشێک لەو شتانە دۆزراونەتەوە کە تیایدا شاردراونەتەوە. من وای بۆ ئەچم ئەگەر گردەکەی بەرامبەر کویونجیک هەڵبکۆڵرێ و لێ ی بدرێتەوە شتی نایابی تیادا دەدۆزرێتەوە. لەسەر ئەم گردە مزگەوتی نەبی یونس(یۆناس) هەیە کە لەلای ئێمەش ناسراوە. زانایەکی زانستی ئاشووری(ئاشووریی شوناس) بۆی باسکردم لەژێر ئەم گردەدا کۆشک و تەلارێکی گرنگی وەک کویونجیک هەیە.

دووکیلومەتر لەولای کویونجیکەوە لەسەر ئاوی دیجلە دارستانێکی چڕی لەبەرازی کێوی هەیە. ئەم دارستانە لەشارەوە دوور نی یە بۆیە بەدەرفەتم زانی و دووجار ڕاوە بەرازم لێ کرد، پێنج ساڵ لەمەوبەر لەم دارستانەدا بەورێک(پڵنگ) ڕاوکراوە.

گوایە ئەم پڵنگە خەڵکی ئەم ناوچەیەی تۆقاندووە زراوی بردوون و چەند کەسێکی لێ کوشتوون و ناوبەناویش زیانی لە زیندەوەرو ماڵاتیان داوە. وادیارە ئەم پڵنگە لە ئێرانەوە پەڕیوەتە ئێرە و رووی کردبێتە ناو ئەم دارستانە چرە، بەباوەڕی من ئێرە جێگای ئەم جۆرە دڕندانە نی یە. ئیتر خەڵکی ناوچەکە لێ ی کەوتوونەتە خۆو راویان کردووە.

ماوەی ئەو سێ هەفتەیەی لە موسڵ بووم دەرفەتی ئەوەم بۆ هاتە پێشەوە لە نزیکەوە دەربارەی‌حەریم لە ئیسلامدا شارەزا بم و ئەم حەریمەی پسولمانان خستمیە ناو قولایی دەریایی رامان و سەرسوڕمانەوەو نەم ئەزانی لەبەرامبەرو ئاقارو ئەم جۆرە پەیوەندی یە سەیرەدا چۆن هەڵس و کەوت و رەفتار بکەم. پوختەی ئەم دەرفەت و بەسەرهاتە بەم جۆرە بوو:-

سەربانی ماڵەکەم شەو فێنک بوو، کە بێ تاقەت ئەبووم جاروبار ئەچوومە سەربان و کە فێنکم ئەبۆوە ئەهاتمەوە خوارێ. سەربانەکەم بەسەربانی خانوی دراوسێ کانەوە نووسابوو تەنیا دیوارێکی سێ پێ بڵند جیا لە یەکتری ئەکردنەوە.

دوای نان خواردنی ئێواران خۆم بەنووسینەوە خەریک ئەکرد. شەویش زۆرەوە گەرم بوو هەرچی جل و بەرگی لەبەرم دابوو دام ئەکەندو پەشتەماڵێکم بەخۆمەوە ئەگرت. چەند رۆژێک بەم جۆرە خایاندم. لە دواییدا بۆم دەرکەوت ئەو دوو ماڵە دراوسێ یەی سەربانەکەیان بەسەربانی خانووەکەی منەوەیە دوو حەرێمی دووبیاوی بەگ و خانەدانی موسڵن و هەردوو خاوەن ماڵەکەش ئاشناو ناسیاوی منن. حەرێمێک لەم دووانە پێنج ژنی تیادابوو ئەوی تریان هەشت ژنی لێ بوو. لەمانە دووژنیان روسییەکی شەق و شڕیان ئەزانی و قسەیان پێ ئەکرد و هەردووکیان چەرکەس بوون ماوەیەک لەمەوبەر لە قەفقاسەوە هێنرابوون بۆ ئێرە. ئەوی بەسەیر هاتە بەرچاوم ئەوە بوو ئەم ژنانە بێزارو وەڕس و بێ تاقەت بوون، ئەیان ئەزانی چ بکەن و چۆن ئەم جار سی یە بشکێنن و خۆیان بەمن بناسێنن! کەچی ئەمە زۆر بەسووک و ئاسانی و بگرە بەبێ هیچ گرێ و گۆڵێک بۆم رەخساو هاتە پێشەوە. بەسەرهاتەکەش بەم شێوەیە بوو کە ئێستا باسی ئەکەم:

هەروەکە لەمەوبەر وتم، چەند رۆژێک بوو گەیشتبوومە موسڵ و لەگەرمان خۆم رووت ئەکردەوەو پەشتەماڵێکم لە خوم دەئالآند کەچی ئەم ژنانە بێ شەرم و شکۆو بێ گرێ دانە رووتی من ئەهاتنە سەربان و ولەسەربان پیاسەیان ئەکردو سەیری

منیان ئەکردو وردە وردە خۆیان لێ نزیک ئەکردەوەو بۆم پێ ئەکەنین و ئنجا لە دەرفەتێکدا قسەیان لەگەڵدا کردم و لێ یان پرسیم جەناب جگەرەت پێ یە! وتم بەڵێ، ئنجا داوای میوەو مرەباو مەیی و ئارەقیان لێ کردم و لێ یان پرسیم ئایا رێگایان ئەدەم بەسەربانەکەی مندا بچنە ماڵەکەی ئەو دیوو ئاویەناو بێن بۆ لای من لەماڵەوە. ئەمە هەمووی هەفتەیەکی ئەخایاندو پەیوەندی لە نێوانمان دا پەیدابوو.

نێواران بگرە تا شەو درەنگ دەبوو کۆڕی ژنانم هەبوو لەسەربان! ئەمە بەلای منەوە، لەلایەک، شتێکی نوێ و خۆش و بەلەزەت بوو، بەڵام لەلایەکی ترەوە بووەمایەی پەشێوی و سەرگەردانی ی و سەرێشە بۆ من. من لەوە دڵنیابووم کە ئەم جۆرە پەیوەندی یە هەروا بە نهێنی وەدیزە بەدەرخۆنە؛ نامێنێتەوەو رۆژێک ئاشکرا ئەبێ و دەنگ ئەداتەوە. من دڵی خۆم بەوە ئەدایەوە کە من لەم بابەتەدا هیچ دەست پێشخەرییەکم نەکردووەو ئەوان هاتوون بۆ لای من و من ئەتوانم لەم بارەیەوە چی بکەم؟ ئایا خەڵک بڕوا بەمن و بەم قسەیەی من ئەکات؟

راستە من لەماڵەکەی خۆم بووم و پاسەوانی تایبەتیم هەبوو[1] ئەیانپاراستم بەڵام هەر لە خۆم ئەمین نەبووم و ئەترسام. هەروەها پاسەوان و ئەو خەڵکەی لە ماڵەوە لەگەڵمدا بوون ئامادەبوون شایەدیم بۆ بدەن و من چیم بوێ وا بڵێن، بەڵام لە دڵی خۆمدا بەمەش قایل نەبووم و هەر سەرزەنشتی خۆمم ئەکرد چونکە ئەم وت من لە ماڵێکدام و ئەو ماڵەم پێ سپێردراوە، پێویستە داب و دەستوورو نەریتی میوانیەتی بپارێزم و رێزو حورمەت و قەدری ئەو ماڵەو خاوەن ماڵەکە پێشێل نەکەم و نەشکێنم. ئەم پرسیارانە دڵیان پتر گرمێ کردم. باشە پیاو چی بکات؟ ژنەکان چەند جارێک پێ یان وتم: دڵت هیچ ئەکات ئێمە هەموومان ۱۳ ژنین و باش لە یەکتری دەگەین و پێکەوە هەڵدەکەین، کەسیشمان دووزمانی لە یەکتری ناکەین و قسە ناگێڕینەوە. ئەم قسانە والە مرۆڤی ئەورووپایی ئەکەن بڕوانەکات بەڵام لە ئاسیاو لە رۆژهەڵاتدا شتی وا هەیەو خەڵک خاوەن قسەی خۆیەتی، بەواتایەکی تر گومانی مرۆڤی ئەورووپایی تا ئەو رادەیەیە کە بەئاسانی بڕوا بەشت ناکات دڵی ئاو ناخواتەوە. من هەر لەو پەیمان و بەڵێنانە بەگومان بووم و دوو دڵی دەستی

(١) جگە لە ئەفسەرێکی جەندرمەو دە سەرباز کە لەماڵەوە پاسەوانیان ئەکردم خەڵکی تریشم لەگەڵدا بوو لە ماڵەوە.

هەڵنەگرتم بۆیە بڕیارم دا بچمە لای پسوڵمانێکی ئاشنام و داوای پرس و ڕاو ئامۆژگاری لێ بکەم.

ئەم کارە شتێکی وا سوک و ئاسان نەبوو بۆ من جۆرە لە ڕووداماێکی تیادابوو، بەڵام چارم نەبوو هەردەبوو سەرێک لەو ئاشنایەم بدەم و گرێ ی دڵی خۆمی بۆ بکەمەوە، داوام لێ کرد قسە نەکات و شتەکە هەر لەنێوان من و ئەودا بمێنێتەوەو گلتی نەمەی پێدام. ئاشناکەم وتارێکی دووروودرێژی بۆ دام زۆر لە فەتوایەک دەچوو لێرەدا پوختەکەی دەنووسمەوە:

هەم: سەری باداو وتی: ئەمە شتێکی ئاسایی نی یە، زەعیفە لەلای ئێمە هەر سادەو ساکارەو ئەقل سووکە، دوور بێ نی یەو ئەقلی زۆر بڕ ناکات و بیر لە داهاتوو ناکاتەوە. هەمان تاس و حەمامی جاران.. ژن حەزی لەشتی خۆشەو ئەیەوێ شتی نوێ بزانێ و تۆزێکیش بەژارەی دڵی خۆی بڕەوێنێتەوەو گرێی دڵی بکاتەوە بەتایبەتی لەم ڕۆژگارەماندا کە ژنان لە ماڵەوە نیش و کارێکی وایان نی یەو بێ زاروو بێ تاقەتن و دەیانەوێ تۆزێک فوو لە خۆیان بکەن و ئەم تەپ و تۆزی بێ زاریی ژیانی ڕۆژانە لە خۆیان بتەکێنن. لەو ڕۆژەوە بەندوکۆیلایەتی بەقانون لە تورکیا لابرا(تەنیا لە حەرەمی سوڵتاندا نەبێ) خەساندن نەماو مرۆڤی خەساو دەست ناکەوێ و زەعیفە لغاوو جڵەوی لەدەم دا نەماوە و سەرکێشەو کۆنترۆڵ ناکرێت. ئێستاکە خەڵک خزمەتچی ئافرەت لە حەرەمدا دادەنێ چونکە بەندەی خەساو دەست ناکەوێ، بەڵام ئەم ژنە خزمەتچییانە دەکەونە ژێر دەستی حەرەم و گوێڕایەڵی دەبن و هیچ بەقسەی ئاغایان ناکەن و بگرە شتی لێ دەشارنەوە.

من وای بۆ دەچم ئەو مەسەلەیەی تۆ باس ئەکرێت و پەردی لەسەر دابنرێ و دڵت هیچ نەکات و پتر لەسەر نوتق دانەکەی ڕۆیشت وتی:-

ئەو زەعیفانە ئابڕوی خۆیان بردووە بەوەی داوای جگەرەو شیرینیان لە تۆ کردووە جابۆیە بێ دەنگ ئەبن و باسی مەسەلەکە ناکەن. تۆ دوو دراوسێت هەیە یەکێکیان لە سەفەری ئەستەمبۆڵەو ئەوی تریان پیرەمێردێکی خەڵەفاوە. باشە پێم ناڵێ ی بۆچی ئەم دووانە خۆیان چاوەدێری و سەرپەرشتی زەعیفەکانیان ناکەن؟

بەباوەڕی من ئەو زەعیفانە هەرچەندە(بێ مێشک و سادەو گەمژەن) دەبێ لەم جۆرە کردارە ناڕەوایەیان بپرسرێتەوەو سزا بدرێن. ئەم دڕندانە لە درۆو دەلەسەو تەفرەدان و خیانەتدا- سەرەڕای گەمژەییان- زۆر زان و مەلا بەزێن.

سوێند بخۆن و بڵێن هیچمان نەکردووە سەرمان لە یەکتری داوە، لەم حاڵەشدا بەیەک دوو قەمچی و سیموورخ تێ کوتان رزگاریان دەبێ. ئەگەر بەگوێ ی من ئەکەی جارێکی تر مەچۆرە حەرەمی خەڵکی بێگانە. ڕاستە تۆ بێ خەتای و هیچت بۆ ناکرێ و ئەتوانی چی بڵێ ی و چیت لەدەست دێ کە ئەم جۆرە زەعیفانە ئەبەسترانەوە بەباشی چاوو ئەگیراون و کۆنتڕۆڵ ئەکراون و بێ پرس و ڕای سەرپانی تۆدا ئەم بەرو ئەو بەرێکەن؟!

خۆزگەگەر تۆ لە تەرجومانەکەت دڵنیایی و ناترسێ ی قسە بکات ئەوا قەیدیناکات جاروبار ئاهی دڵی خۆت بشکێنەوەو لا لەوەڕێ بکە چی تێدایە بۆچی نەبێ؟

تۆزێک وەستاو ئنجا بەپێکەنینەوە وتی:

ئەغا، هەموو ڕۆژێ ئەم دەرفەتە بۆ پیاو ناڕەخسێ لە خانویەکی مابەینی دوو حەرێدا بێ خاوەنی یەکێکیان مێر منداڵێکی خەڵەفاوو هەرزەو ئەوی تریان بەساڵ جارێک نایەتەوە ماڵەکەی خۆی!

دۆستەکەم بەجێ هێشتوو هاتمەوەو مێشکم ورووژابوو زۆرشتم بەبیردا ئەهات هەرچەندە ئەمە دەرفەتێک بوو بۆم هەڵکەوت ژنە تورک لە نزیکەوە بناسم، بەڵام ناتوانم شتێکی ئەوتۆ لەبارەیانەوە بڵێم و بنوسم ڕاستە ۱۳ ژن ناکرێن بەنموونەی خەرواڵێک و ناکرێ بەم پێ و دانگە هەموو ژنان بپێوڕێن و حوکمیان بەسەردا بدرێ بەڵام شتێکی تر هەیە پێسی ئەم بڕیارە ئەکاتەوە بەخۆریی:

بەتێکرایی ژیان لە ڕۆژهەڵاتدا یەک ڕەنگ و سادەو ساکارە، هەڵوێستی پیاو بەرامبەر ژن دیسانەوە وەک یەکەو هەموو کەسێک بەهەمان چاو سەیری ئافرەت ئەکات. بۆیە دەڵێم: جیاوازییەکی ئەوتۆ لەنێو ئاکە کەساندا چ ژن چ پیاو نابینرێ و دەکرێ ئەم مشتە نموونەی خەرواڵێک بێ. ئەو ژنانەی من لە ڕۆژهەڵاتدا تووشیان بووم و ناسیومن نموونەی ئاسایی ئافرەتی (حەرەمن)[۱] و ئەگەر لەگەڵ ژنانی ئەورووپادا بەراورد بکرێن ئەڵێم: ئاقڵ کردنەوەو بۆچوون و ئەقڵ و ژیریی ژنی ڕۆژهەڵات هەر ئەوەندەی کچە شەش حەوت ساڵێکی ئەورووپایی دەبێ. ئافرەتی ڕۆژهەڵات بۆ پیاوی ئەورووپایی بێزاری و جاڕسی و بێ تاقەتیان لێ دەکەوێتەوەو هاوڕێ ی ڕاستەقینەی ژیان نین.

من ئەوەشم لەبەرچاوە کە لە مێژوودا چەند نموونەیەکی شێرەژن و کەڵەژن بەرچاو ئەکەون کە دەورێکی بەرچاوو رەنگینیان لە ژیاندا گێڕاوە وەک خەدیجەی هاوسەری ژیانی محەممەد و زوبەیدەی ژنە بەناوبانگی هارون رەشیدو ئەرجەمەنت بانوی ژنی شا جیهانی مەنگۆل...هتد. بەلای منەوە ئەو نموونانەی هێنامەنەوە بەپەنجەی دەست دەژمێردرێن و عەرەب وتەنی: ئیستثنان ئەک قاعیدە، بگرە ئەمانەش هیچ کامێکیان تورک نەبوون. بەباوەری من ژن هەموو کاتێک رەگەزێکی نزمە.

بەشی سیانزە

• لە موسڵەوە بۆ بتلیس •

ورده ورده هەستم بەوەکرد کاتی ئەوە هاتووە درێژە بەگەشتەکەم بدەمەوە، دوای سێ هەفتە مانەوەم لە موسڵ رۆژی ١٣ی حوزەیران شارم بەجێ هێشت.

بەسێ رۆژ لە موسڵەوە گەیشتمە زاخۆ. تائێرە پشتم بەو نەخشە جوگرافیاییە بەستبو کە کاتی خۆی کیپەرت دەربارەی ئاسیای بچووک دایناوە. لەم نەخشەیەدا دووریی ناوچەکە لە یەکترییی و مەنزڵ و قۆناخی شەو بەسەربردن بەتەواوەتی ورێک پێکی نووسراون. جا بۆیە هەستم بەوە ئەئەکرد کە من بەناوچەیەکی نامۆو غەریبدا گەشتەکەم ئەکەم. تا جزیرەی ئیبن عومەر نەخشە جوگرافیاییەکەم بری کردو ئەو شتانەی تیایدا نووسرابوون راست بوون. بەڵام لێرە بەولاوە شتەکانی تەواو نەبوون.

بێ گومان لە ناوچەیەکی وەک ئێرەی شاخاوی و چیا رێگاویانەکانی وەک ماری بریندار پێچیان خواردووە ناکرێ و ئاسان نی یە هەموو شتێک دەربارەیان بەراستی و تەواوەتی تۆمار بکرێت. لە نەخشەکەی مندا ناوی چەند لادێ یەک نووسرابوو کە ناوی زۆربەی هەرە زۆریان لەلایەن خەڵکی ئەم دەڤەرەوە نەبیسترابوون. بەدووری نازانم ئەم گوندانە هەبن بەڵام لەبەری ئەوبەری دیجلە بن. بۆ ئەوەی ئەم قسەیەم

(١) بسوڵمانی ئاسایی حەرەمی نی یە. ئەم حەرەمە گرانەو مەسرەف زۆرەو زۆر لەسەر پیاو ئەکەوێ. بسوڵمانی ئاسایی یەک هاوسەری هەیە. ئەوانەی حەرەمیان هەیە دەست رۆیشتوو دەوڵەمەندەکانن، ئەگینا ئەک هەفتەی جارێک بەڵکو مانگی جارێک ناچنە لای حەرەمەکەیان، ئەم کەسانە بۆ گەشەکردن، چونکە پلەو پایەی بەرزیان لەکۆمەڵدا هەیە، ئەم حەرەمەیان هەیە بۆ ئەوەی خەڵک بەمەزانن و بەجۆری تایبەتی باسیان بکەن.

باشتر روون بکەمەوە ئەم چەند دێرە لە دەفتەری یادداشتەکانم دەردێنم و لێرەدا دەیان نووسمەوە.

بەپێی ی نەخشەکەی کیپەرت دەبێ گوندی مەنسووری یە ١٥-١٦ کیلۆمەترە لە جزیرەوە دووربێ، کەچی ئەم دێ یە هەر زۆر لێ ی نزیکەو ئەگەر زیک زاکی(گەرو پێچەکان) رێگاکە لەبەرچاوی بگیرێ هەر چوار کیلومەترە لەیەکتری یەوە دوورن. هەر بەپێی نەخشەی ناوبراو دەبێ مەنسووری یەو فوندیک ١٥ کیلومەترە لەیەکتری دووربن کەچی ئەم دوو شوێنە ٤٠ کیلومەترە لەیەکتری یەوە دوورن. دیسانەوە وابااس کراوە گوندی بولوک بەراستە رێگایەکی ١٢-١٣ کیلومەتری لە دیجلەو لە ئاوی بۆتانەوە دوورە بەلام من بەچاوی خۆم دیتم ئەم گوندە لەسەر روباری بۆتانەو ٣کیلومەترە لە دیجلەوە دوورە، بەتایبەتی لەو شوێنەی ئاوی بۆتان تێکەڵ بەدیجلە دەبێ.

هیچ کەسێک لێرە ناوی گوندی خالیێ و شەهلەی نەبیستوە کەچی هەردووکیان لە نەخشەکەی کیپەرت دا نووسراون. بەقسەی کیپەرت سیرت یاخود سوورت لەسەر ئاوی بۆتانە بەلام من هیچ جۆرە ئاوێکم لە سیرت نەدی ئەم بێ ئاوی یە وای کردووە کەناڵێک بۆ ئاودێری ناوچەکە هەڵبکەنرێ. لە ژووری سیرت زنجیرە چیایەکم دی لە مانگی حوزەیراندا بەفر دایپۆشیبو، لوتکە هەرە بەرزەکەشی میلێتتۆ بەدرێژایی ساڵ بەفری لێ نابڕێ وڕەش نابێتەوە. ئەم چیایە ٤٠٠٠ مەتر بڵندە.

بەلام لەنەخشەی کیپەرتدا ناوی نەهاتووە. بەلای منەوە ئەو ناوچەیەی کەوتۆتە نێوان دەریاچەی وان و پالانتۆکەم ئەوەندە بڵند نیە وەک لەنەخشەکاندا نیشان دراوە.

ئەودوو بارۆ مەترە ئینگلیزیەی بەکارمهێناوە تاوەکو ئێستا بەراستی بەرزایی و بڵندی جیاو لوتەکانیان نیشان داوم. دەمەوێ لێرەدا چەند شتێکی نوێ کەخۆم پێیان گەیشتووم بخەمە بەرچاوو بۆ ئەوەی ناراستی پێوانەی نەخشەکانی تر ساف بکەمەوە:

شوێن:	بەرزاییەکان بەپێوانەی من:	بەپێوانەی کارتی کیپەرت:
سێرت	٣١٠٠ پێ	٢٦٧٣پێ(٨١٠ مەتر)
گەلی تورتاپ	٦٥٠٠پێ	٥٦٦١ پێ(١٧٠٠ مەتر)
گەلی تێگ تاپ	٨٣٠٠پێ	٧٦٠٠ پێ(٢٣٠٠ مەتر)

من بەمە ئاسەوێ لەبایەخی نەخشەکەی کیپەرت کەمبکەمەوە بگرە من لەسەرانسەری گەشتەکەمدا دەست بەرداری ئەم نەخشەیەو نەبووم هەمیشە هەر لەبەرچاوم بووە تەنانەت لەگەشتێکی پێشومدا بەعێراقی عەرەبی و گەشتی دووەم بەباشووری کوردستاندا[1] دەلیل و ڕێنیشاندەرانم بەتەواوەتی پشتیان بەنەخشەکەی کیپەرت بەستبوو و هەمیشە لەبەردەستیان دابوو سەریان بەسەردا ئەگرت.

کاربەدەستانی تورک لافی ئەوە لێ ئەدەن گوایە جادەیەک (شەقامەڕێ) لەموسڵەوە ئەهێنن. لەپێشەوە بۆ سێرت ئینجا بەرەو بتلیس و ئەرزەڕۆم. ئەم جادەیە ئەوەندەی ئەو شەقامە ئەبێ کە ڕوس بۆ کاروباری لەشکر بەقەفقاسدا بەرەو گرژنی ئاوەکو زاخۆ تەواو بووە.

من پێکەنینم بەوقسەیەی تورکیا دێت چونکە لە ١٠٠ کیلۆمەتر پتر لەم جادەیە ڕانەکێشراوە، لەهەندێ جێگا ڕێگا بەجۆرێک بەردڕێژکراوە ئەسپ سوار ناچار دەبێ بەلا ڕێگا دابڕوات. ڕاکێشانی جادە بەم ناوچەیەدا وا سووک ئاسان نییە لێرە تەنیا ڕێگای باریک(توو لەڕێگا)و دۆڵ و گەلیی هەیە.

لەزاخۆ بەولاوە سروشت ڕەنگین ترو دڵڕفێن تر دەبێ بەڵام ڕێگاکە سەخت و ناخۆش تر.

لەزاخۆ پردێکی جوان و قایم، کەوان ئاسایی لەسەر ئاوی خابوور هەیە.

ڕۆژی ١٦ی حوزەیران لەجەزیرە شەوم بەسەربرد، ژمارەی دانیشتوانی نزیکە ١٠ هەزار تا ١٢ هەزار کەسە، ڕۆژی دواتر لەگوندی زێوێ بارم خست و خێوەتم هەڵدا. ئەوگوندو ناوچەیە ئەوەندە جوان و دڵگیرن هەرچی کردم نەمتوانی ڕۆژی دواتر باربکەم و ئێرە بەجێبهێڵم. بۆیە ڕۆژێکی ترێشم لێرە بەسەربرد.

---

* ئەم خشتەیە ناوچەی سلێمانی ، لەوێوە بەرەو سنووری ئێران بەراستی و تەواوەتی باس ناکات و پێوانەکانی وردنین. بۆیە ناکرێ لەم ناوچەیە پشت بەو نەخشەیە ببەسترێ.

دۆڵی کپ هەڵدێری پڕ لەتاشە بەردی قـووچ و زەبەللاح، چەندین لقـە ڕووبار پارچە زەویەکی بچوک یان تاشەبەردێک دەگرنە باوەش و دوورگەیەکی چەند مەتر دووجای لێ دروست ئەکەن . دارستانی چڕ هەردوو بەری ڕێگاکان بەدارو درەختی کەپر ئاسایی و میوەی هەمە چەشنە وەک هەنارو هەنجیر وترێ تەنراون. لەژێر درەختەکان ڕۆژی چەند سەعاتێک تیشکی خۆر لێی ئەداین و سێبەر لەهەموولایەک باڵی بەسەر زەویدا کێشابوو. ئەم دیمەنە زۆر جوان و دڵگیر بوو پیاوی ئەخستە دەریای خەیاڵ و ئەندێشەوە. بەڕاستی لەتابلۆیەکی جوانی هونەرمەندی ئەچێ هەروەک هونەرمەندێک بەپەرەسوچە ڕەنگینەکەی ڕەنگی ڕشتـوە، دیمەنێکی ڕۆمانسی ، سەد هەنگاوێک لەولاتر گوڵ و گژوگیا قاڵی و فەرشێکی سروشتی جوانیان دروست کردبوو. لێرە جۆرە گیایەک هەیە بەئەڵمانی پێ ئەوترێ- ئۆلیاند- گرایە ژەهرێکی خەست و خۆڵی تیادایە و نابێ ئەسپ و هێسترو وڵاخە بەرزە بیخۆن چونکە یەکسەر پێی ئەتۆپن.

ڕۆژی ١٩ی حوزەیران گەشت دەستی پێ کردووەو و ئەو ناوچە ڕەنگین و ئەفسانەیەم بەجێهێشت. لە سیرتەوە بەدرێژایی زێی بۆتان و ناوە پێچاو پێچ خواردووەکەی ملی ڕێگامان گرتەبەر، ڕێگایەکی سەخت و عاسێ لەهەندێ شوێنی تردا ڕێگاکە ئەوەندە تەنگەبەر دەبێ ڕۆیشتن پیایدا سووک ئاسان نییە جاری وابوو هەڵدەخلیسکام قاچێکم بەسەر تاشە بەردێک و ئەوی تریان هەڵدەواسرا. ئەم ڕێگایە دۆڵی داریالی قەفقاسم وەبیر ئەهێنێتەوە بەتایبەتی لەسەختی و هەڵدێرو هەزار بەهەزاریەکانیدا. ئەم ڕێگایەی قەفقاس بەدۆڵی ناوە بەتەوژمەکەی تورە(یاخود کورە) دا دەڕوات و ئەو دۆڵە وەک لەتاشە بەردی زل و گەورە دروست کرابێ وا دێتە بەرچاوو لەهەندێ شوێندا بەرزایی ئەم دۆڵە وەک دیوارێکی ٤٠٠٠ پێ بلند دێتە بەرچاو. لەم تاشە بەردانەدا لەهەندێ جێگا کونی گەورەو دەلاقە و دەروازە ئەبینرێ هەر ئەڵێ ی بەدەستی مرۆڤ دروست کراون. پەلە دەکەم(ڕێ نیشاندەر) پێی وتم ، ئەم کونانە لەکاتی لێقەوماندا، بەتایبەتی کەلەناکاو باوو باران هەڵئەکات یاخود بەفر ئەبارێ و کاروان پەکی ڕۆیشتنی ئەکەوێ، ئەکرێ وەک حەشارگەو مەنزڵ بەکاربهێنرێن. ئەم قسەیە هانی دام خۆم بەکونێک لەم کونانەدا بکەم و بزانم چییەو چۆنە؟ بەکورتە ڕێگایەکدا مرۆڤ سەرئەکەوت بۆلای کونەکان و لەهەندێ لاوە ئەبوو بەکێک شان دابدات و ئینجا بەبێ بچیتە سەرشانی و لەوێوە

بۆلای کونەکە سەرکەوی دەروازەی کونەکە نزیکەی ١٠ پێ بەرزە، کە ئەچینە ناوەوە کونەکە وەک ژوورێکی پان و بەرینی لێ دێ و ئەشێ پیاو تیایدا پشوودات و بحەسێتەوە. من بەشتێکی باشی دائەنێم لەم شوێنەدا ئەو جێگایانە هەبن بۆ خۆپارساتن و حەسانەوە.

دوورنییە ئەم کونانە بۆمەبەستی تر دروست کرابن چونکە هەروا ئاسان نییە لەوتاشە بەردە سەخت و قایمانە جێگای وا جوان دروست بکرێ و ئەو هەموو وەستایی و ئەندازیاریەی تیادا بەکاربهێنرێ.

بەدووریشی نازانم ئەم کونانە جێگای ناشتن و گۆڕو حەشارگەی مردووی کەسانی دەسەلات دارو دەست ڕۆیشتوو بووبن. شوێنێکی سەرنج ڕاکێش و سەیر خەلکەکە پێی ئەلێن ئەکرێپ (بەئەلمانی سکۆرپیۆن- واتە دووپشک) ئەم شوێنە بریتییە لە قالدرمەو پلەپلەی گەورە و زل لە قەراخ ئاوی بۆتانەوە وەک ماری پەپکە بەستوو زیک زاک ئاسایی ١٢٠٠ پێ سەرئەکەوێ بۆ سەرەوە. دوور نییە ئەم ڕێگایە سەیرو مرۆڤ پسێتە سەردەمی خۆی بەدەست دروست کرابێ پلەبەپلە و بەرد بەبەرد دانراوەو ئێمە نازانین چ شاهێک یاخود چ میللەتێکی چوست و چالاک و بەهێز و دەست ڕۆیشتو بۆچ مەبەستێک ئەم ڕێگایەی دروست کردووە؟

دوورنییە ئەم پلە و قالدرمە ڕێگایە لەسەردەمی ئاشوورییەکان دروست کرابێ یاخود هی سەردەمی ئەرمەنی کۆن، فارس- تورک یان سالی ١١٩٨ی سەردەمی فیلس یاخەر یاخود لوسیگنان دروست کراوە. دەشێ ، وەک کاولەکانی کۆشک و تەلار نیشانی ئەدەن پاشماوەی شارێکی گرنگ بێ.

هەر پلەیەک لەم پلەنە ٢٠ پێ پانە، ١٠ پێ چاڵ و ٢٠ پێ بلندی لەتاشەبەرد دا تاشراو وبەهەموویان دەوترێ قالدرمەی دووپشک ، ئەم قالدرمانە ئەوشەقام و جاددانە وەبیر دەهێننەوە کە ڕۆمی کۆن بۆ هام و شۆی لەشکرو کاروباری لۆجستی ڕایان کێشاون. ناوبەناو لەملاو لەولا چەند شوێنەواری کووره خشت و کەرپووچی سووردەبینرێن لەوە دەچی ئەم خشتی سوورە بۆ قایم و پتەوکردنی قالدرمەکان بەکارهێنرابن. پیاو بەسەعاتێک سەرئەم قالدرمانە ئەکەوێ و سەرکەوتنەکەش کەولاخ و قاتری لەگەلابێ وا سووک ئاسان نییە.

ڕۆژی ٢٠ی حوزەیران گەیشتمە سورت لەوێ ڕێگامدا کاروانچیەکان ڕۆژێک بحەسێنەوەو پشوو بدەن. ئەمەشم بەپێویست زانی چونکە ئەو چوار ڕۆژ ڕێگایەی

برِیان زۆرناخۆش بوو نارەقی رەش و شینی پێدەر داین ، ئەو رێگایەی لەبەرمانە هەروایە ئەگەر سەخت تر نەبێ بۆیە پێویستی یان بەپشوودان و جۆرە حەسانەوەیەک هەبوو. نەک هەر ئێسترو بارگیرو قاترەکان بگرە نەسپەکەی منیش دەبوو نال بکرێن و رنەکیان لێ بدرێت و خزمەت بکرێن. لەجزیرەوە تا ئەرەبزۆن کاروانچیەکانم راسپارد هەموو ئێوارەیەک ولاخە بەرزەو ولاخەکان بەگشتی بەسەربکەنەوەو سەرنجی سمیان بدەن و بزانن پێویستی یان بەنال بزمار هەیە یان نا بۆ ئەوەی لەتەپو رشکی و بەردو دارو هەلدێری رێگا بپارێزرێن و بێ گیروگرفت دەربازیان بێت. رێگاوبان لێرە ئەوەندە سەخت و سەقەت و زەحمەت و پڕ هەلدێرو نشێوو بەردو دارن بۆیە بەلامەوە سەیر نەبوو کەناوبەناو رەشە ولاخ و چێل و گاو گامێشم ئەدین کە نال کرابوون.

سوورت شارێکە لەشارە پاک و خاوێنەکانی تورکیا بەرێک و پێکی دروست کراوە. بەپێی سەرژمێریی دەولەتیی ژمارەی دانیشتوانی ١٥ هەزار کەسە سەرایەکی گەورەو دوکان و بازاڕ و خان و کاروان سەرای تێدایە.

ئەو پیاوە ماقولانەی من لێرە دەرفەتم بۆرەخسا بیانناسم دوو پیاوی بەسالاچووی دنیا دیدە بوون. یەکێکیان والی شارەکە بوو سەعید پاشا ئەم پیاوە لەسەرانسەری دەولەتی تورکی عوسمانیدا وەزیفەو پلەو پایەی جۆربەجۆری پێ سپێردراوەو دنیای زۆر بەقونەکەو کردبوو خۆی عەرەبە ماوەیەک والی حەسابووە، ئەم ناوچەیە ، لەم سەردەمەماندا تورک داگیری کردووە، لەسەر خلیجی فارسە. زۆر دلخۆش بوو کەزانی من دووجار گەشتی عەرەبستانم کردووە و ئەوم ناسیوەو بەعەرەبی قسەی لەگەلدا ئەکەم.

لەچاویدا ئەوەم دەخوێندەوە کە حەسا بەهەشتی سەرزەوییە ئەگەر بلۆێ بەهەشت لەم دنیایەدا لەسەر زەوی هەبێ. کاتێک دەستمان بەوتوویژ کرد وەک هەموو کاربەدەستێکی دەولەت ئاسا بەشێوەیەکی پرۆتۆکۆل و رەسمییانە قسەی دەکرد، خۆی بەجۆرێک نیشان ئەدا گوایە شیاوی ئەو ئەرک و پلەیەکە دەولەت پێی سپاردووە. تۆزێک باسی خەم و پەژارەی خۆی بۆ کردم وتی: واباشتر بوو من لەعەرەبستان بم و لەوێ وەزیفەیەکم بدرێتێ ، ئەم وەزیفەیەی ئێستام بۆمن جۆرە دوورخستنەوەیە کە وناکام لەهەموو دنیا براوە. خۆ ئەگەر لەولات و ناوچەو جێگاو رێگای خۆم کارم بکردایە ئەوا پترو باشتر سوودم بەدەولەت دەگەیاند.

پاش ماوەیەک دەرفەتێکم بۆ رەخساو لەگەڵ پایە بەرز سوڵتاندا قسەم کردو پێم وت:-

وڵاتی تورکیا وڵاتێکی پان و بەرینە باشتر وایە پیاو لەجێگای شیاوی خۆی دابنرێ و کاری پێ بسپێردرێ ، خۆنەگەر پیاوی ناشی و ناشایستە لەمەڵبەندێکی گرنگ دابنرێ و ئەرک و کاری پێ بسپێردرێ بەدووری نازانم هەڵەیەکی بچووک لەم حاڵەتەدا زیانێکی گەورەی لێ بکەوێتەوە. سوڵتان وتی:

لەمە مەبەستت چییە؟ ئەتەوێ چی بڵێی؟ وتم جەنابتان دەزانن سەعید پاشا خەڵکی حەسایە ئەمە چۆن دەبێ؟

پاش ماوەیەک نامەیەکم لەسەعید پاشاوە بۆهات تیایدا بەدڵ و گیان سوپاسی کردبووم و مەمنوونی خۆی دەربڕیبو چونکە من تکام بۆ کردبوو تکاکەشم جێگای خۆی گرتبوو ئەمیان بۆ شاری خۆی گواستبووەوە.

پیاوی دووەم کەمن لە سورت ناسیم خانەدانێکی فەرەنسایی بوو. لێرە بەبیر دوو قرەنس داوەدە برا. ئەم پیـاوە رەبەنێکی دۆمـینیک بوو مـاوەیەک لەدێرێکی دۆمینیکی مووسڵ بووە ئێستا وابۆ ١٥ ساڵ دەچێ لە سورت نوێنەری کلێسەی کاتۆلیکە. زۆر دڵی بەو شوێنەی ئێستا خۆش بوو گوایە لێرە خزمەتی کلێسە ئەکات و ئەگەر کاتۆلیکێک بمرێ ئەو تەڵقینی ئەدات و بەداب و دەستووری کلێسە کفن ئەکرێ و دەنێژرێ و ئەمیش دوعای بۆ ئەکات و لەپەروەردگار دەپاڕێتەوە بیباتە بەهەشت! ببوو بەهاورێی سەعید پاشاو جاروبار پێکەوە ئەچوون بۆ راوو کاتیان بەسەر ئەبرد.

جارێکیان لەگەڵیدا چووم بۆ راو واهاتە بەرچاوم کە زۆر شارەزایە بۆیە داوام لێ کرد بەبێی شارەزایی خۆی باسی ناوچەی‌مودیکان‌م بۆ بکات.

لەسورتەوە تامۆش ٢٥-٣٠٠ گوندی کوردو ئەرمەن و چەرکەس هەیە و هەندێک لەوگوندانە تێکەڵاون. ئەم ناوچەیە قەرە ئەتەوو هەمە رەگەزە وەک جۆرە ناوچەو دەوڵەتێکی نیمچە سەربەخۆ دێتە بەرچاو.

خەڵکی ئێرە دان بەدەسەڵاتی تورکی عوسمانیدا نانێن. بگرە سەربازیش نادەن و خزمەتی سەربازی ناکەن . زۆرجار دەوڵەت بەرێگاو شێوەی جیاجیا هەوڵی داوە ناوچەکە بهێنێتەوە ژێر دەسەڵات و کۆنترۆڵی خۆی بەڵام ئەمەی بۆنەکراوەو کۆششەکەی بێ بەرو ئەنجام بووە.

هەربۆیە دەوڵەت ناوچەی‌مەردیکانەی پشت گوێ خستوە و بگرە هیچ گوێ یان ئاداتێ و خەمی ئەم ناوچەیەی لەبەر نییە.

ئەمە تاکە ناوچەیەک نییە دەسەڵاتی تورک بەسەریدا ئەشکێ بەڵکو لەزۆربەی هەرە زۆری ناوچەکانی کوردستان و لەنێوە راستی ئەرمەنستان تورک بێ دەسەڵاتە و ئەم دوو ناوچانە تارادەیەک سەربەخۆن لەژێر رکێفی تورکی عوسمانیدا تێن. ئەوەی من بەچاوی خۆم دیتومەو هەستم پێ کردووە دەسەڵاتی تورک لەم ناوچانەشدانییە:

ناوچەی نێوان موسڵ وسنوری ئێران، چیاکانی ئامێدی و بادینان ، ئینجا بەشی رۆژئاوای سێرت و ، بۆتان نێوان وەژشی وسنوری قەفقاس و خواررووی رۆژئاوای مردیکان. لەم ناوچانەدا حکومەتی تورک نییە. ساسۆن ناوچەیەکی ترە، سەرەرای ئەو ناوچانەی ناوم بردن، لەژێر دەسەڵاتی حکومەتی تورکدا نییە. خەڵک لەم رۆژانەدا بەخراپیی باسی ساسۆن ئەکەن بەهۆی ئەو رەشکوژیی و خوێنڕژتنەی لەم دواییەدا لەم شارەکرا.

دەسەڵاتدارو ئاغاو میری راستەقینەی هەموو ئەو ناوچانە کوردەکان خۆیانن.

کورد لێرە ئاغا و میرو دەسەڵاتدارن. ئەرمەن و خەڵکی تر کە لێرە دەژین مسکێن و ژێر دەست و رەعیەتی کوردەکانن و باج و سەرانەو مولکانەو زەکات دەدەن بەکورد.

ئەگەر کوردەکان هەست بکەن مسکێن ورەعیەتەکە بەتەواوەتی باج و سەرانە نادەن ئەوا بەلایانەوە رەوایە مەرو ماڵات و گاران و چێڵی ئەرمەنیەکان ببەن و ژیان لێیهەڵکرن. جالێرەوە شەرو کوشتار ئەکەوێتەوە و کاربەدەستە نەشارەزاو پێنەکراوو ناسیاسیەکانی تورک ئەمە بەهەل و دەرفەت ئەزانن و دەست دەخەنە نێو کاروباری ئەم ناوچەیەوە لەجیاتی سوڵح و ئاسایش مەسلەحەت جێگیرکردن ئەوەندەیتر ئیشەکە چەواشە ئەکەن و ئاگری دوبەرەکیی و شەرو کوشتار خۆشتر ئەکەن. کوردەکان خۆیان تەنیا لەبارو دۆخی نائاساییدا باج بەحکومەتی تورک ئەدەن. بۆنموونە باج و مولکانە لەو زەوی و ناوچانە ئەدەن کە دەستی جەندرمەی تورک بەئاسانی دەیانگاتێ.

زۆرجار ئەم باج گری و مولکانەی زەوی و زارەکان روخسارێکی تر بەخۆیەوە دەگرێ. وارێک ئەکەوێ باجگری ناوچەکە یاخود قایقام پیاوێکی زیرەک و قسەزان و شارەزایە و بەقسە خەڵکەکە تەفرە ئەدات بۆ ئەوەی جۆرەباج و مولکانەیەک بدەن

و سەرکێشی لەم بڕیارەی دەوڵەت ئەکەن ئەگەرچی ئەم باج و مولکانە شتێکی هاکەزایی و رەمزیش بێت و بۆئەم مەبەستەش خۆی لەگەڵ ئاغاو شێخ و میری ناوچەکە رێک ئەخات. وەک من بیستومە کاتی شەڕو ئاژاوەو ناخۆشی و کاتی رووتکردن و رێگرتن پتر دانیشتوان مەیلی باج و مولکانەدانیان هەیە. بەڵام ئەم باجەی بەخەزێنەی دەوڵەت ئەدرێ ئەوەندە کەمە شایستەی ئەوەنییە باسی بکرێت. لەگەڵ ئەمەشدا ئەبێ لەم بوارەدا ئەم خاڵانەی خوارەوە لەبەرچاو بگیرێن:

١- میرو ئاغای کوردو سەرەک خێڵەکان ئەم باجە کەم و هاکەزاییە ئەدەن کەچی ئەیکەن بەپیاوەتی و منەت بەسەر کاربەدەستانی ناوچەکەوە، بەتایبەتی ئەو کاربەدەستانەی کەخۆیان کاکەو برالەیان لەگەڵیاندا هەیەو ئەیانناسن و بوون بەدۆستی یەکتری. لەلایەکی تریشەوە کاربەدەستان بەم باج وەرگرتنە چاو بەرۆژێری ئەم کوردانە دەبن و لەکاتی رووتکردن و تالان و رێگرتندا لەلای دەوڵەت تەشەبوس بۆ ئەم کوردانە ئەکەن وروزگاریان ئەکەن.

٢- کاربەدەست و باجگران، ئەو باجە کەمەی وەریان گرتووە. ئەیکەنە بەڵگەو دەلیل بۆ ئەوەی بەدەوڵەتی بڵێن، ئێمە لێرە شیاوی ئەو پلەو پایە و وەزیفەیەین کەپێمان سپێردراوەو دەتوانین لەگەڵ دانیشتوان هەڵبکەین و بگونجێین و بەمەش جێگاو کورسییەکەی خۆیان مسۆگەرتر ئەکەن.

٣- راستە ئەو باجەی ئەدرێ و ئەو شێوەو رێگایەی دەوڵەت باجەکەی پێ ئەگرێ هیچ ئاسایی نیەو باجەکەش ئەوە ناهێنێ، بەڵام دەوڵەت بەتایبەتی و کاربەدەستان بەگشتی زۆر پێی دڵخۆش دەبن و وای دائەنێن ئەم باج گرییە جۆرە دان نانێکە لەلایەن کوردو ئەمەرنەوە بەڕەوایی و شیاوی دەوڵەت و دەسەڵاتی تورکی عوسمانی بەسەر ناوچەکەو خەڵکەکەدا. کاربەدەستان، وەک من تێی بگەم، دڵیان بەمە خۆشەو ئەزانن ئەم هەڵوێستەی باجگریە هەنگاو بەهەنگاو باشتر دەبن و خەڵکەکە رادێن لەگەڵیداو لەئەنجامدا ئەبێتە مایەی یەکجارەکی پتەوکردنی دەسەڵاتی تورک بەسەرناوچەکەدا.

شەڕی نێوان تورک و ئروس چەند ساڵێک لەمەوبەر، هانی حکومەتی عوسمانلیدا لەشکرێک لەکوردەکان دروست بکات وشەڕیان پێبکات چۆن روس لەقوزاغ لەشکری دروست کردووە و لەکاتی پێویست دا بەکاری ئەهێنێ ئەو مەبەست و نیازەی تورک. بۆیەکێک لەنزیکەوە ئاگاداری بارودۆخی ناوچەکە ئەبێ

شتێکی باش و ڕەوایە، ئەبێ بۆیاش نەبێ ئەگەر ۲۰۰ هەزار تفەنگچی ئازاو دلێرو سوارچاک و چاونەترسی کورد لەشکرێکی زەبروەشێن بۆ دەولەتێکی شەرفرۆشی وەک تورک پێک بهێنن کەهەمیشە هەر شەڕ بەدراوسێکانی ئەفرۆشی و هەر لەشەڕو جەنگدایە. !

دەولەتی تورک هیچ کاتێک ناتوانێ بەباشی و بەتەواوەتی سوود لەو کوردانە وەربگرێ و بەکاریان بهێنێ هەروەک ئروس سەرکەوتووانەی ئەمەی لەگەڵ قزاخدا کردووە. قەیسەری ئروس و کاربەدەستانی لەشکری ئروس پتر لە ۲۰۰ ساڵە ئەو قزاخانەیان وەک سەرباز لەبەردەستدایەو بۆ مەبەستی تایبەتی بەکاریان ئەهێنێ. لێرەدا چەند خاڵێک ڕۆڵی گەورەو بەرچاویان گێڕاوەو ئەم سەرکەوتنەی ئروسیان لێ کەوتۆتەوە:

لەم خاڵانە کە دەستەبەری پێکەوە هەڵکردن و تەبایی قزاخ و ئروسیان کردووە لایەنی نەتەوەیی ترادیسیۆن و داب و دەستووری سەربازی و لەشکرو بەچاکی ئاو ڕشتنی قەیسەرو کاربەدەستانی ئروس بووە، حکومەتێکی یەک کەوتەو نا حەزی وەک تورک کە لە هەموو جێگایەک ناوی بە خراپ ڕژاوەو کەس خاسیی نابێژێ ئەمەی بۆ سەرناگرێ، کوردەکانیش خۆیان تا خوا حەز ئەکات سەرکێشی و یاخی و کەللەڕەق و چاونەترسن و شانازی بەو برە سەربەخۆییەوە ئەکەن کە بەرامبەر بە کاربەدەستانی تورک هەیانە.

حکومەتی تورک بەبێ ئەوەی کورد باش بناسێ و بەبێ ئەوەی شارەزاییەکی ئەوتۆی لەبارەیانە هەبووبێ دەستی کردووە بە ڕشتنی ڕەنگی ئەو پرۆژەیە کە بە حەمیدییە ناسراوە، بەپێی ئەم پرۆژەیە دەبوو کوردەکان لە چەند بەتالیۆنێکدا بەکێخرێن وەک هێزێکی چەکدار کۆبکرێنەوە.

تاوەکو هاوینی ساڵی ۱۸۹٤ وەک باسکراوە نزیکەی ٦۰ هەزار کوردی چەکداری ئەسپ سوار لەم بەتالیۆنانەدا کۆکراونەتەوەو پێیان وتراوە لەشکری حەمیدییە، پاش ماوەیەک سوڵتان خۆی هەستی بە مەترسی هەبوونی ئەم هێزە کوردە چەکدارە کرد. ئەگەرچی لەسەرەتادا کاربەدەستان ئەمەیان دەزانی بەڵام کەس ئەی وێرابوو ئەم ترسەو ئەم گومانە بۆ سوڵتان باس بکات، سوڵتان دڵی گرمێ بوو لێی ڕوون بۆوە کە لە بارودۆخی نائاسایی و تایبەتیدا ئەم هێزە چەکدارە هەڕەشە لە تورکیاو دەسەڵات و خاکەکەی ئەکات.

منیش لەم باوەڕەدام کە کوردەکان بەهۆی خوێندن و ڕێکخستن و چەکدارکردنیانەوە پتر هوشیار دەبن و چاویان دەکرێتەوەو هەست بەبوون و هێزیان ئەکەن و لە تورکیا یاخی دەبن و ڕادەپەڕن و بەگژ ڕوسدا ناچن و شەڕی لەگەڵدا ناکەن و گوێڕایەڵی کاربەدەستانی تورکی عوسمانی نابن، لەناو تورکیادا خەڵکەکە دەستیان بەمە کردو لەناوەڕاستی ڕێگادا وەستان و نەیانهێشت ئەو لەشکرە لەو ٦٠ هەزارە چەکدارە تێبپەڕێت!

لە زۆر ئینسکلۆپیدی و گەشت و گوزارنامەدا بە جۆرێکی دوور لە ڕاستییەوە باسی کورد کراوە، ریچ و چەند زانایەکی تر وایاسیان کردووە گوایە کورد لە دوو ڕەگەز یاخود لە دوو ڕەچەڵەک پێک هاتووە، ئەو دوو ڕەچەڵەکە لە هەموو شتێکدا ئەوەندە لەیەکتری جیاوازن دەکرێ بە دوو میللەت دابنرێن.

هەروەک لە یۆلۆنیای کۆن (لەهستان) باسی سەرمات کراوە یاخود لە فەرەنسای کۆن باسی جەرمانە دەسەلات دارو گالی کراوە.

بۆ نموونە ئینسکلۆپیدی ریچ و مایەر بێ سڵ و تەقیەکردن باسی (ئەسیرەت و گۆران) ئەکەن، وەک دوو ڕەگەزی لەیەکتری جیاواز، ئەم بڕیارو ئەنجام گیرییە لە کەم شارەزایی و چاک تێنەگەیشتنەوە کەوتوونەتەوە. وشەی عەشیرەت ئەک (ئەسیرەت) لە کوردیدا لە وشەی عەشایەری عەرەبییەوە وەرگیراوە، مانای خێڵ و تیرە دەگەیەنێ. بۆ نموونە ئەگەر بتەوێ کوردێک بناسی لێی دەپرسی تۆ سەر بە چ عەشیرەتێکی، لەوەڵامدا دەڵێ، بۆنموونە عەشیرەتی بۆتان، عەشیرەتی داوودی، هەمەوەند.....هتد تەنانەت تاکە کوردێک لە دنیادا بەدی ناکرێت ئەگەر سەر بە عەشیرەتێک نەبێ.

وشەی گاران (ئەک گۆران، چونکە ئەم وشەیە لە هیچ جێگایەک بەم شێوەیە بەسەر زاردا نایەت) مانای چێل و گاوگۆل و ڕەشەوڵاغ دەگەیەنێ ئەم وشەیە (هەروەک چۆن لەمیسر وشەی فەلاح بەکاردێت) دەکرێ مانای وەرزێرو جوتێرو فەلاحیش بدات چونکە هەموو جوتیارێک لە لادێ چێل و زیندەوەری خۆی هەیەو بەخێویان ئەکات. هەندێ جاریش وشەی گاران وەک ساردو سووکی پێ کردن و جنێزدان بەکار دەهێنرێ. بەتایبەتی لەلایەن ئەوانەی لەم دواییانەدا لەناوچە جیاکاندا نیشتەجێ و جێگیربوون و دان بە هیچ جۆرە دەسەلاتێکی دەوڵەتدا نانێن و باج مولکانە نادەن، لە جیاتی جنێو وشەی گاران لە بارەنگی ئەو کەسانە

دەنێین کە پارچە زەوی یەکیان بەکرێ بێ ئەسپێردرێ و ئەبێ لەو پارچە زەویەبەرووبوم و داهاتەکەی باج و مولکانە بدەن، ئەمانە گاڕانن. جاروبار دوو برای یەک خێزان یاخود وەک ریچ ئەڵێ ئەندامانی یەک (ئەسیرەت) لەکاتی دەمەقاڵێ و تێکچووندا بەیەکتری دەڵێن: هۆ گاڕان! هەر چۆنێک بێت مانای وشەی گاڕان ئەو کاتە بە تەواوەتی دەردەکەوێ کە کوردێک کینەو رق و بێزاریی خۆی بەرامبەر یەکێکی تر دەربڕێ، جا ئەو یەکەی تر کارێکی کردبێ شوورەیی بەسەر خۆی هێنابێ یاخود شتێکی کردبێ بۆنی ئەوەی لێ هاتبێ کە بەژێر دەستەیی دەسەڵاتی تورک قایل بێ. وشەی گاران پڕ بەپێستییەتی.

ئەو لێکۆڵەرەوانەی لەم بابەتە شارەزان پێکەنینیان بەو جۆرە دابەشکردنەی کورد دێت چ جای ئەگەر ئەم دابەشکردنە لەلایەن زاناو شارەزایەکی ناسراودوە کرابێ.

من ئێستا لە لەندەنم و ئەم چەند دێرە دەنووسم چەند کوردێک لە لامەوەن بەیەکەوە قسەمان لەم بارەیەوە کرد، ئەوانیش بەلایانەوە سەیربوو چۆن کورد بەم جۆرە بە دوو رەگەز دابەش کراوە.

رۆژی ۲۲ی حوزەیران بارم لێناو بەسواری ئەسپەکەم سوورتم بەجێ هێشت و ۱۰ سەعات بە رێگادا هاتم.

ئەو رێگایە بەناوچەیەکدا دەڕوات ئەوەندە جوان و دڵگیرە پیاو باوەڕ بەچاوی خۆی ناکات . رێگاکە جاروبار وەک ماری پەپکە بەستوو پێچ و پەنا ئەکات و بەدۆڵێکی ئەم بەرونەوبەری قیتی (۱۰۰۰-۲۰۰۰) پێ قوڵدا رەت دەبێ.

ئێرە هەر دەڵێی بەنۆرامایە کە هەر ساتەو هەر ناوە ناوە شتێکی نوێ و جیاوازت نیشان ئەدات فریا ناکەوی و نازانی تەماشای کامەیان بکەی و سەرنجی چ لایەک بدەی. جاروبار چەند پیرەداریە رووبەکی تەمەن هەزار ساڵیی دەبینی و جارێکی تر دارستانێکی چڕ پڕ پڕ لە دارو درەختیی هەمە جۆرە، ئەوی راست بێ ئەوەندە تام و چێژم لەو دیمەنە سروشتییە وەرگرت هەر چەندی دەکەم ناتوانم بە زمان پڕبە پێستی خۆی باسی بکەم، ئەو رۆژە لە جێگایەک خێوەتم هەڵدا لە رەنگینی و جوانیدا تاجی شاهانەی فڕاندووە، دیمەنێک خستمیە دنیای خەیاڵ و ئەندێشەوەو کەش و هەوایەکی شاعیرانەی بۆ رەخساندم.

ئەو ناوچەیە کەوتۆتە نێوان جزیرەو بتلیسی ناوچەکە لە ناوبەچە هەرە جوان و دڵگیرەکانی سەرزەمینێ کە خوا بە مرۆڤی بەخشیوە. لێرەدا قایمقامی مەنادین سەری

لێدام و هەردوو سەرەک خێڵی کوردی ناوچەکەم ناسین و هاتنە لام بۆ بەخێرهاتن کردم، عەبدول عەزیز ئیبن عوسمان بەگ و عەلی بیهار هەردووکیان چەند ئەسپ سوارێکی مسکێنی خۆیانیان پێ سپاردم بۆ ئەوەی لە مەردیکان و بۆتانەوە تاوەکو بتلیس وەک ناودەنگ لەگەڵما بێن، بەمەش رێزو قەدر زانینی خۆیان بەرامبەر بە من نیشاندا، وەک من هەستم پێ کرد هەندێ لەو ئەسپ سوارە کوردانە لەوە دەترسان بەهۆی رابوردوویانەوە لەلایەن کاربەدەستانی تورکەوە نارەحەت بکرێن و سزا بدرێن و منیش دڵخۆشیم دانەوە، لەگەڵ کاربەدەستانی بتلیس قسەم کردوو پێم وتن ئەو کوردانە لەگەڵ من و لەبەر خاتری من هاتوون بۆیە ئەوکاتە چاوپۆشیان لێ کرا، بگرە قایمقامی بتلیس لەبەر خاتری چاوی من کوردەکانی بۆ ئەو نانی شێوانە بانگهێشتن کرد، کە بۆ من سازی کردبوو.

قایمقام پێی وتم لە مەنادین کانی زۆر هەیە بۆیە ئەم ناوچەیە ئەم ناوەی بەسەردابڕاوە، راستە ئەو کاتە بەرێک و پێکی لێی نەدراوەتەوە بەڵام هەندێ کەس خۆبەختی خۆیان پێی بوون بە پیاو، دەوڵەمەند بوون و هەندێکی تریش شەو رۆژ کاریان تیادا کردووەو هیچیان دەستگیر نەبووەو بە دەستی بەتاڵ هاتوونەتەوە، بێگومان ئەمەش ئیرادەی خوای تەبارەک و تەعالای لەسەرە!.

رێگای رۆژانی دواوترم هەروا خۆش و دڵگیر بوو، بەڵام هەندێ شوێنی دەهاتەبەر تیایدا سام پیاوی دادەگرت و تووشی دڵە خورپێیان دەکرد، مرۆڤی ئەوروپایی جڵەوی خەیاڵی خۆی پێ ناگیرێ و بیر لە شت ئەکاتەوە، ئەبێ چۆن بێ ئەگەر بە خەیاڵیش بێ، رێگایەک لە ئەرزەرۆمەوە بەرەو بتلیس و سورت و موسڵ رابکێشرێ و ئەم ناوچانە بەیەکەوە ببەستێتەوە؟! ئەوی راست بێ ئەم رێگا خەیاڵاوییە خۆشە تەنیا لە ئەخشەی جوگرافیایی کار بەدەستاندا دەبینرێ و ئەوان لاف لێ ئەدەن گوایە ئەم رێگایە هەیەو شارە گەورەکان بەیەکەوە دەبەستێتەوە، کەچی ئەمە وانییە، ئەگەر بشێ باسی ئەو رێگایە بکەم ئەڵێم: ئەمە رێگایەکە فری بەسەر شەقامە رێگاوە نییە، چونکە رێیەکی چەووزیخاوییەو لەهەندێ شوێندا پڕ لە بەردی قیت و قۆج و لە هەندێک جێگادا دۆڵ و خرو گردوشێوە، ئەسپ وولاخە بەرزە لەبەرسەختی رێگاکە بەسڵ و پارێزەوە پەل ئەکوتن و سم دائەنێن بۆ ئەوەی لەسەرتاشە بەردە خزەکان هەڵنەخلیسکێن و نەگلێن.

ئەسپەکەم (مانیک) بە ئاشکرا دادی بوو لەدەست ئەم بەناو رێگایەو بە زمانی

حاڵ ئەو حاڵەی بۆ من و کاروانچییەکان دەردەبڕی، جا ئایا بە پڕماندن و حەمەحەم کردن بووبێ یان بە مشە مشی لووتی یاخود قوڕە قوڕی ورگی و گەدەی، من باش لە ئەسپەکەم دەگەیشتم هەروەک پێم بڵێ: توخوا ئەمە ڕێگایە ئێمە گرتوومانەتە بەرو پیایدا دەڕۆین؟ ئایا ڕێگایەکی تر نەبووە لەمە بەولاوە پیایدا بڕۆین؟ چاروبارێشی کە لە هەورازێک سەرنەکەوتین یان لە دەربەندو گەلیی و دۆڵێک دەرباز دەبووین هەروەک بڵێ ئۆخەی، یان بە عەرەبی (ئەل حەمدو لیلایەک) بکات وا دەهاتە بەرچاو.

ئەوی بەدرێژایی ساڵ ئەسپێکی ڕەسەنی عەرەبی هەبووبێ بە تەواوەتی لەو بۆچوونەی من دەگات کە بڵێم: ئەم جۆرە ئەسپانە تیژڕەو پشوودرێژو چاپوکن، ئەمەش بە پێچەوانەی ئەسپی تەویلەی ئێمە مانانەوەیە، ئەسپی عەرەبی پتر لە پێویست و لە ڕادەبەدەر چوست و چالاک و بێن درێژن بەلام تابڵێی گۆشەگیرن و حەز بە تەنیایی دەکەن.

ئەسپەکەی من (مانیک) چارەی زیندەوەری تری نەدەویست بگرە بەدەگمەن نەبێ لەگەڵ حوشترو چوارپێ و قاتردا هەڵی نەنەکرد.

لەو ئەسپە بەولاوە کە ناوی ئەوبەخت ئەسریوو، مانیکی من لەگەڵ هیچ وڵاخە بەرزەیەکی تردا هەڵی نەکردو نە ئەگونجا. خزنەگەر بۆ ئاودان ببردبایە سەر ئاو، هەموو جارێک وازێک ئەکەوت ١٢-١٥ وڵاخ و ئەسپی تر بۆ ئاودان هێنرابوون، ئیتر ئەسپەکەی من چاوی ئەچۆ پشتی سەری دەماری ئەگیراو بە لەسەردەبوو مانی دەگەرت، ناچار دەبوو وڵاخ و ئەسپەکانی تر دوور بخرێنەوە تا ئەو ئاوەکەی ئەخواردەوە. لەوەش سەیرتر کە من دیوومە، بێگومان کە پیاو بە چاوی خۆی نەیبینێ بڕواناکات، ئەوەیە ئەم ئەسپانە بەسمی پاشەڵیان گوێ یان ئەخورێنن یاخود یاڵ و مووی سەرشان و ملیان ڕێک و پێک ئەکەن، من کە یەکەم جار ئەمەم بە چاوی خۆم دی پێمەحێکم بۆ کردو سەرم سووڕی خواردو واقم وڕماو بڕوام بە چاوی خۆم نەنەکرد.

ڕۆژی ٢٤ی حوزەیران لە جێگایەک بارمان خست چەند کیلۆمەترێک لەگوندی دوکنهانەوە دوورە، شوێنێکی خۆش و ڕەنگین و تا بڵێی دڵگیر. ئاوی بتلیس بە دۆڵ و نشێویەکی سەد پێ قوڵدا دەڕوات، بە گوڕو تەوژم ڕووەو خوار دەبێتەوە ئەو جێگایەی من خێوەتەکەمم لێ هەڵدا چەند تاڤگەو پلوسک و قەڵبەزەیەکی ناوی

لێیە. هەر لێرە ئەم ئاوە گەوەو پێچپێچ ئەکات و لە ئەنجامدا نیمچە دوورگەیەک دەگرێتە باوەش، بەڵام دوورگەیەکی کەڤری قوچ و بەردین و بێ خاک و زەوی، ئەگەر هاتبایەو ئەم نیمچە دورگەیە گڵ و زەوی لێ بوایە دارو درەختی جوانی لێ ئەڕواو زستانیش بەفر لوتکەی بەردەکانی سپی ئەکرد ئەبوو ج دیمەنێکی دڵڕفێنی ڕۆمانسی لێ پێکەوتایەتەوە.

بەرێککەوت ئەو ڕۆژە ڕەشەبا هەڵی کردو هەر ترسی ئەوەم بوو خێوەتەکەم هەڵگرێ، بەڵام دڵگیریی ناوچەکە وای لێ کردم شەو لێرە بەسەر بەرم و لەدەست بەرداری ئەم دیمەنە ئەفسانەوییە نەبم، بەخزمەتچیەکانم وت:

دەبێ ئەمشەو بێ وچان ئاگادار بن و نێشکە لە خێوەتەکەم بگرن، لە هەر لایەک هەستتان پێ کرد خێوەتەکە ئەلەقێ خێرا سینگەکانی قایم لەزەوی داپکوتنەوە، ئیتر وتم لێی گەرێ ئەم شەو بێ خەم و خەیاڵ لێی ئەخەوم، کەچی وانەبوو، شتەکە بە جۆرێکی تر هاتە پێشەوە.

هەر کە دنیا تاریک بوو نیشانە هەڵگیرا، هەستی پڵنگێکم هەڵگرت کە دابەزیوو کەوتۆتە ئەم ناوچەیە، بەڵام لەدواییدا بۆم دەرکەوت ئێمە لەو جێیەش بارمان لێ خستووە ڕێگای ئاوخواردنەوەو چوونە سەر ئاوی پڵنگی تاینمان گرتووە، پڵنگی بەستەزمان ئاگای لە پشت خۆی براوو چاوی بڕیبووە خێوەتەکەی من، ئیتر من ئەمەم بەهەڵزانی و بە ماتە مات بۆی کشام و سوودم لە تاریکی شەو وەرگرت تاوەکو بە تەواوەتی لێی نزیک بووەمەوەو کەوتەبەر سیرەی تفەنگەکەم، چەخماخەم لێ ڕاکێشاو تەقەم لێ هەستاندو بەلامدا خست و ساردم کردەوە، ئەوی ڕاست بێ ئەگەر بشێ قسەی دڵی خۆم بکەم، من لەم ڕاوەمدا خۆمم بەدەست ڕاست و ڕاوچی هاتە بەرچاو ئەگینا چۆن توانیبوومە لەشەوێکی تاریکی ئەنگوستە چاودا لەو شوێنە سەخت و چڕە درندەیەکی بەسڵ و پارێزو چالاک و ئازاو تیژڕەو بپێکم و لە دەستم قوتاری نەبێت.

ڕۆژی دواتر واتە لە ٢٥ حوزەیران هاتم بۆ بتلس، سێ چوار کیلۆمەتری کۆتایی ئەم ڕێگا بەردەوییە سەختە وڵاخ کوژە وەک جادەیەکی شەقامە ڕێگا ئاسایی تەخت و خۆش کرابوو. هەر ئەم دیمەنە وایلێ کردم بڕوا بکەم بەو کەسانەی وتیان گوایە ماوەیەکە لەم ناوچەیە بڕیار دراوە جادەو شەقامەڕێ بکێشرێن و دەستیش بەم کارە کراوە! لێرە باسی جادەی سورت موسڵ ناکرێ و باس و خواس هەر دەربارەی ئەو

شەقامەرتیبە پڕ لە هەڵدێرو تونێل و سەختە سەربازییە کە بڕیار دراوە لە قۆڵاوی کەوکاسەوە بەناو قەفقاسدا بەرەو تفلیس رابکێشرێ، راستە ئەم رێگایە ئاسانترە بەڵام سالەهای ساڵ ئیش و کارو کۆششی دەوێ تا تەواو دەکرێ.

بەشی چوارەم:
• مانەوەم لە بتلیس •
•لە تەپۆلکە بەرزەکانی ئەرمەنستانەوە بۆ فورات•

شاری بتلس، زۆر باس کراوەو زۆر شتی لەسەر نووسراوە، شارێکی سەیرو سەرنج راکێش و گرنگە، بە پێی قسەی باوی خەڵک ژمارەی دانیشتوانی ئەم شارە نزیکەی ٢٢ هەزار کەسێک دەبێ، بە باوەڕی من ئەم سەرژمێرییە تەواو نییەو ئەبێ ژمارەکە پتر بێ چونکە من وای بۆ ئەچم قسەی کاربەدەستانی تورک راست بێ و ژمارەی خەڵکی ئەم شارە ئەگاتە ٣٦ هەزار کەسێک.

وەک بۆم دەرکەوت دانیشتوانی گەڕەکەکانی دەورووپشتی شار خۆیان بە خەڵکی شار نازانن، جێگای سەرەکی یەکتری بینێن و کۆبوونەوە مەیدان و گۆڕەپانی شارەکە لەناوەراستی شارەکە دایە. بتلیس تا جەنگەکەی ئەم دواییە سەر بە ولایەتی ئەرزەرۆم بوو، بەڵام لە دواییدا کرا بە ناوچەیەکی سەربەخۆ بۆ ئەوەی کاربەدەستانی شارەکە باشتر لە جاران بتوانن خەڵکی دەورووبەرو ناوچەکە کە زۆر نارەحەت و سەرکێشن، کۆنترۆڵ بکەن و باجیان لێ وەربگیرێ.

لێرە هەتا بڵێی داب و دەستوورو نەریتی خێڵەکی و کۆن و باون، خەڵک بەدرێژایی رۆژ هەر خەریکی تۆڵەو تۆڵە سەندنەوەو شەڕو کوشتارو خوێن گرتن و هەق ستاندنەوەن. جاری وا هەیە بەشێکی شار یان گەرەکێک بەهۆی شەڕو بەگژیەکتریدا چوون ماوەیەک لەشارو ناوچەکە دادەبڕدرێ و دەورەی ئەگیرێ ساڵەو ساڵ تەقە لەیەکتری ئەکەن و تفەنگ بەیەکەوە ئەنێن. گوایە زۆر جار لێرە شەڕی دەستەو یەخە دەقەومێ و بە خەنجەرو شیرو تیر دەکەونە یەکتری.

ئاوو هەوای ئێرە زۆر سەخت و نالەبارە بەڵام کەرەسەی خانووبەرە تا خوا حەز

دەکات مشەو زۆرو زەبەندە، بۆیە خەڵکی بتلیس بە جۆرێکی سەرنج ڕاکێش خانووەکانیان دروست کردووە. خۆ ئەگەر باخ و باخچە جوان و ڕەنگین و ڕێک و پێکەکانی شاریش بهێنینە بەرچاوی خۆمان، ئەوا دیمەنی شار ڕوخسارێکی دڵڕفێن نیشان ئەدات، گەڕەکەکانی شار تارادەیەک لە یەکترییەوە دوورن. پاشماوەی کەلاوەو قەڵاو سەراو کۆشکە نیمچە دارو خاوەکانی بەرزاییەکەی شار سەرنجی خەڵک بۆ لای خۆیان ڕادەکێشن و وەک دیمەنێکی جوانی ڕوخساری شار دێنە بەرچاو، دوور نییە ئێمەمانان بێینە سەر ئەو باوەڕە کە ئەم کەلاوانە کۆشک و تەلارو قەڵای شاو قەڕاڵ بوون. هەوڵمدا، کۆششم کرد، کەوتمە پرسیارکردن بێ هودە ئەگەیشتمە ئەنجام و بۆم ڕوون نەبۆوە کەی و چ کەسێک ئەم قەڵاو تەلارو کۆشکانەی دروست کردووە.

بەهۆی ئەو سەنگەرو قوللەو قایمەکارییەی تیایاندا بەدی دەکرێت، دەشێ ئەم جێگاو بەرزاییە لەسەردەمی کۆنی ئەرمەنییەکاندا دەورێکی گەورەی لەشەڕو بەرگەگرتندا گێڕابێ، بە دووریشی نازانم ئەم سەنگەرو قایمەکارە لەسەردەمی شەڕی ڕۆم لەگەڵ پۆنیتوس پیلاتوس و ئەرمەندا دروست کرابن یا خود شای ئەرمەنستان سوودی لەو بیناسازیەی ئەورووپا بەتایبەتی لوس گناس و ناوچەی شەمپانی وەرگرتووەو ئەم شورەو قەڵایەی بە هەمان شێوە دروست کردبێ.

ئیتر هەرچی کردم بۆم ڕێکنەکەوت بزانم ئەمە کەی و چۆن دروست کراوەو ئەوەی لێرەدا وتم تەنیا مەزەندەی خۆم بوون. ئای چەند خۆشە ئەمە ڕوون بکرێتەوە گرێ کوێرەکەی بکرێتەوە و هەندێ جار دێمە سەر ئەو باوەڕە کە دوور نییە ئەم گرێیە بکرێتەوە ئەگەر بێتو لەچوار چێوەی مێژووی عەرەب و تورکدا شی بکرێتەوە.

ئەو کاتەی من لەوێ بووم حەسەن تەقسیم پاشا والی بتلیس بوو. ئەم پیاوە ئەلبانی ئەژادە بەزمانی فەرەنسی قسەی دەکرد. شارەزا، قسەزان ئەم خەسڵەتانەش بە دەگمەن لە کاربەدەست و پاشاکانی تورکی عوسمانیدا بەدی ئەکرێن. بەهۆی کێشەی ساسون و چەند مەسەلەیەکی ترەوە حەسەن تەقسیم پاشا ببوو بە قسەی سەر زاری خەڵک و باس هەر باسی ئەو بوو. بەپێی پێوەندانگی ئەورووپایی ئەم پیاوە

مزدترین بوو باش لە ژیانی نوێ و شارستانیەتی هاودەم تێگەیشتبوو، بەو بۆنەیەوە کە من لەشار میوانم ئاهەنگێکی خواردن خواردنەوەی بۆ سازکردم، ئاهەنگەکەمان لەو جێگایە گێڕا کە من بارم لێ خستبوو خێوەتەکەم هەڵدابوو، ئاهەنگ و زیانەتێکی رێک و پێک کەس بە خواردن رازی نەبوو، چیت بوویستبایە، خواردن خواردنەوە بە مشە لەبەر دەست دابوو. خۆشەمپانیا ئەوەندە زۆربوو هەر باس ناکرێ، ئەم ئاهەنگە بۆ خەڵکی شاری بتلس رووداوێکی نائاسایی و لە رادەبەدەر بوو، بە هەزاران کەسی خەڵکی شار لە دەورووپشتمان کۆبوونەوەو بە پەرۆشەوە تەماشایان ئەکردین و سەرنجیان ئەدا بزانن چ رووئەدات و چ دێتە پێشەوە. ئەوەی بەلایانەوە سەیرو سەمەرە بوو حەسەن تەقسیم پاشا بوو کە هەر وەک پیاوی ئەورووپایی شەمپانیای بە سەرەوە دەنا قورقوری بێ سڵ کردنەوە نۆشی ئەکرد، ئەم کردەوەیەی هانی خەڵکی ئەدا کە بێ تەقیەو سڵ و پارێز دەست بەرداری داب و دەستووری خۆیان بن و چاو لە ئەورووپا بکەن.

حاجی سالح، ئاشپەزەکەم باشترین چێشتە ریکە کە من وەک مرۆڤی ئەورووپایی ئیشم پێ کردبێ. ئەمجارەش فریاکەوتەوەو مشووری هەموو شتێکی خواردو ئەو شتانەی شاردەوەو داپۆشین کە نەدەبوو مرۆڤی تورکیایی بیانبینێ یاخود لەبەرچاویاندا بکرێن.

حەسەن تەقسیم پاشا دڵی زۆر بە من دەکرایەوەو حەزی دەکرد ماوەیەکی زۆر لێرە بمێنمەوە، پێم وت جەناب ئەتوانم تەنیا دوو رۆژی تر لێرە بم، ئەبێ بڕۆم، قسەکەمی بەدڵ نەبوو بەناچاری بێ دەنگ بوو، لەپاشان جانتاکەم کردەوە (پێسا)[1] یەکەم نیشاندا، بەزمانی ئەلبانی لەسەر پێستی زیندەوەر نووسرابوو، لە خۆشیدا شاگە شکەبوو، ئەوەندەی ئەمابوو لەتکەوە بچێ و بڕوای بە چاوی خۆی نەئەکرد... هەستایە سەرێێ و لەبەردەمم چەمایەوەو کڕنۆشی بۆ بردم وتی: - قوربان تۆ سەروەری! من هەمیشە بچووک و خزمەتکاری تۆم، ئەمر بفەرموو تاوەکو جێبەجێی بکەم، پاشا ویستی بەو کردەوەیەی دەری بخات کە هەر پابەندی داب و

---

١) پێسا: جۆرە قەباڵەو بەڵگەیەکە ئەوی پێی بێ لەهەموو ناوچەیەکی ئەلبان دا وەک میوانێکی خۆشەویست ئەحەوێنرێتەوە، خزمەت دەکرێ و رێزی ئەگیرێ. خۆ ئەگەر هەڵگری پێسا بە ئێو خێڵی بەشەرهاتوو دوژمن بە یەکتریدا بڕوات هیچ کاتێک لەو خێڵانە دەستی لێ نادەن و بگرە ئەیپارێزن.

دەستوری میللەتەکەیەتی و ئەویەری بە ئەمەک و بەوەفایە بۆ ئەلبان و خووڕەوشت و نەریتیان.

* * * *

ئەو چەند ڕۆژەی لە بتلیس بووم چەندرمەو سەربازی تورک ئیشکەیان ئەگرت و پاسەوانیان ئەکردم بۆ ئەوەی ورچ و پڵنگ و دەعبای کێوی ئەو ناوە دوور بخەنەوەو نەیەڵن زیانمان پێ بگەیەنن.

پاشا ئەوەندە تکای لێ کردم لە ڕوودامام و ناچاربووم سێ ڕۆژی تر لێرە بێنمەوە. ڕۆژی سێیەم پێکەوە چووین بۆ ڕاو من سەرکەوتووانە سێ ورچم کوشت. ورچی ئێرە لە چاو ورچی ڕوسی گەورەنین، کەچی دوو ورچ لەوانەی من ڕاوم کردبوون بەلای خەڵکەکەوە گەورەبوون، بەڵام من وام دانا کە هەریەکە لە ٣٥٠-٤٠٠ پاوند (١٧٥-ر٢٠٠کیلۆ) قورستر نەبن ئەمەش لە ڕوسیا لە ئەمەریکاش بۆ ورچی گریزلی شتێکی ئاساییە کەوا قەڵەوبن.

ڕۆژی ٢٧ی حوزەیران لەشاری بتلیس بارم کرد، بڕیارمدا بە ڕێگا ئاساییەکەی موشدا نەڕۆم، ڕێگایەکی ترم گرتەبەر، بۆ ئەوەی بەنێو چیاو شاخ و داخەکانی ئەرزەڕۆمدا بڕۆم، ڕۆژی یەکەم دەربەندی (ئۆرتەپ)م بڕی، بێ پسانەوە ڕۆیشتین ئینجا دوای پانزە سەعات کاروانە ڕێگا لە گوندی تەپەقانک بارمان لێ خست. ئەم گوندە چەند سەد پێیەک لەژێر لوتکەی چیای نەمرود داخ دایە.

جارێکی تر سەرنجی نەخشەکانمدا کە چی بۆم دەرکەوت ئەو بەرزاییانەیان بەهەڵە تۆمار کردووەکە کەوتوونەتە نێوان بتلیس و ئەرزەڕوم. بە باوەڕی من ئەم بەرزاییانە بڵندترن لەوەی لەم نەخشەکارتانەدا نووسراون.

ئەو دوو بارۆمەترەی لەلای من، وەک لەمەوبەر چەند جارێک باسم کردن، هیچ گومان لە ڕاستییان ناکەم، وانیشانیان دام: لە دەربەندی ئۆرتاپەوە تاوەکو ئەرزەڕۆم بەرزایی و پاڵ و گردو چیایی ئەوی تر لە ٨٠٠ پێ نەهاتوونەتە ڕێگام، ڕۆژی واشەبوو ڕێگاکە بەسەر گردو تەپۆڵکەی وادا دەڕۆیی کە بەلای کەمەوە نۆ هەزار پێ بڵند بوون. جگە لەمە ئەو ناوچەیەی کەوتۆتە نێوان بتلیس و گەلی ئۆرتاپ تاوەکو ئەگاتە پەلەنتۆکەم بەتێکرایی لە گردو تەپۆڵکەو پاڵی بەرزو بڵند پێک هاتووە. لێرە دارو درەخت نابینری، ئەگەر ١٠٠٠ پێیەک بڕوانیتە قولایی دۆڵەکە لەنزیک گوندەکانەوە بە دەگمەن و تاک و تەرا دارو درەخت دەبینی. لە کارتی نەخشەکەمدا

نورســراوە: دەربەندی نورتاپ ١٧٠٠-١٨٠٠ مــەتر (٥٩٤٠پێ) و نەمــرود داغ ٢٦٠٠ مەتر (٨٦٠٠پێ) بڵندن کەچی بارۆمەترەکانم وانیشان ئەدەن:

- گەلی نورتاپ ٦٥٠٠ پێ.
- ئەم گردوو تەپۆلکانە نزیکەی ١٠ کیلۆمەتر لەو ڕێگایە دوورن کە من پیادە ڕۆیشتم.
- گوندی تەپەڤانک ٦٥٠٠ پێ.
- مەنزڵی شەو بەسەربردنی من ٨٠٠٠ پێ بڵند.

لە ڕێرە نەمرود واهاتە بەرچاوم ١٥٠٠ پێ بڵندترە لەو جێیەی من لێی وەستاوم بۆیە دەڵێم بە مەزەندەی من ئەم چیایە دەبێ بە لای کەمەوە دەهەزار پێ بڵند بێ.

بەلای ئاوی ئازوکدا تێ پەڕیم و لەلای ڕۆژهەڵاتەوە بەکۆتاییەکەیدا سوڕامەوە تەماشای بارۆمەترەکەمم کرد ٨٤٠٠ پێ بەرزایی تۆمار ئەکات.

ئەو ڕۆژە دوا ڕۆژی مانگی حوزەیران بوو نیوەی پتر بەفر دایپۆشیبوو.

شێپێن داغ ٢٨٠٠ مەترە بەرزە بەفرو شەختە دایانپۆشیوە، دانیشتوانی ناوچەکە پێیان وتم: لە ساڵە هەرە گەرمەکانیشدا بەفر لەم چیایە نەبڕاوەو ڕەش نەبۆتەوە، من لەمەوە ئەگەمە ئەو ئەنجامەی کە دەبێ سیپان لە ١٢٥٠٠ پێ بەرز تر بێ.

ئەبوایە لە قەلارەش باربخەم و خێوەت هەڵدەم، ئەمە گوندێکی دەوڵەمەندی ئەرمەنییەکانە، لەبەر ئەوەی من توزێک لە کاروانەکە دواکەوتم، چەندرمەوکاروانچیە کوردەکان ئەم دواکەوتنەی منیان بەهەل زانیبوو، بە ئارەزووی خۆیان و بەبێ ئەوەی پرس بە من بکەن لە دوکان و بازار شتیان هەڵگرتبوو، بەبێ ئەوەی پارەکەی بدەن، هەر لە خۆیانەوە بەبێ پرس چیان بەدڵ بووە هەڵیان گرتووەو پارەیان نەداوە.

چەند ڕۆژێک بوو من زۆر لە ئەفسەرەکان و کاروانچیە کوردەکە ئەنامۆ Naa-mo بەست و دڵگیر بووم، من وام ئەزانی ئەم خەڵکەی لەگەڵم دان پێکەوە تەباو گونجاون و بەیەکەوە هەڵدەکەن، کەچی وانەبوو، دانوویان پێکەوە نەدەکوڵا، دەمارم گیرا، چاوم چووە پشتی سەرم و چەند هێزم تێدابوو نەڕاندم وتم: ئەمە چییە! من بە هیچ نازانن! بەبێ ئەوەی پرس بە من بکەن لەخۆتانەوە سەربەخۆ شت ئەکەن!؟

کەچی وەک من چاوەڕێم کرد وانەبوو شتەکە بەلایەکی تردا شکایەوە! هەریەکە ئەوی تری خەتابار ئەکرد، وەک بەرزەکی باتان خۆی لە کێشەکە ئەدزییەوە،

کاروانچی ئەیوت من نەبووم، تەرجومانەکە ئەمەی کرد، تەرجومانیش سەد سوێندو قورئانی ئەخواردو ئەیوت کوڕە وەڵڵا چەند رمەو ئەفسەرەکان بوون و من هەر ئاگام لێ نییە! یەکێکی تر ئەیوت ئەمە هەر کەرخی کوردەکانە ئەوان شتی وایان لێ ئەوەشێتەوە...هتد.

بە کورت و کرمانجی هەموویان واهاتنە بەرچاوم کە بەهیچ بەیەکەوە نالکێنو پێکەوە هەڵناکەن ئەگەر ترس و کوتەکی منیان لەسەر نەبێ.

بارمان لێ نایەوەو چەند سەعاتێکی تر ڕێگامان بڕی تاگەیشتینە پیپرنک، پێ و قدومی من لە قەڵا رەش بەخێر نەگەڕابوو دوای من شەڕێکی سەخت و خوێناوی لەنێوان کوردو ئەرمەنییەکاندا هەڵگیرسا ۷ کوردی تیادا کوژرابوو پێنجیش بریندار بوو بوون، لە ئەرمەن ۱۰ کوژراوو سێ کەس بریندار بوون.

خۆ ئەگەر ئێمە ئەو شەوە لەقەڵارەش مابایینەوە دوور نەبوو کوردو ئەرمەن بەشەڕ نەهاتبانایە، وەک بۆم باسکرا کەشیشی ئەرمەن و چەند کەسێکی تر لە قەڵارەش هەڵاتبوون و خۆیان لە پیپرنک حەشار دابوو، کەشیش هات بۆ لام و رووداوەکەی بە دوورو درێژی لە تووکەوە بۆ گێڕامەوە، هیچ ناکرێ ئەمە چارەنووسی ئێمەیەو ئەمەمان لە چارەنووسراوە (ئەمەکیسمەتە)[1] ئەگینا کاروانچیەکەت باری لای ئێمە خستبوو کەچی تۆ پێت داگرت وتت: دایکم بمرێ و باوکم بمرێ ئەمشەو لێرە نابم و هەر ئەبێ بڕۆین، خۆ ئەگەر بارتان نەکردبایە ئەوا ئەم هەرایە ئەئەکەوتەوەو ئەو خوێنە نەدەڕژاو ئەم زەرەرو زیانەشمان لێ نەئەکەوت.

لە دەربەندی ئورتایەوە واهەستم کرد، لە چاو ئەو ناوچانەی تا ئێستا پێیاندا تێپەڕیوم چووینە نێو ناوچەیەکی سەخت و کش و مات و کپ و تاریکەوە، بگرە ئەرمەنستان و ناوچە تەپۆڵکە بەرزەکەش هەر ئاوەهان، زستان لێرە نۆ مانگ درێژە ئەکێشێ، ئەوسێ مانگەی تری ساڵ زۆرجار بێ بەفر بارین بەسەرناچێ. هەربۆیە ماڵ و خانووبەرەکانیشیان کپ و تەنگ و تاریکن . دیواری پان و بەرین و ئەستوور، لە بەردی ئەستوورو سەخت و پتەو قایم دروست کراون. زۆر بەکەمیی لەدیوارەکاندا پەنجەرە دەبینرێ. سەربانەکانیان شێوەو روخساری قوبەو کەوانەیان هەیە و کونێکی زل لەناوەراستیاندا هەیە هەر لەکلاورۆژنە ئەچێ و لەو کلاو رۆژنانەوە

۱- نووسەر بەئەڵمانی نووسیویەتی (کیسمەت) دیارە مەبەستی لە قیسمەت و نسیبە.

دووکەڵ دێتە دەرێ و تیشکی خۆریان پیادا دەچێتە ژوورێ، جافەرموو بیهێنە بەرچاوی خۆت بزانە ئەم خانووانە لەناوەوە بەبێ روناکی چراو هێزی ئالەکتریک چەند تاریک وترووسکن وئەبێ هەر لەشەوە زەنگی ئەنگوستە چاوبچن. لەوەش سەیرتر هەرلەناو ئەو خانووانەدا ئاخوڕو تەویلەو گەوڕی ئاژەڵ و زیندەوەر. هەیە

لەئەرمەنستان ١٠-٢٠ پێ بەفر ئەکەوێ و ماوەیەکی زۆریش ئەو بەفرە دەمێنێتەوەو رەش نابێتەوە بگرە رێگاو خانووی گوندەکان بەبەفر دەگیرێ و دادەپۆشرێن و لەبەفر بەولاوە پیاو هیچ شتێکی تر نابینێ. دەشت و کێو رێگاوبانیش هەموویان سپی دەبن. لادێ نشینەکان بیر لەوە ناکەنەوە بەفرەکە ماڵن و رێگاوبانەکان بکەنەوە، بەڵکو هەمیشە خەمی ئەوەیانە کلاو رۆژنەی سەربانیان بەبەفر نەگیرێ و تۆزێک روناکی یان بۆ بێتە ژوورەوە، ئەم کوولانکەی سەربانانە تاکە پەیوەندییەکە ماڵەکە بەدەرەوەی خۆی دەبەستێتەوە، بەواتایەکی تر بەفر رێگاو ئەگرێ و هەموو دنیا دادەپۆشێ، جابۆیە خەڵکەکە ناچار ئەبن تەنیا لەو کلاو رۆژنانەوە هاموشۆی یەکتری بکەن، لەسەربانەوە بۆ سەربان و بەکلاو رۆژنەدا بۆ ژوورێ، دیمەنێکی سەیرو سەرنج راکێشە، خۆشی و سەیرەکەشی پتر لەوەدایە کە پیاو بەچاوی خۆی ببینێ. خەڵکی ئەم گوندانە وەک بەدرێژایی ساڵ لەئەشکەوت و ژێر زەویدا بژین وایە، ئەمەش بێگومان گوزەران و ژیانی گرینلاندو ئەسکیمۆ دەهێنێتەوە یاد.

هەروەک پێش ئێستا وتم، تاوەکو ئەرزە رۆم بەناوچەیەکدا رۆیشتم بەرزاییەکەی ٨٠٠٠ پێ بوو جاری وابوو بەدرێژایی رۆژە تاکە درەختێکم نەدەبینی، راستە ناوبەناو مێرگێک، دەشتێک، چیمەن و فریزوێکم دەدی، بەلام بەشی زۆری بەبەفر داپۆشرابوون. لوتکە چیایەک نەهاتە بەرچاوم ئەوی دیتم تەپۆلکەو گردی خڕ کەهەر ٥٠٠-١٠٠٠ پێ لەو رێگایە بلندتربوون کەئێمە پیایدا دەرۆیشتین. لەرێگای رۆیشتماندا ناوبەناو توشی ٣٠-٤٠ کوردی چەکداری رێگر دەبووین و جاروبار ئەرمەنی رێگر توشمان ئەهاتن سەعاتێک پێش هاتنی ئێمە، لێرە کاروانێک رووتکرابوو، هەرچی پێ یان بوو لێیان سەندرابوو من کەیشتە لایان لێم پرسین، چییەو چی قەوماوە؟

بەهەناسە ساردی و قورگی پرلەگریانەوە باسی بەدبەختی و کلۆڵی خۆیانیان بۆکردم کەچۆن تۆزێک لەمەوبەر رووتکراون و هیچیان پێ نەهێشتوون. ئەم رووداوە

خستمیە دنیای خەیاڵ و بیرکردنەوەو هەرچی سەرم ئەهێناو ئەبرد ئەنەگەیشتمە ئەنجامێک و ئەم ئەزانی پیاو چی بکات و چۆن ئەبێ. باشە بۆچی ئەم ڕێگرانە کاروانەکەی من ڕوت ناکەن؟ ئایا ناوێرن خۆیان لەقەرەی ئێمە بدەن چونکە ئێمە ژمارەمان زۆرەو پرچەک و تفاقین و دەست ئەکەینەوە؟ ئەمە باڵێرە دابێنین.

چەکدارەکان بەسواری بەلای ئێمەدا تێدەپەڕین و ورد سەرنجیان ئەداین و بێ تقە بەجێیان ئەهێشتین. جارێکیان چەکدارە ڕێگرەکان بەسواری بەدەورماندا سوڕانەوەو لەگەڵ مندا کەوتنە قسەو ئەسپەکەی منیان پەسندکردو وتیان ئەسپێکی ڕەسەنت لەژێردایە.. . ئینجا داوایان لێ کردم پێکەوە پشوویەک بدەین.. دابەزیم پێکەوە سەرو جگەرەمان کێشان و ئەوان خێراو دەست وبرد چایەکی کوڵاوی هەڵپڕوکایان حازرکردو بەنا بەدڵی چاکەم لەگەڵ خواردنەوەو ئەمزانی بەکوێدا چۆ خواری. یەکتریان بەڕێ کردو هەریەکە بەڕێگای خۆیدا ڕۆیشت. من هەر سڵم ئەکردەوەو بەپارێز بووم و زۆرجاریش تووشی دڵەخورپێ ئەبووم، چونکە لێرە بەردەوام هەرباس لە تاڵان و بڕۆ ڕووتکردن و ڕێگری ئەکرێ. جگە لەمەش شەڕی ئەهپاوەی نێوان کوردو ئەرمەن و، دوژمنایەتی هەردوولایان ، قسەی سەرزاری هەموو کەسێک بوون.

بەشی پانزە:-

• کوردە ڕێگرەکان و خواست و بۆچوونیان •

• ناوچەکەی باکووری فورات •

بەسەر ئەوبەردی فوراتدا بەرەوە لەوناوچەیەی پێی دەوترێ «ناوی خوێناوی» ئەم ناوە لەوەوە کەوتۆتەوە گوایە هەرلەکۆنەوە خوێنێکی زۆر لێرە ڕژاوە ، ئیتر ئەم خوێنە، خوێنی کاروانچی ڕوتکراوو کوژراو بووبێ یاخود خوێنی ئەوکەسانە بووبێ بەهۆی شەڕو ناکۆکی نێوان خێڵەکانەوە ڕژاوە. بەباوەڕی منیش ئەم ناوە بڕ بەپێستی ئەم ناوچەیە. گەشتێکی زۆرم کردووە، دنیاگەڕاوم، زۆر شوێنم دیوەو بەرچاو کەوتووە شوێنێکم ئەدی لێرە لەبارترین بۆ ڕوتکردن و خوێنڕشتن و شەڕو کوشتار. لێرە ناوی فورات بەدۆڵ و دەربەندێکی قووڵ و دوور و درێژو سەخت دا دەڕوات. قووڵایی دۆڵەکە لەم بەر ٥٠٠ تا ٦٠٠ پێ ئەبێ و، بەرەکەی تری لەتاشەبەردو کەڤری زل و لوت لەئاسمان هەڵچو پێک هاتووەو، پیاو ئەبێ بەچنگە ڕنێ و گاگۆڵکە بەسەریاندا هەڵبگەڕێ بۆ ئەوەی سەربکەوێتە سەرەوەی ئەوبەری فورات.

دۆڵێکی وەها سەخت بەهەزار هەڵدێرو پڕ لەتاشەبەردو وەک سەنگەرو پشت و پەنا، جێگای خۆ قایم کردنەو ئاسانە لێرەوە ڕێگا لەکاروان و ڕێبوار بگیرێ و رووت بکرێتەوە، یاخود ئاسانە پیاو لێرە وەک نێچیر بکەوێتە داوو تەڵەی ڕێگرو چەتەوە، هەرلێرە دەرفەتم بۆ هاتە پێشەوە، ڕووبەڕوو ڕێگرو چەتە ببینم و، قسەیان لەگەڵدا بکەم. ئەمجارە لوتم بوو بەلوتی سەد چەکدارەوە کەبەرەو ڕوومان ئەهاتن، چەکدارەکان چەکی مارتینییان لەشان بوو. ڕاستە لەم جۆرە شوێنانە لەتوانای مندا نەبوو دەست بکەمەوەو بەرەنگاریی ئەم جۆرە ڕێگرانە ببمەوە کەچی خۆشبەختانە، چەکدارەکان زۆر دۆستانە هاتنە پێشەوەو پێشوازییان کردین و سڵاویان لێکردین و دوای بەخێرهاتن کردن سەرۆکەکەیان هاتە پێشەوەو وتی: من ئیبراهیم بەگم خەڵکی میلاس گایردم.. لەبنەماڵەیەکی خانەدانی دەست ڕۆیشتووم لەوڕۆژەوە لەدایک بووم دەوڵەمەندو پارەدارم، دەستم ئەڕوات ئەمەش وەک میرات لەبنەماڵەو کەس و کارمەوە بۆم ماوەتەوە. لەکاتی لێقەومان و شەڕدا، کەپەخەم بگرێ، لەتوانامدا هەیە(٥٠٠) چەکداری جەنگاوەر کۆبکەمەوەو بیانهێنمە مەیدانی شەڕو بەرەنگاریی.

ڕاستە ئەو سەرەک خێڵە ئێستا ١٠٠ چەکداری لەگەڵدایەو ئەمەش بەسە بۆئەوەی من و کاروانەکەم ڕووت بکەنەوە، بەڵام ئەو ئەمەی نەکردو نیازی وای نەبوو چونکە وەک خۆی و تەنی:

خانەدانێکی وەک ئەو بەجوانی نازانێ ولێی ناوەشێتەوە پیاوێکی وەک من ڕووت بکات کەخوا هەرخۆی دەزانێ لەچ گەشتێکی سەخت و سەفەرێکی دووروودرێژی هات و نەهات هاتوومەتەوە. هەر لەقوڵایی عەرەبستانەوە کە وەهابییەکان تیایدا دەستیان دەڕوات و ئێستاکە لەلایەن ئیبن ڕەشیدەوە بەرێوەدەچن..

ئیبراهیم بەگ پێی وتم: من سەرم لەوە دەرناچێ چۆن تۆماویت و نەفەوتاوی باشە وەهابییەکان هیچیان لێ نەکردی؟ چۆن لەدەستیان دەرباز بووی؟

چە ئاب من حەز ئەکەم کەتۆ هەندێ شتی ڕاست و باوەڕ پێ کراوم دەربارەی ئەو وەهابییانەو مەزهەبەکەیان بۆ بگێڕیتەوە.

وەک بۆی باسکردم، ئیبراهیم بەگ داوای لێ کرابوو بچێتە ناو لەشکری حەمیدیەوە، بەڵام بەهۆی ئەو دوو زمانییەی چەکدارە ئەرزنجانییەکان لای

کاربەدەستان لێیان کردبو، دەبوو بەپلەی میجەر(مابۆر) قایل بێ ئەویش ئەمەی پەدڵ نەبوو!! چونکە ئاغایەکی دراوسێی کەتەنیا خاوەنی ۳۰۰ چەکداربووەو رقەبەرایەتی ئەمی کردووە کۆلۆنێلی پێدراوە، چۆن ئەو بەپلەی میجەر قایل بێ ؟ ئەمە بەڕێشی چ کەسێک ڕەوایە. بۆم دەرکەوت ئیبراهیم بەگ هەرخەریکی ئەوەبوو چۆن ئەم رقە بەرەی خۆی بقەوتێنێ و بەهەر شێوەو ڕێگایەک بێ لەناوی بەرێ. پێی وتم: ئەو دوژمنەی من بەبەرتیل و بەرێگایەکی ناڕەوا کراوە بەکۆلۆنێل ، ئەزانی چۆن ؟! وتم چۆن . وتی" ئەسپێکی رەسەنی عەرەبی داوە بەکاربەدەستێکی لەشکری دەوڵەت و ئەویش هەوڵی بۆ داوەو کردویە بەوەی ئێستا. جا توخوا ئەمە ڕەوایە ؟! . ئەم بەگە دڵی خۆی لەوە خۆش کربوو گوایە من لەکاتی خۆیدا لەئەرزەڕۆم یان لەئەستەمبۆڵ هەموو شتێک بەکولک و پێستەوە بۆ کاربەدەستان باس ئەکەم وراستی یان بۆ دەرئەخەم ئەوکاتە ئیبراهیم بەگ بەئاوات و ئامانجی خۆی ئەگات!. لێرەشدا ئەم بەگە ناهەقیی نەبوو. قسەکەم گێرایەوەو ئەم کاربەدەستەی لەشکری تورکم بەهەڵدان دا بەرەو یەمەن.

ئیبراهیم بەگ داوای لێکردم تۆزێکی تر لای بمێنمەوەو پێکەوە سەرو قاوەی ترمان خواردەوە، ئینجا فرمانی بەچەکدارەکانیدا دەستیان دەکرد بەجۆرە شایی و مەشق و جم و جۆڵێک کەبەلای منەوە جوان و دڵگیر بوو. ئەمەش بێگومان چەند سەعاتێکی خایاند، بەڵام کاروانەکەم هەر ئەڕۆیشت و پەکی خۆی لەسەر من نەخستبوو.

ئیبراهیم بەگ بەزاری خۆی بۆ ی گێڕامەوە و باسی کرد بۆچی ڕێگریی ئەکەن و دەستیان داوەتە رووتکردنی ڕێبواران و خەڵک!! ئەوقسانەی ئەو بۆی کردم و ئەوشتانەی بۆی گێڕامەوە بەلای منەوە نوێ و سەرنج ڕاکێش نەبوون کاتی خۆی لەعەرەبستان بەتایبەتی لەکۆچەرو بەدووەکان زۆرشتم لەم بارەیەوە بیست و بۆم باسکرا. ئەم بەگە کوردە هەوڵی ئەدا قەناعەتم پێ بکات جۆرێکە لەباج گرتن ، ئینجا وتی:-

یەکەم: ئەم ناوچەیە موڵک و ماڵی من و خێڵەکەمە.

دووەم: ئەو کاروانچی و بازرگانانەی دێن بۆ ئێرەو بێرەدا ڕەت دەبن چاو بەستەکێ لەخەڵکی ئێرە ئەکەن و دەستیان دەبڕن و ماڵەکەیان بە هەرزان وتاڵان لەدەست دەرئەهێنن، من ئەمەیان لێ دەستێنمەوە، ئیتر هەق بەهەق.

ئەوی لەنزیکەوە بازرگـانەکـانی رۆژهەڵاتی دیبێ و شـارەزایان بێ لەوشـەی ئەفرەدان و دەست برین و چاوبەسـتەکێ تێدەگات.دەمەوێ سود لەم دەرفەتە وەربگرم وباسێکی ئەم ئیبراهیم بەگە بۆ خوێنەرانی تیرو من (پیاو ژن) بکەم؛ ئەگەر پێتر شانسی ئەوەم هەبێ ژنیش ئەم نووسینەم بخوێننەوە.

ئیبراهیم بەگ وەک سـەرەک چەتە و رێگرێک تابلێی پۆشتەو پەرداخ ورێک و پێک دەهاتە بەرچاو و دەچووە دڵەوە. کەشخەو قۆز، پاک و خاوێنی، جل و بەرگی نایاب لەبەر. تەمـەنی هەر ۳۰ سـاڵ دەبوو لەقـسـەو کردارو خۆ نواندندا ئەوپەری بەئەدەب بوو، داب و دەستورێکی جوانی نیشان ئەدا.

خۆی بەجۆرێک پڕ چەک کردبوو لێی نەدەشایەوە . ئەگەر لێی ورد بوویایتەوە بۆت دەرئەکەوت کە دەوڵەمەندو دەست رۆیشتووە. خوا حافیزم لێ کردو بەپەلەو رەبازێی خۆم گەیاندەوە کاروانەکەم.

پێش برێم لەکاروانەکەم کردو سەرکەوتمە سەر بەرزاییە بەردینەکەی قەراخ فورات لەدوورە شتێکم بەدی کرد وام زانی قەدی دارێکی براوە. رەش هەڵگەڕاوە لەسەر رێگاکە کەوتووە کەچی کەیتر لێی هاتمە پێشەوەو نزیک بوومەوە پیرەمارێکی قەدئەستوری رەشی تۆخ خۆی لولدابوو پەیکی خواردو هەر لە عـەزیا دەچوو، واتم وڕماو دەست و پەلم وشک بو هیچم بۆ نەکرا، ماری ئاوێ بێ سڵ کردنەوە خزیی و بەرەو دۆڵەکە شۆڕ بۆوە و لەبەرچاو ونبوو، بەباوەڕی من ئەم مارە نزیکەی ۱۲ پێ درێژبوو، لەبازوی پیاوێکی بەهێزی چوارشانە ئەستور تربوو. من هەر لەمنداڵییەوە قینم لەماربوو بۆیە بەخۆم و پیاوەکانەوە نیوسەعات ئەو ناوەمان پشکنی بۆئەوەی سۆراخێکی بکەین و بیدۆزینەوە، نەختێر هیچمان بۆ نەکراو مارەکە بەبێ ئارەقە بۆی دەرچوو، من و خـەڵکە بەنابەدڵیی ناوچەکـەمـان بەجـێـهـێـشـت و درێژەمـان بەگەشتەکەمان دا. کاروانی شەوم بردە زیرتیک و لە۲۵ی حوزەیران شەومان لێرە بەسەر برد، شەوی دواتر واتە ۳۰ حوزەیران لەناوچەی کوزلی رۆژمان کردەوە. لێرە بەدوگمەن کێڵگەو شینایی دەبینرێ. جاروبار لەچەند دێیەکدا پەڵە گەنمێک، پەڵە جۆیەک، بەرچاو ئەکەوێ. کەچی ناوچەی باکوری فورات ئاوەدان بوو خەڵکێکی زۆر تیایدا دەژین. رۆژی وابوو خۆم و کاروانەکەم بەشەش- هەشت گوندا تێدەپەڕین و جاری وابوو ئەم ژمارەی ئاوەدانیانە دەبوو بەدوو ئەوەندەو سێ ئەوەندە.

دووبەشی دانیشتوانی ئەم ناوچەیە کوردن و بەشێکی ئەرمەنی . هەروەها چەند

گوندێکی چەرکەس لەناوچەکەدا بەدی دەکرێن. ئەوچەرکەسانە خەڵکی ئێرە نین بەڵکو لەقەفقاسەوە هاتوون بۆیەشی ئاسایی تورکیا لە وەعزی خۆیان زۆر نارازین و دیانەوێ بچنەوە سەر رێگاو جێگای پێشوی خۆیان . ئەمانە بەکەڵکی جوتیاری نەدەهاتن و وەرزێرو رەزەوانی باشیش نەبوون، کەمتەرخەم و تەوەزەل و بێ مویالات، خەسڵەتی هەرە دیاریان ئەوەبوو بەهیچ جۆرێک سڵیان لە خوێنرشتن نەدەکردەوە. کاتێک لەنزیک گوندەکانیانەوە پارم خست بەکۆمەڵ هاتن بۆلام و رازو نیازی خۆیانیان بۆباس کردم و گرێی دڵیان کردەوە. داوایان لێ کردم یارمەتیان بدەم بەوەی لەشار یاخود لەئەستەمبوڵ یان لەلای باڵوێزخانەی ئروس داواکاریەکەیان بخەمە روو بەڵکو، ئێن بچنەوە سەر رێ و شوێنی جارانی خۆیان. من وای بۆ ئەچووم گوایە ئەم پسولمانانە کە للەرەق و سەرسەختن و لەکەری شەیتان نایەنە خوارەوەو ماوەیەکی زۆر بەگژ لەشکری ئروس داچوون و ئنجا هەڵاتوون و کۆچیان کردووە بۆ تورکیا و هیچ پێویست ناکات من خۆم لەم کێشەیە هەڵقورتێنم، ئەم بۆچوونەم لەجێگای خۆیدا نەبوو.

پێویست بوو لەلای کاربەدەستانی تورک هەوڵیان بۆبدەم وشتێکیان بۆبکەم.

زۆر کەم لەوخەڵکە زمانی ئروسییان دەزانی. ئەوەی بەئروسی قسەی دەکرد تەرجومان بوو هێنرابوو بۆ ئەوەی رازو نیازو خەم و پەژارەی ئەم خەڵکە بخاتە بەردەمم. هەربەم رێگایە پیاو خەڵک و وڵات و مرۆڤی تر دەناسی و لەنزیکەوە شارەزایی خواست و هەست و ئەستیان دەبێ. ئینجا دەرئەکەوێ چۆن پیاو قەدرو حورمەتی لەچاوی خەڵکدا پتر دەبێ ئەگەر بێتو خەمی خەڵکی بخوات و، بۆیان بەپەرۆش بێت و، هەوڵیان بۆ بدات و لەکاتی لێقەوماان وتەنگانەدا پشتیان بگرێت.! راستە ئەم کارە هەروا ئاسان نییە و زۆر لەسەر پیاو ئەکەوێ وکات و هەوڵ و کۆششێکی لەئەندازە بەدەری گەرەکە، ئەم هەویرەش ئاوێکی زۆر دەکێشێ ، بەدەست خۆت نییە تێدەکەوی و، لەکێشەیەکەوە بۆیەکێکی تر، قسە قسە ئەهێنێ و ئەبات و، کورتانی دەجاڵ ئاسایی نابڕێتەوەو، بابەتەکە ئەبێ بەحیکایەتی مێش.

من زۆرجار لەو باوەڕەدا بووم کە مرۆڤی رۆژهەڵاتی - نیستەرەم- شتی دەوێ، داوا ئەکات وپێ دادەگرێ جا هەقدارو هەق بەدەست بێ یاخود بەناهەق بێ ئەو هەر سورە لەسەر قسەی خۆی و داواکاری خۆی بەهەق و ناهەق. ئەم کردارەی پیاوی رۆژهەڵاتی ئەو سوڵتان و شاهانە دێنێتە یاد کەبێ چەندو چۆن، بێسڵ و تەقیەو بێ

سنور حوكمڕانی ئەكەن و بڕیار ئەدەن و فرمان دەرئەكەن بەبێ ئەوەی هیچ هێزێك بتوانێ رادەوسنور بۆ دەسەلات و فرمانیان دابنێ. مرۆڤی رۆژهەلاتی لەزگماكەوەو لەناخیدا بەم جۆرەیە و بەم جۆرە بیر ئەكاتەوە هەلئەسورێ.

ئەگەر بێتو نیشوكار بەپێی ئەقل ژیر رێكبخرێن و دادو عەدالەت لەبەرچاو بگیرێ، ئەوا پیاو رادێت ژیرو عادیلانە بجولێتەوەو كاربكات و دەتوانێ بەباشترین شێوە سورد لەبارو دۆخ و دەورو بەر وەربگرێت و بڕیاری ڕەواو عادیلانەش ئەدات.

من بەش بەحالی خۆم حەزم لەناوبژی و ناوبژی كردن ئەبوەو نییەو ئەمویستووە ئامۆژگاری خەلكی بكەم. بەبێ خواستی خۆم و بەبێ ئەوەی من بەدوێ كێشەیەك و ئیشەكە بوو بەرپشمەوەو دەبوو مامە خەمە ئاسایی ناوبژی بكەم و خەم و مشوری خەلكی بێگانە بخۆم.

هەر كە گەیشتمە چێڤیرمە دەست بەجێ تووشی بووم. چەند لایەنێكی جیاوازو بەگژ یەكتری دا چوو لەبەر دەمم قووت بوونەوە:-

قایقامی ناوچە، ئەرمەن و كەشیشەكەیان، ریش سپی گوندەكە، كوردو چەركەسەكان.

ئەگەر لەهەندێ شتی لاوەكی و لایەنی بچوك چاوپۆشرێ، كێشەكە رووداوێكی گەورەو هەناو هەژێن بوو. گوایە كوردەكان (٦٠٠٠) سەرمەڕی چێڤیرمەو گوندێكی دراوسێیان بەتالان بردووە.

قایقام دەیویست خۆی بنوێنێ و هێز و دەسەلاتی خۆی بەسەرناوچەكەدا پیادە بكات. بۆ ئەم مەبەستە دەیویست پەلاماری ئەرمەنەكان بدات و ئەمەی بۆ هەلئەدەسوورا چونكە ئەوهێزە چەكدارەی لەبەردەست دانەبوو ئەم كارە پیادە بكات. پێشتریش دەجەندرمەی چەكداری ناردبووە سەر كوردەكان، كوردەكان لێیان هاتبونە دەست و شكاندبوویانن و دەریان كردبوون. وەك بۆم باسكرا لەم شەرەدا كەكوردەكان دەستیان كردۆتەوە ئەرمەنییەك و جەندرمەیەك كوژرابوون و یەكێكی تر بەسەختی بریندار بووبوو ئەوانی تر هەلاتبوونەوە.

قایقام دۆش دامابوو ئەیدەزانی چی بكات و بارودۆخەكە چۆن ئاسایی بكاتەوە كێشەكە بەچ لایەكدا دەشكێتەوە؟!

ئەرمەنەكان لەترسان گوندو جێگاو رێگای خۆیان بەجێهێشتبوو پەنایان بردبۆ بەر چەر گكەسەكان و چەركەسەكانیان بەسەرۆك و خۆیانیان بەمەسكێنی ئەوان

نابـــاندبوو بۆئەوەی بیـــان پارێزن و رزگـــاریان بکەن. لەوەش زیاتر ئەرمـــەنەکـــان رایانگەیاندبوو ئەگەر بێتو لەدەست کوردەکان قوتار بن و رزگاربکرێن ئەوا ئامادەن دەست لەئاینی خۆیان هەڵبگرن و ببن بە (پـــوڵمـــان)(١) . کوردەکان لەلای خۆیانەوە بەسوێندو قورئان پاکانەیان ئەکرد و حاشایان لەو ٦٠٠٠ سەر مەڕە کردووە وتیان: ئەمە درۆو دەلەسەو بوختـــانە پێمان ئەکەن ئێمە شتی وامان نەکردووە ونایکەین. ئەمە لەلایەک و لەلایەکی ترەوە ئەم خـــاک ولاتە مـــوڵک و مـــاڵی ئێـــمەیەو ئێـــمە خاوەنەکەین و ئەمەش ساف و هەقی رەوای ئێـــمەیە باج لەمـــسکێن و رەنجەدەرو ژێر دەستەکانمان بستێنین.

کاربەدەستـــانی تورک لاری یان لەمەتیەو بگرە داتیان بەو مافەی ئێمەدا هێناوەو

---

(١) نوێنەری ئەرمـــەن و کـەشـیـشـەکـەیان کـەبەناوی ٢٠ گـوندی ئەرمـەنەوە قـــسەیان بۆ کـردم، بەسـەرهاتەکـەیان لەنووکـەوە بۆگـێـڕامـەوەو ئینجـا داوایان لێکردم پارمـەتیـیـان بدەم بۆ ئەوەی ببن بەپـوڵمـان بەڵکو دەرگایەکی بەرەحمـەتیان لێ بکرێتەوەو هیچی تر زاڵوو رووت نەکرێن و سزا نەدرێن. بەڵام جگە لەمـوڵـتـان خۆی و کاربەدەستـانی ناوچەکە بەبێ داگرتن و سووربوونەوە ئەم داواکارییـەیان رەتکردەوە. چونکە ئەم لێبەرسراوانە ترسی ئەوەیان لەدڵدا بوو، هەواڵی بەکۆمـەڵ پـوڵمـان بوونی ئەرمەنی تورکیا لەولاتانی ئەوروپا بڵاودەبێتەوەو دەنگ ئەداتەوە و هەراو هۆریا بەرپاتەکاو گێچەڵ و سەرێشە بۆ کاربەدەستـان دەنێتەوەو ناویان بەخراپی دەزڕێ. کە گوێم لەم قسـانە بوو دەمم بوو بەتەڵەی تەڵیبوو، بەحەپەساوی سەرسوڕمانەوە لەکەشیشەکەم پرسی : دوای ١٥٠٠/ ساڵ مەسیحییەت ، قوربانی دان، خۆراگرتن ، کوێرەوەری و بەدبەختی تۆشێن و سووربوون لەسەر باوەڕو بڕوای ئاینی باوو باپیران، دوای ئەو هەمـوو ئەغامـەتی و دەردی سـەرییەی لەسـەر ئەم ئاینە بەسـەرتان هاتووە هەروا بەسووک و ئاسانی دەستبەرداری ئاینەکەتان دەبن و دەست لەداب و دەستووری خۆتان و باب و باپیرانتان هەڵدەگرن و دەچنە سەر ئاینێکی تر؟! ئایا من لەسەر هەق نیم ئەگەر بڵێم ئێوە زیندەوەرو ئاژەڵ و موڵک و ماڵتان لەئاینەکەتان خۆشتر دەوێ؟! کەشیشەکە سەری هەڵبڕی و تەماشایەکی کردم وتی: ئەوی راست بێ، ئێمە ئێستا پتر لەجاران چارەمان کراوەتەوەو ئاقڵ و ژیرتر بووین راستە وەک تۆ ئەڵێی خەڵک موڵکو ماڵی خۆش ئەوێ، بەڵام هۆی ئەم گۆڕانەمان ، نەک گومڕابوونمان ، ئەمەیە: هەڵبەتە پێغەمبەر لە عیسا گەورەترەو خوای بەخشندەو میهرەبان پارمەتی و هیدایەتی ئەم گۆڕانەمان بدات و دەست بەپشتمانەوە بگرێ. ئێمە بەدرێژایی ئەو ١٥٠٠ ساڵە ئەرکی سەرشانی خۆمان بەرامبەر بەوکەسە جێ بەجێ کردووە کە گوایە کوڕی خوایە، لەمەش زیاتر نایکەین و تا ئێرە بەسە خۆ ئەگەر ئەو چاوەڕوانییە دوورودرێژە بێ هودەیەی ئێمە کردمان ئیرادەی خوای لەسەربووبێ ئەوا دیارە یان خوا خۆی ئەم لەرێ لادان و بەهەڵەچوونەی لەچارەمان نووسیوە یاخود عیسا کوڕی ئەو نییە. ئێمە ماوەیەکی دوورودرێژ پتر لەپێویست بەهەڵە چووین و سەهوو بووین. سووربوونیشمان لەسەر ئاینێ و بڕواکەمان وای لێ کردووین شایستە بێن بەوجۆرە سزا بدرێن کە ئێستا ئەدرێین. ئەوی راست بێ من لەم قسـانەدا جۆرە ژیری و مەنتیقێک دەبینم.

پێی رازین. تۆزێک رامام و لەدڵی خۆمدا وتم من هەقم چییە بەسەر ئەم بەلای لابەلایەوە. بەخەڵکەکەم وت: من مافی ئەوەم نییە خۆم لەم شتە هەڵقورتێنم و باشتر وایە خۆتان کێشەکە لەنێو خۆتاندا بە لایەکدا بخەن.

وادیارە هیچ لایەنێکیان بەو قسەیەی من قایل نەبوون و وتیان:

نەخێر تۆ دەتوانی قسەیەکی خێر لەمەسەلەکەدا بکەیت ، وەک ناوبژی کارێک ئاوێک بەئاگرەکەدا بکەیت و، بەڵکو خواو راستان و بەهۆی ناوچەوانی تۆوە ئاشتی و ئاسایش و مەسلەحەت جارێکی تر لەو دە گوندو ناوچەیە جێگیر بێتەوە.

ئەو خەڵکەی لەگەڵ خۆمدا بوون و کاروانچییەکەتش هەرهەمان بیرو بۆچونیان هەبوو، بەلایانەوە وابوو کەمن دەتوانم شتێک بکەم. سەرم هێناو سەرم بردو امام کێشەکەم لەبیرو مێشکی خۆم داهێناو برد هیچم بۆ نەکرا. نەمتوانی قسەکەیان بشکێنم و لەم مەسەلەیەدا لاڕێی نیشان بدەم.

ئەوی راست بێ ئەم ناخۆشی و شەڕە، پێویستی بەکەسێک بوو کە ئەرکی بەلایەکدا خستنی نیزاعەکە بگرێتە ئەستۆو بێ لایەنانە بجوڵێتەوە هیچ لایەنێک کاری تێ نەکات و هەموو لایەنەکانیش پەسندی بکەن.

پەیداکردنی ئەم جۆرە کەسانە لەبارو دۆخی ئاوا ئاسازو ستەم و ناڵەباردا سوک و ئاسان نیە. هەموو لایەنەکان و قایمقامیش بەتێکرایی لەو باوەڕەدان بوون کەمن شایستەی ئەم ئەرک و فرمانەم و ئەتوانم بەقسەی خێرو ئامۆژگاریی و ناوبژیی ڕەوا، خەڵکەکە رێک بخەمەوەو ئاگرەکە دابمرکێنمەوە. وەک بۆم ساخ بۆوەکاربەدەستە تورکەکان لەم کارە نائومێدبووبوون چونکە هەرچی هەوڵیان دابوو هەر کۆششێک لەم بارەوە کردبوویان نەک بێ ئەنجام بوو هیچی لێ نەکەوتبووەوە بگرە ئەوەندەی تر ئاگری ناخۆشییەکەی خۆش کردبووو باروودۆخەکەی گرژترو ناڵەبارتر کردبوو. قایقام دەستەو وەستان و بێ دەسەڵات بوو هیچی لەدەست نەئەهات و نەیدەزانی چی بکات و کارو پیشەی هەر پەکو پەکو و رامان و حەپەسان بوو. باشە نامە بنووسێ و کاربەدەستان لەم بارەیەوە ئاگادار بکات!! نەخێر ئەمە نابێ چونکە بەزیانی خۆی ئەگەڕێ و بێ دەسەڵاتی و هیچ لەدەست نەهاتویی خۆی دەرئەخات و کاربەدەستانی دەوڵەت دڵیان لێ ی گرمن دەبێ و لێ ی ئەکەونە گومانەوە. کوردەکان بەهیچ جۆرێک سەریان بۆ دانەئەنواند (یاخود وەک خۆی ئەیوت: عەلەل ئەمری نەبوون)

بەو (٥٠) سەربازەی قایقام هەیبوو ناوچەکە ئارام نەدەکرایەوە، نەدەهاتەوە ژێر رکێف و کۆنترۆلی کاربەدەستان. دەوڵەتیش ئامادەنەبوو جەندرمەو سەربازی تر بۆ قایقام و ناوچەکە بنێرێ. قایقام خاوەن ماڵ و منداڵ بوو لەوە ئەترسا کێشەکە تەشەنە بکات و بۆی ببێتە مایەی ماڵ وێرانی و وەزیفەکەی لەدەست بدات. لەوسەردەمەی ئەوسای تورکیادا دەرکردن و لەسەرکار لابردن و گواستنەوە شتێکی ئاسایی بوو، بێ گومان ئەمەش بەگشتی ماڵ وێرانی و بەدبەختی ئەو جۆرە مرچەخۆرانەی لێ ئەکەوێتەوە.

دوو پێشنیاز خرانە بەردەستم: یەکەم: کێشەکەو قسەی هەموو لایەنە بەشەرهاتووەکان و بیروڕای خۆم لەدەفتەری یادداشتەکانمدا بنووسمەوەو لەئەستەمبوڵ بیخەمە بەرچاوودەستی کاربەدەستان. من ئەمەم بەدڵ بوو. یاخود دووەم: من هەوڵ بدەم رێکیان بخەمەوەو هەموویان لەیەکتری خۆشبن و ئاشت بینەوەو کێشەکە بەیەکجارەکی بەلایەکدا بخرێت.

دەبوو هەردوولا سوێند بە ئینجیل و قورئان بخۆن بۆ ئەوەی بێ زیادو کەم شتەکە چۆن قەوماوە لەنوکەوە بۆم بگێڕنەوەو، منیش بتوانم بڕیارو فرمانی رەواو عادیلانە بدەم و هیچ لایەک ناهەقی بەرامبەر نەکرێت و مەغدوور نەبێ. لێرەوە نامەوێ هیچی تر خوێنەری خۆشەویست بەم رووداوە مێشک خۆرە سەرقاڵ و بێزار بکەم. ئەمە چارەنووسی خەڵکی ئێرەیەو بێ پسانەوە بەدەستییەوە دەناڵێنن و پێوەی دەتلێنەوە. ئەوەی من باسم کرد ئەکرێ بڵێی مشتێکەو نموونەی خەرواڵێکە، چۆن و بە چ شێوەیەک پەتریارک و کڵێسە لەو ناوچانەو لەناو ئەو خەڵکەدا هەڵس و کەوت ئەکەن و دەجوڵێنەوەو هەڵ ئەسوڕێن، چ جۆرە کاربەدەستێک لێرە کاریان بەدەستەو ئیشیان پێ سپێردراوە؟!

بڕوانە ئەم چارەنووسە ناڵەبارو رەشە:-

لەلایەکەوە تا دڵ حەز ئەکات خوا سروشتێکی جوانی ئەفساناوی بەتورکیا

بەخشیوە، لەلایەکی ترەوە حکومەتێک لەتورکیادا فەرمانڕەوایە لەپەککەوتەیی و لێ نەهاتوویی و خراپی دا لەرادەبەدەرەو بگرە لەهەموو سنورێکی تێ پەڕاندووە.

تەنانەت لە توانای دانیە هیچ جۆرە هارمۆنی و تەبایی و رێک و پێکی لەناو میللەتدا جێگیر بکات و دەستەبەری بێ، بگرە خۆی هۆیەکە لەهۆیەکانی ئەم ناتەبایی و ئاژاوەو نارێک پێکی یە! خۆ ئەگەر باری سەرشانی خەڵک قورستر ئەکات ئەوا هەر نابێ بیر لەسوک کردنی ئەوبارەی سەرشانی میللەت بکرێتەوە تا ئەو حکومەتە فەرمانڕەواین!

بەشی شانزە:
لەمەدراکەوە بە ئەرزە رۆم دا بەرەو ترابیزونت

کۆتایی گەشتەکە

سێی ئەمووز لەگوندی مەدراک بارم خست و خێوەتم هەڵدا. ئەم گوندە لە چاڵێکدایە لەسەر چیای پالانتوکام بەتایبەتی لەبەری باکوری لوتکەکەیەوە کە وەک شورەو چەپەرێک ئەو رەشەبایە دەگێڕێتەوە کە بێ پسانەوە لەناوچەکە هەڵی ئەکات.

ئێرە نزیکەی ١٠٠٠٠ پێ بڵندە بۆیە ئەوشەوەی لێرە بەسەرم برد زۆر ساردبوو هەروەختابوو لەسەرما ڕەق بینەوە ئەمە دواجارە لەجێگای وابڵند شەو بەسەربەرم چونکە لەمەولا ئەو شوێنانەی پێیاندا دەڕۆم و ئەو جێگایانەی باریان لێ ئەخەم بەگشتی ٦٠٠٠ پێ نزمترە لێرە. رۆژی دواتر واتە (٤)ی تەمووز بە بڵندترین شوێنی پالانتوکام دا تێپەڕیم (پالانتوکام بەتورکی مانای زین[1] شکێن دەبەخشێ) هەردوو بارۆمەترە کەم بەرزترین شوێنی ئێرەیان بە ١٠٨٠٠ پێ نیشان دا.

لێرە دەوڵەتیی تورک دوو قوڵلەی دروست کردووە هەریەکە کیلۆمەترێک لەوی تردوە دوورە، ساڵی ١٨٩٣ ئەم دوو سەنگەرە تەواوکراون. ئەم دوو قوڵلەیە زۆر سەخت و قایمن لەلایانەوە چەند چاڵێک هەڵکەندراوە، چاڵەکان لەسەر شێوە خەندەقن و پتر قایەکاریی بە دوو قوڵلەکان ئەبەخشن. دەتوانم بڵێم ئەمانە بەگشتی سەخت ترین قایە جێگاو سەنگەری شەڕکردن و داکۆکی کردنن لە جیهاندا. خۆ ئەگەر پیاو لەم قوڵلانەدا بەدڵسۆزی شەڕبکات و دەست نەدات، سەختە دوژمن زەفەر بەرێت و بەرەوپێش بێت. بۆ دروست کردنی ئەم دوو قوڵلەیە، جاددەیەک لە

١- زین لەعەتدق ناوچە لەلتساغی پێ ئەوترێ. لەسەر پشتی ئەسپ ئەبەستری و سوار لەسەری دائەنیشێ، وەرگێڕ.

ئەرزەڕۆمەوە ڕاکێشراوە بۆسەر بەرزاییەکانی پالانتوکام و کەرەسەی پێویستی ی دروست کردنی ئەم دوو جێگا مەحکەمەیان پێ داهێنراوە. ڕاستە ڕاکێشرانی ئەم جۆرە شەقامە ڕێگایانە بە تایبەتی لەناوچەی سەختی وەک ئێرە شتێکی ئاسایی و باونی یە لەتورکیادا، بەلام لەوەدەچێ گرنگی ی ناوچەکە بۆتە مایەی ئەوەی بێ درێغی و کەمتەرخەمی کردن ئەم جاددەیە دروست کرابێ.

لە دوا هێرشدا کە ڕوس کردوویەتە سەر ئاسیای بچوک و تیایدا لەهەندێ بەرەوە بەســـوودو قـــازانجی تورک تەواو بووە، ئەرزە ڕۆم لە دەست دراوە. بەپێی قـەی باوین، دوو بەرەکی ئێو لەشکری ڕوسی بۆ تەمایەی لەدەست دانی ئەرزە ڕۆم و لە شەڕی ناوچەی دێڤی بویبوون (واتە ملە حوشتر) بەتەواوەتی کەوتۆتە دەست تورک بەیەکجاریی لەدەست ڕوس چووەو ئیتر تورک بەهیچ جۆرێک دەست بەرداری ئەم شارو ناوچەیە نەبۆتەوە. بەقـــەی خەلک تورکەکان دوای ڕاوەستانی شەڕ دەستیان بەسەر شارو دەوروبەرو سەنگەرەکانی دا گرتووە. هەندێ بەلگە ئەم قسەیە پشت ڕاست ئەکەنەوە وەک:

دوای شەڕی دێڤی بویبوم ئەرزە ڕۆم دزراوە. ئەرزە ڕۆم دەروازەی ئاسیای بچوکەو زۆر جێگای سەخت و سەنگەری قایەکاری تیادایە خۆ ئەگەر لەشکرێکی چاکی شەڕکەرو ڕێکی پێکی تیادا مۆڵ بدرێت ئەوا ئاسان نی یە ئەم ناوچەیە لەلایەن ئەو دوژمنەوە بگیرێ کە لەقەفقاسەوە هێرش دەهێنێ. ئەم شارە دەروازەیە، شکانی ئەم دەروازەیە شکانی تورک و بگرە گیرانی ئەستەمبوڵیش لێوەی ئەکەوێتەوە. جابۆیە زۆر کەس دەڵێ ئەرزەڕۆم بەشەڕ نەگیراوەو لەشکری ڕوسی لەناوخۆیدا ئاکۆک بووەو تورک هەلەکەی قۆزتۆتەوەو دەستی بەسەرداگرتووە.

شورەیەکی قایم بەدەوری ئەرزە ڕۆم داکێشراوە، لەدوای شەڕی ناوبراوەوە هەشت قوللەی تر دروست کراوە. لەو شوێنەش کە ئەرزە ڕۆم بەسەر نشێوی پالانتوکم دا دەڕوانی چەند ئوردووگـــایەکی ڕێک و پێک دروست کـراوە بۆ ئەوەی شـارەکـە

ئەوەندەی تر قایم بکرێت. هەر لەسەر ئەو نشێوی یە کە کەوتۆتە نێوان ئەرزە رۆم و بەرزاییەکەی پالانتۆکام تۆردوگای دێڤی بۆبووم هەیە ئەمەش پتر ترسی داگیرکردنی شار دەرەوێنێتەوەو وەک پاڵپشتێکی پتەوو سەخت خۆی لەبەرامبەر هێرش کاراندا رادەگرێ.

ئەم قوللەو سەنگەرو ئوردوگایانە بەجۆرێکی وەستایانەی ئەوتۆ دروست کراون ستەمە دوژمن بتوانێ هێرش بێنێ و خۆی رابگرێ. ئەم سەنگەرانە کە پشتیان بەپشتی یەکتری بەوەیەو لە دوای یەکتری دێن لەچەند لایەکەوە دەتوانن دەور بگێڕن و هێرشی داگیرکەرو دوژمن بشکێنن و بگرە پشتاوپشت بیرەتێننە دواوەو مەترسی لە شار دوور بخەنەوە. خۆ هێرشێکی دوژمن کە لەباکوورەوە بێت ئەگەرچی بەهێزو تواناو ژمارە زۆر و پڕچەکیش بێ و تفاقی مۆدێرنی جەنگی زۆرو زەبەندی پێ بێ لەکران نایەت ئەم هەموو قوللەو سەنگەرو قایم کاری یانەی ئەرزە رۆم و دەورپشتی بشکێنێ و خۆی نزیک بکاتەوە. بەواتایەکی تر، ئەرزە رۆم دەروازەو کلیلی چوونەناو ئاسیایی بچوکە بۆیە تورک چی لەدەست هاتووە کردوویەتی بۆ قایم کردنی ئەو شارەو لەشکان نەهاتنی. نابێ ئەوەشمان لەبیر بچێ کە سەنگەرو قایەکاری و قوللەکانی پالانتۆکام تا بڵێی سەخت و لەشکان نەهاتووەو لەتوانادا نیبە بگیرێن یان بشکێن. بۆیە دەڵێم تورک کوششێکی فەرهادانەی لێرە داکردووەو بەمەش سەرنجی چاودێر کاران و پسپۆرانی بۆلای خۆی راکێشاوە.

زەلامێکم نارد بۆ ئەرز رۆم لە رێگایدا بازێکی جوانی کوشتبو بۆی هێنامەوە منیش لە باڵی راستیەوە تاکۆتایی باڵی چەپی پێوام بۆم دەرکەوت کە ٣/٤-٧ پێ درێژە.

رۆژی چواری ئەمرۆز گەیشتمە ئەرزە رۆم. ئەم شارە لەسەر ناوچەیەکی بەرز دروست کراوە کە نزیکەی (٦٠٠٠) پێ لەرووی دەریاوە بڵندە. ناوچەیەکی ساردو

سەرمایە. ئەوی راست بێ هەوا ساردەکەی بێزاری کردبووم.

کۆنسۆلی گشتی روسی ماکسیموف لە ئەرزە رۆم پیاوێکی سەررووخۆش و میوان دۆست بوو. بانگهێشتی کردم، هەرچی کردم نەمتوانی داوایەکەی قبول نەکەم. ئیتر پاش ماوەیەکی دوورو درێژ بۆیەکەم جار کاروان سەراکەم جێ هێشت.

ژمارەی دانیشتوانی ئەرزە رۆم (٥٠٠٠٠) کەسەو مەڵبەندو ناوەندێکی گرنگی بازارو بازرگانی و هاموشۆیەو ئەمەش لەزۆربەی زۆری ئینسکلۆپیدی یەکاندا باسکراوە. ئیتر هیچی تر بە پێویستی نازانم بەهوونەو باسی رۆتینی و رۆتین ئاسایی بایەخی لەشکری و سیاسی ئەم ناوچەیە باس بکەم کە پڕ بەپێستی خۆی باسم کردووە.

دوای چوار رۆژ مانەوەم لەئەرزە رۆم رۆژی ٩ی تەمووز ئیترەم بەجێ هێشت و بەرەو ترابیزونت کەوتە رێ. ئەمەش دوا قۆناخی ئەو گەشتەمە کە تا ئێستا بە وشکانی و سەرزەویدا کردوومە. ئەو رێگایەی بڕیم راستە جوان و خۆش نەبوو، بەلام تا رادەیەک شەقامە رێگابوو [1] لە ئەرزە رۆمەوە بە بایبورت دا تێپەڕی بەرەو ترابیزونت.

لەئەرزە رۆمەوە تاوەکو گەیشتمە دوا مەنزڵی سەرزەوی واتە ترابیزونت، لەم جێگایانە بارم خست: گوللابی قوم، مەنادین خانی، بایبورت، توزرقسوس،

تاش کۆپری و چاپرلیک . لە ١٠ی تەمووز سەر چیای کۆپ داغ کەوتم چونکە جا دەرێگاکە بەوێدا تێدەپەڕی بەفرێک کەبەباوە ئەباری بەتەواوەتی شەکەت و بێزاری کردم. بارۆ مەترەکەم ئەم بەرزاییەی بە (٩٧٠٠) پێ ئیش ئەم پێشوانەیەم

١- تورکیا کاتی شەڕەکەی ئەم دواییەی لەگەڵ روسدا ئەم جادەیەی راکێشاوەو بە دەستووری تەواوی کردووە. ئیتر پشت گوێ خراوەو بایەخی پێ نەدراوەو بگرە هیچ خەمێکی پاراستن و قەبارکردن و چاک کردنەوەی نەخوراوە لەوشوێنانەی رووبارو ئاوی لافاو تاوپەست و پردەکانی بردووەو جارێکی تر چاک نەکراونەوە.

بەکەمتر دەرانی لەوەی کە هەیە، من بەگوێی خۆم لەئەرزە ڕۆم لەخەڵکی شارەزاو پەیوەندی دارم بیست کە کوپ داخ ئەوەندەی پالانتۆکام بەرزە واتە ١١ هەزار پێ.

هەروەها کونسوڵی ئینگلیز لەتەراپیزونت میستەر لۆنگەورت کە من دواتر پێی گەیشتم و بەیەکەوە لەم بارەیەوە قسەمان کرد، هەر لەوباوەڕەدا بوو کە کوپ داخ نزیکەی (١٠) هەزار پێ بەرزە. ئەم کۆنسوڵە سەرگەرمی کۆکردنەوەی بەڵگە و زانیاری بوو بۆ دروستکردنی نەخشەیەکی نوێ جوگرافیایی ناوچەکەو نیازی وابوو دواتر بەرزاییەکە بپێوێ.

لەباکوری تۆرۆنوس بەرزاییەکی تری وەک: کوپ داخ دێتە بەردەم و بارۆمەترەکەم بە(٩٤٠٠) پێ نیشانی دا. چیای پۆنتی کەوتۆتە نێوان ئەرزەرۆم و دەریاوەو وەک زنجیرەیەک ولەرۆژهەڵاتەوە بۆ رۆژئاوا بەرزو نزم ئەکشێ و سوارو پیادە ئەگەر پیایدا بڕۆن ئەبێ بێ پسانەوە لێرە سەرکەونە سەرەوەو لەسەرەوە جارێکی تر بێنە خوارەوە ئیتر بەرزیی ونشێویی و پێچ و گەوەو لۆفەی بێ پسانەوە ئەم زنجیرە چیایە پێک ئەهێنێ.

ئەو زەوی و زارەی کەوتۆتە نێوان ئەرزە رۆم و دەریاوە ناوچەیەکی بەپیت و بەرەکەت و جوان و رەنگینەو دۆڵ و نشێوەکانیش پڕ لەداری بەرن.

دەربارەی دانیشتوانی ناوچەکە دەتوانم بڵێم: ئەگەر مرۆڤ ئەرزە رۆم جێ بهێڵێ و رووبکاتە باکور وردە وردە کوردو ئەرمەن نامێنن و خێڵی (لاس) بەرچاودەکەوێ کەلەم ناوچەیە نیشتەجێن. خێڵییەکی چەموش، درو شەرکەرو شەرفرۆش و خوێنڕێژ رێگرو جەتە. کوشتن و بڕین و تالان شتێکی ئاساییە بەلایانەوە بگرە ئیش و کارو خەمی ژیانی رۆژانەیانە.

ئەوەی لەمە پتر سەرنجی راکێشام هەڵوێستیانە بەرامبەر بەژن.

ژن لەلای پیاوی ئەم خێڵە بەگشتی هیچ رێزو حورمەت و پلەو پایەیەکی نییە. ئەوان ژن بەبەڵایەکی ناچاری دائەنێن کە بۆ منداڵ بوون و زاوزێ و ئیش و کاری

ناوماڵ ناگرێ پیاو دەست بەرداری بێت.

لەنێو خێڵی لاسدا هەروەک لەئەلبانیادا وایە، شەرمە ئەگەر کورە لاوێک حەز لەکچێک بکات یان بەسەریدا هەڵبڵێ یان ناوی بهێنێ. کەچی زۆر ئاساییەکە پیاو لەلایان نێربازێت! ونێربازیی و سێکس لەگەڵ مێر منداڵێکی نێردا جۆرە ئازایەتیەکە بەهیچ جۆرێک لەشەڕی بەرەو ڕێگریی کەمتر نییە. پەسندکردنی نێربازیی لەلای خێڵی لاس و ئەلبان و سەرانسەری ڕۆژهەلات شتێکی باوو ئاساییە و هیچ ئەنگییەکی تێدانییە.

ئەوی ڕاستی بێ من ئەمەوێ لێرەدا قسەی دڵی خۆم بکەم. خەڵکی ئەورووپا لەو باوەڕەدان کە نێربازیی لەڕۆژهەلاتدا باوو ئەمەش کارێکی پڕ شووریی و شەرمەزارییەو بگرە ئەخۆشیەکی تایبەتی کۆمەلایەتی خۆرهەلاتانە. من ئەم ڕاو بۆچوونە بەراست نازانم و ئەو حوکمەی ئەورووپا داویەتی لەجێگای خۆیدا نییە. من لەگەشت و سەفەرەکانم دا بەچاوی خۆم دیتم بەگوێی خۆم بیستم و بۆم ساخ بۆوە کە لە کۆڕو کۆمەڵە پێشکەوتوو بڵندەکانی تورک و لەنێو عەرەبدا بەتایبەتی بنەماڵەی پێشکەوتووەکان، نێربازی شتێکی شوورەیی و ناڕەوایە و بەهیچ جۆرێک ڕێگای نادرێت.

کە ڕۆژی (١٥)ی ئەمووز پێم خستە ناو ئاوزەنگ و سواری ئەسپەکەم بووم، دڵم پڕبوو هەرچەندی کردم خۆمم بێ نەگیرا. دوای (١٨٠) ڕۆژ کاروان کەلە دیمەشقی شامەوە دەستم پێکرد وا دوایی دێت و ئەمە دوایی گەشتەکەمە.

خێوەت و چادرەکان بەیەکجاریی پێچرانەوەو لێک تران و ئیتر جارێکی تر ناکرێنەوەو هەڵنادرێنەوە. لەمەولا دەبێ لەئوتێل بنووم و پابەندی داب و دەستوورو ڕێ و شوێنی بەڕێوەبەرایەتیەکەی بم. ئەو دەشت و بیابان و چیایەی پێیاندا تێپەڕیم و بۆمن ئەودنیا ئەفسانایەیەی ئەو ماوە دوورو درێژە تیایدا ژیام و بەسەرم برد کەهەروەک سوڵتان و شاهێک کەدەسەڵاتەکەی بێ سنووربێ هەڵس و کەوتم دەکردو فرمانم دەرئەکردو بڕیارم ئەدا چی بکرێت و ئەکرێت! ڕێ

و شوێنم دانەناو ڕەنگی نەخشەم نەڕشت، چەند سەعاتێکی تر کۆتایی دێت، بەسەر ئەچێ، لەیادگارو وێنەی مێشک و دەروون بەولاوە شتێکی لەپاش بەجێ نامێنێ.

دڵی خۆمم بەوە دەدایەوە کەمن هەتا سەر هەرلەنێو خەڵکی ئاسۆ تەسکی ئەوروپاییدا ناژیم و ناوبەناو نەک هەمیشە وەک دەست و پێوەند یاخود وەک میوانێک لەسایەی سێبەری دەوڵەتێکی پۆلیسیدا دەمێنمەوە، ئەو دەوڵەتەی کە جوان ڕێک خراوەو پەرەی سەندوەو شارستانییەو خواست و ئیرادەی تاکە کەسانی سنور دارکردووە.

ئەمجار من وا بەزوویی ناگەمەوە ئەوروپاو ئەم گەیشتنەوەیەم ماوەیەک دەکێشێ . جارێ لەپێشەوە دەبێ بچمە پایتەختی تورکیا . ئەم شارەش زۆر لەو ئەوروپا پەرەسەندوە شارستانیەوە نزیک نییە. دوا ڕۆژی گەشتەکەم ڕووبەڕووی شتێکی چاوەڕوان نەکراو بومەوە.

دنیام زۆر دیوە، زۆر گەڕاوم ، توشی خۆشی و ناخۆشی هاتووم، پەپشک پێم هەڵپرژاوەو دنیام بەقوونەکەو کردۆتەوە، بەڵام ڕێگای سەخت و ناخۆش و ترسناکی وەک ئەمجارەم نەدیوە، ڕێگایەکی پشت و مل شکێن و وڵاخ بەزێن. زۆرجار دەمگوت هیچ نییە، من ڕێگای سەختم بڕیوەو ترس و ناخۆشیم بەزاندوەو ئەمجارەش هەروەها بەسەر ئەم کۆسپ و تەگەرەو ناخۆشییانەدا زاڵ ئەبم و بەڕێ تەنگانە کورتە و ئێستا ناتێستا دەرگایەکی بەرەحمەت دەکرێتەوە... کەچی وابوو واش نەبوو. من لێرە بەراشکاوی دەڵێم: هەرکەسێک هەمان ناخۆشیی نەدیبێ و ئێش ئازارەکەی نەچێشتبێ و بەهەمان بارودۆخدا تێنەپەڕیبێ و بەچاوی خۆی شتی وەک ئەمەی نەدیبێ لەوانەیە بەتەواوەتی لەمن تێنەگات هەست بەوەنەکات چیم بەسەر هاتووە. دوێنێ شەو بەلێزمە باران باریی و دنیا هەمووی بەتەواوەتی تەڕبوو. دەبوو بەڕێگایەکدا بڕۆم سەخت و هەڵدێر تەم تەم و بەردایی هەندێ جار خزو لوس هەندێ جار زەوی خوساوو نەرم.

لەهەندێ شوێندا ڕێگاکە لەتوولە ڕێگایەکی ٢ / ١ - ٢پێ بەرین تر نەبوو لەپڕ بەرداویی و تەم تەم و ئەسپی تاین ساتەی ئەکرد و هەندێ جار لەپەو ڕووو هەندێ جاری تر بەسەر پشت دا ئەکەوت و ئەگەوزی. زۆرجار ناچار دەبووم دابەزم و لەسەر خۆ جڵەوەکەی ڕاکێشم بەڵکو بەبێ نارەقە لێرە دەربازبی، کە لەتەنگژە تێدەپەڕین، دەستم دەخستە سەر دڵم و دەم وت ئۆخەی ڕزگارم بوو . سوار ئەبوومەوەو توزێکی تر دەڕۆیشتێ ، ڕێگاکە وا خزوو لوس بوو دەتووت سابونت لێداوە.

ئەسپ بەزەحمەت ئەبێ بڕی ئەئەکرد دیسان دائەبەزیمەوەو جڵە و بگرەو ئەسپ ڕابکێشە و ئیتر بەم جۆرە. ئەم ڕێگاوبانە بەسە بۆ ئەوەی پیاو بەئاسانی و لەئەنجامی دڵە خورپێوە تووشی ئەخۆشی دڵ بێ.

ناچار بووم پەنابەرمە بەرپیاوێکی خەڵکی ناوچەکە بۆ ئەوەی وەک چاوساخ و ڕێ نیشاندەر لەگەڵماندابێ و کۆمەکمان پێ بکات و بەکەمترین زیان و نارەقە و سەریەشە دەربازبین. هێسترێکم خستە بەردەستی وێ سێ ودوو لێ کردن سواربوو کەوتە پێشمانەوەو ئێمەش بەدوایدا کەوتینە ڕێ. لەدڵی خۆمدا وتم لەوە ئەچێ ئەمجارە باشترین وردە وردە لەتەنگانەوە ناخۆشی دووركەوێتە. ئەوەندەم زانی کوڕە لاسی چاوساخ تەپ ها لەسەر هێسترەکەی بەربۆوە ئیتر خزی و بەلاداهات کەسەرنجی ئەم لاو ئەولام داچی ببینم لەلای چەپەوە هەڵدێرێکی هەزار بەهەزار و لای ڕاست بەردەلان و تاشەبەردی لوسی زلی لوت لەئاسمان هەڵچو ئەسپەکەم ساتەیەکی کرد و خزی و هەر چۆنێک بێ خۆی گرتەوە.

بەلام دڵنیام هەردووکمان سەرمان سوڕاو گێژبووین، چار نییە هەر ئەبێ بڕۆین و بەردەوام بین لە ڕۆیشتن بۆ ئەوەی بگەینە مەنزڵ. جاروبار بەپارێزەوە سەیری دەوروپشتی خۆمم ئەکردو ئاوڕم لەدواوەم ئەدایەوە کاروانەکە م.١٠٠ هەنگاوێک لەپشتمەوە بوو خەڵکەکە دابەزیبون و بە پیادەی سەرنجیان ئەدات چۆن من و چاوساغە لاس و هێسترەکەی ئەسپەکەی من پێکەوە وەک

قایقاپمان لەبن بێ بەتەقە تەق بەسەر ئەو تووڵە ڕێگایە تەم تەم و بەردینە سەختەدا هەنگاو ئەنێین و بەسڵ و پارێز پێدادەنێین و بەرەوپێش ئەچین. ئەوتاشە بەردانەی لەسەر ئەم ڕێگایە بوون هەر ئەتوت سەربانن و بەدەست دروست کراون. سواری ماینە هێمن و لەسەر خۆکەم بووم کەناوی لەیلایە.. وردە وردە بەهێمنی هەنگاوی ئەناو بەپارێزەوە سەیری پێش خۆی ئەکرد و جاروبار پرمەیەکی لێوە ئەهات. پاش تۆزێک دیسانەوە ڕێگای سەخت هاتەوە پێشمان . ماینی بەستەزمان لەهەموو هەنگاوێکدا هەڵئەخلیسکاو ئەخزی و جارنەبوو لووت و لمبۆزی بەر زەوی ئەکەوێ . پیاو چی بکات باشە؟

داقان بەخۆماندا گرت و خوا بەتۆزکەم هەنگاومان هەلگرت.. لەناکاوو بێ ئەوەی بڕوا بەچاوم بکەم تەم تەم و ڕێگای سەخت تەواو بوو ئۆخەی سەدجار سوپاس خوایە گیان، ڕێگاکە پێچی کردەوە جارێکی تر هاتینەوە سەر زەوی و خاک و بەردو هەڵدێرو خلیسکان نەما . بەباوەڕی من ئەو ڕێگا پرمەترسییەی بەترس و لەرزەو خوایە هاوار بڕیمان ٤٠٠-٥٠٠ هەنگاو درێژەی کێشاو وابزانم زۆربەی هەرە زۆرمان لەترسان بەحاڵ گیانی تیا مابوو. ئەوی ڕاست بێ من لەم شوێنە تا گەیشتمە ئەوسەری و دەربازم بوو هەموو ساتێک خێوی مردن و ترس و لەرزی ژیان لەدەستدان لەبەرچاوو لەدڵم دابوو.

ترابیزۆنت ، چ سروشت و چ ناوچە، تابڵێی جوان ورەنگین و دڵگیرە خاکێکی بەپیت و بەرەکەت ئاووهەوایەکی خۆشی سازگار. پڕە لەدارو درەخت ومیوە جگە لەدارو دەوەنی سروشتی . هەوای زستانانی دڵگیرە بۆیە بەراشکاویی دەڵێم: ئەم ناوچەیە ناوچەیەکە لەهەرە جوان و دڵگیرەکانی سەر زەوی . چەند سەعاتێک لەولای قەراخ دەریاوە ناوچەکە بەشەختەو سەهۆڵ دادەپۆشرێ.

لەناوەندی ناوچەکەوە بەدرێژیی ٢٠ کیلۆمەتر تا ئەگەیتە سەردەریا ناوچەیەکە زۆر لەبەهەشت ئەچێ باخ و باخچەو دارستان و شینایی و گوڵ و ڕیحانە.

جوانترین داری بەرو میوەم لێرە دیوە. سوار بەسەعات بەنێو باخ و رەزوداری میوەدا ئەروات و تا دڵ حەز ئەکات ئەم بەرو ئەبەر دارو درەخت و سێبەرە. داری کەستانە، گوێز، هەڵوژە، سێو، قۆخ، هەرمێ، بەهێ، گێلاس، بادام، جگە لەرەزە ترێ و رەزی مێوژ. ئێمە لەئەوروپا وامان دیوەو وارانهاتووین کەداری میوە بەجیاو لەنزیک یەکتری یەوە ئەنێژرێن و شین ئەبن.

واتە سێو لای سێو هەڵوژەلای هەڵوژەو ئەبێ تۆزێکیش لەیەکتری یەوە دوور بن و هەموو ساڵێک رێک و پێک لقەکانیان ببڕدرێن. کەچی لێرە وانییە داری کەتەو زل و قەوی و بەتەنیشت یەکەوەو تێکەڵاو چڕوپڕ کەپتر لەدارستانی چڕی خۆرسک وکێوی دەچن لەگەڵ ئەو نارێک و پێکییەشدا ئەو بەری جوان و دڵگیر دێتە بەرچاو و دڵ.

ئەوی لێرە سەرنجی منی راکێشاو بۆم روون نەبۆوە ئەمە بوو: ساڵانە ترا پیزونت بایی چەندین ملیۆن دارو درەخت و تەختە بەئەوروپا دەفرۆشێ کەچی لێرە شوێنەواری داری براوو دارستانی کاول بوو، باخی تێکچوو نەهاتە بەرچاووم باشە ئەم دارانەی بۆ ئەوروپا دەنێردرێن لەچ جێگایەکەوە هاتوون؟

جێگای داخە پیاوی ئەوروپایی ناتوانی وەک گەڕیدە بێتە ئەم ناوچەیەو وەک هەوار تیایدا ماوەیەک بحەسێتەوەو چێژ لەجوانیی و رەنگینی سروشت و هەواکەی وەربگرێ چونکە جێگایەکی پر مەترسییەو پیاو تیایدا ئەمین نییە ئایا شتی بەسەر نایەت! لەلایەکی تریشەوە خان و ماڵەکانی بۆ ئێمە جێگای حەوانەوەو تیادا ژیان نین و ئێمە ناتوانین لەم جۆرە خانوو ژوورانەدا بژین.

تراپیزونت شارێکی گرینگ وزیندووە ژمارەی دانیشتوانی(٥٠٠٠٠) کەسە ناوەندێکی بازار و بازرگانی و کارو کاسبی. وەک بۆم باسکراوەو بەپێی ئەو راپۆرتانەی کەوتوونەتە بەرچاوم داهاتی ساڵانەی ئەم شارە خۆی لە

٨٠ ملیۆن مارک[1] ئەدات.

سامسۆن و بۆتان دوو شاری ترن لەکاروکاسبی و بازرگانی و کڕین و فرۆشتنیدا رقەبەری ترابیزۆنت ئەکەن. بەلام ترابیزۆنت بەندەرێکی دەریایی باشی هەیەو ئەگەر بەرێگای ئاسن(شەمەندەفەر) بەئێرانەوە ببەسترێتەوە ئەوابێ هیچ دوو دڵی کردنێک هەرچی کڕین و فرۆشتن و بازاڕو بازرگانی و شت هێنان و شت ناردنە دەرەوە هەیە بەلای خۆیدا ئەیانهێنێ. دوای ئەوە ڕوس جارێکی تر گومرگی لەسەر ئەو شتانە دانایەوە کەبۆ ئێران دەچن ئەوشتانەو ئەوانەی بۆ دەرەوە دەنێردرێن و ئەهێنرێن بەترابیرونتدا تێدەپەڕن و ئەمەش جۆرە داهاتێک دابین دەکات. جگە لەو دارو تەختەیەی کەباسم کردن و ئەم شارە بەدەرەوە دەیفرۆشێ ئەوا هەر ترابیزۆنت پێستەو قەرووو کەوڵ و خوری و قژی زیندەوەرو بەرووبوومی چێڵ و ئاژەڵ و مەڕو مالات دەنێرێتە دەرەوە و بەپارەی باش دەیان فرۆشێ.

دەبوو لێرە رۆنە کەرە(نیڤیشک) زۆرو زەبەندو هەرزان بێ . کەچی واتیبە چونکە کوردو ئەرمەن تابلێی دواکەوتوون و ئەو رۆنە کەرەیەی بەرهەمی ئەهێنن ئەوەندە ناجوان و پیس و پۆخڵە ناکرێ و ناشێ بۆ هیچ جێگایەک بنێردرێ چ جای بۆ ئەستەمبۆلی پایتەخت، هەربۆیە ئەم بەرهەمە هەر لەناو خۆیاندا دەیخۆن.

وەک بیستومە لە ١٨٩٤ بەولاوە بەپایز هێلکەو مریشک بۆ دەرەوە دەنێردرێ.

لەولاتانی ئەورپاوە شتی تایبەتی دەهێنرێ بۆ ترابزونت بەتایبەتی شەکری لۆکسوس، گەنم و جۆو دانەوێلە چونکە کوردستان و ئەرمەنستان لەسالانی ئاساییدا بەشی پێویستی خۆیان دەغڵ و دان ناچێنن بگرە ئەوەی دەشی چێنن

1- راستە ئێستا مارکی ئەلمانیایی نەماوەو بوە بە پارەیەکی تر، بەلام من وای بۆ ئەچم کە مارکی سەردەمی نووسەر کەمتر بووبێ لەمارکی پێش ی سالی ۲۰۰۰ کە لەئەلمانیا کاروباری پێ ئەکرا. وەرگێر

بەشی پێویستی ژیانی ڕۆژانەی خۆیان ناکات تا بەرهەمی نوێ دێتەوەبەر ئیتر خەڵکەکە چێڵ و مەڕو ماڵاتیان ئەفرۆشن و بەپارەکەی گەنم وجۆی پێویستی خۆیان ئەکڕنەوە. ئەوکاتەی من لێرە بووم گرانیەکی خراپ وڵاتەکەی گرتبووە. من بیستم کە گەنم و جۆو نان سێ بەرانبەرو چوار قات گران بوو بوو ئەوەی باری سەرشانی خەڵکی قورستر کردبوو ئەو هەنگاوەی دەوڵەت بوو کە بەپارەی باش دانەوێڵەکەی ئەکڕی و عەماری دەکردو لەچاڵە گەنمی تایبەتیدا بۆ لەشکرو سوارە چەکدارەکانی هەڵی ئەگرت. ئەم کارە نابەجێیەی کاربەدەستانی تورک بوو بەمایەی پتر گرانکردنی دانەوێڵەو دەغڵ و دان لەسەرانسەری وڵاتدا.

ئەوکاتە برسێتی و گرانی و قات وقڕیی لە ئەرمەنستان هەر بەردەوام بوو شتومەک و پێداویستی ژیانی ڕۆژانە بەدەگمەن دەست ئەکەوت. ئەگەر دەستیش بکەوتانە ئەوەندە گران بۆ هەموو کەسێک لەکڕین نەئەهات. لەوەش نەئەچوو شتێک بکرێت بۆ ئەوەی ئەم قات و قڕییە چارەسەربکرێت . کەس نازانێ ئەم بارودۆخە بەچ لایەکدا دەشکێتەوەو گرانییەکە چیتری بەدەمەوەیەو چیتری لێ ئەکەوێتەوە؟!

چاوەڕێی هاتنی پاپۆڕێک بووم لەفەرەنساوە. بۆ بەدبەختی لەناوچەکە پەتاو نەخۆشی ورشانەوەیەکی ڕەش بڵاوبیبووەوە وکاربەدەستان ناچاربوون هەموو ڕێگایەکی هام و شۆی زەوی دەریا ببەستن و قەدەغە بکەن. ئەمەش بووە هۆی دواکەوتنی ئەو پاپۆڕەی من چاوەڕێم ئەکرد.

پاش چەند ڕۆژێک چاوەڕێ کردن پاپۆڕی تایبەن لەفەرەنساوە گەیشەجێ و خۆشبەختانە ئەو فارگۆ نانەشی هێنابوو کەمن لەمارسیلیاوە بۆ ئەسپەکانم بەکرێم گرتبوون. بەبێ ئەم فارگۆنانە نەدەکرا ئەسپەکانم لەگەڵ خۆمدا بپەمەوە.

هەر پاش نیوەڕۆی ڕۆژی هاتنی پاپۆڕەکە بارم کردو سواری پاپۆڕبووم و بەڕێگای دەریادا بەرەو ئەستەمبوڵ کەوتمە ڕێ.

کۆتایی گەشتەکە

ناوەرۆک

بابەت

وێنەی نووسەر
- نەخشەی کوردستان بەئەڵمانی ٣
- پێشەکی دەزگاو چاپ و بلاوکردنەوە- ١٨٩٥ ٤
- نۆیەم: ٧
درێژەی گەشتەکە ٨
شەڕی تورک و هەمەوەند
- دەیەم: ١٧
لەقەرەتەپەوە بۆ کەرکووک
- یانزە: ٢٩
لەکەرکووکەوە بۆ موسڵ
- دوانزە: ٤٠
مانەوەم لەموسڵ
- سیانزە: ٤٩
لەموسڵەوە بۆ بتلیس
- چواردە: ٦٤
مانەوەم لەبتلیس لەتەپۆڵکە بەرزەکانی ئەرمەنستانەوە بۆ فورات
- پانزە: ٧١
کوردە ڕێگرەکان و خواست و بۆچوونیان
- شانزە: ٨١
لەمەدراکەوە بەئەرزەرۆمدا بەرەو ترابیزۆنت
- کۆتایی گەشتەکە
-- ناونیشانی چاپی ئەڵمانی کتێبەکەو

2004 هەولێر